

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

18. YÜZYILDA MISIR'DA ŞEYHÜ'L-BELEDLİK

Şeyda Şerife GÜL

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

18. YÜZYILDA MISIR'DA ŞEYHÜ'L-BELEDLİK

Şeyda Şerife GÜL

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

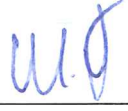
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

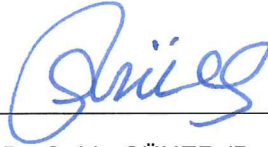
Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

Şeyda Şerife Gül tarafından hazırlanan "18. Yüzyılda Mısır'da Şeyhü'l-Beledlik" başlıklı bu çalışma, 11.06.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Başkan)

Doç. Dr. Selda GÜNER (Danışman)

Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun ³... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

11.06.2018

Şeyda Şerife GÜL

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

o Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

o Tezimin/Raporumun 11.06.2021 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

o Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

o Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

11 /06/2018

Şeyda Şerife GÜL

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Doç. Dr. Selda GÜNER** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

şeyda şerife GL

TEŞEKKÜR

Lisans eğitimimden bu yana düşünceleri ve bilgileriyle desteğini esirgemeyen tez danışmanım saygıdeğer Doç. Dr. Selda GÜNER'e şükranlarımı sunuyorum. Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap topraklarının tarihine dikkatimi çektiği için kendisine müteşekkirim ve her şeyden önce onun değerli önerileri ve telkinleri sayesinde bu çalışmanın konusu belirlenmiştir. Ayrıca konuyla ilgili kaynaklara ulaşmamda hususî kütüphanesini ve zamanını cömertçe paylaşan değerli tez hocam Doç. Dr. Selda GÜNER'e teşekkür ederim. Bu çalışmanın her aşamasını özveriyle takip edip, yapıcı eleştirileri ve yönlendirmeleriyle desteğini esirgemeyen danışmanıma sonsuz minnet borçluyum.

Tez savunma jürimde yer alan Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde lisans ve yüksek lisans eğitimim sırasında derslerini alma şansını elde ettiğim, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi alanında bir bakış açısı kazanmamın yanı sıra, kurumları ve ideolojisini anlamlandırmamda önemli bir paya sahip olan kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet ÖZ'e ve Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı değerli hocam Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR'a konuyla alakalı tavsiyeleri ve ileriye yönelik değerli fikirleri için şükranlarımı sunuyorum.

"Bu tez Türk Tarih Kurumu bursu desteği ile hazırlanmıştır" Lisans Üstü Eğitim Bursuyla beni ve çalışmamı destekleyen Türk Tarih Kurumu yetkililerine teşekkürlerimi sunuyorum. Zira, bu burs sayesinde rahat bir araştırma ve kaynaklara erişim imkanı elde ettim. Müteşekkirim.

En nihayetinde eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi tüm desteğini esirgemeyen canım aileme müteşekkirim. Özellikle eğitim sürecimin her aşamasına, sıkıntılara katlanan ve beni kalpten destekleyen fedakâr annem Nurcan ARABACI'ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Sadece yüksek lisans eğitimimin her safhasında değil, aynı zamanda hayatın her anında yanımda olan eşim Onur Tuna GÜL'e sonsuz sabrı, sevgisi ve verdiği koşulsuz desteği için minnettarım. Şüphesiz ki bu çalışmada yapılan hatalar ve görülen eksiklikler, bu satırların sahibine aittir.

ÖZET

GÜL, Şeyda Şerife. *18. Yüzyılda Mısır'da Şeyhü'l-beledlik*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018.

Bu tez, 18. asırda Kahire'de idareyi iktisab eden güçlü Memlûk beylerine verilen pâye olan şeyhü'l-beled tabirinin tanımı, tarihi arka planı, görev muhtevası ve etki alanını merkez-çevre ilişkileri bağlamında ele almaktadır. Birinci bölümde 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda âyan ve eşrafın ortaya çıkışını sağlayan iktisadî-idarî değişimler ele alınmakta ve Mısır'da önemli rol oynayan âyan grubu olan ve Mustafa Kâhya el-Kazdağlı tarafından kurulan Kazdağlı hânesi de incelenmektedir. Diğer taraftan, bu bölümde şeyhü'l-beledlik müessesesinin hem devrin vakanüvisleri, seyyahları hem de Mısır tarihinin modern uzmanları tarafından tanımı, ilk ne zaman ve kimin için kullanıldığı ve tarihsel kökenleri hususundaki görüşleri tartışılmakta ve Kahire'de şeyhü'l-beled olan bir Memlûk beyi'nin görev muhtevası ortaya konmakta, bu muhtevanın sadece Kahire'yi değil bütün Mısır'ı kapsayacak genişlikte olduğu da vurgulanmaktadır. İkinci bölümde, Osmanlı arşiv belgelerinden hareketle mezkûr yüzyılda şeyhü'l-beledlik pâyesine erişen Memlûk beyleri etraflı biçimde açıklanmakta, bu beylerin yükseliş mücadeleleri ve zevalleri ile beraber Kahire eksenli Mısır eyaletinin tarihine de ışık tutulmaktadır. Bu bölümde ayrıca, Kahire'de 1798'de Fransa'nın Mısır'ı istilası ve sonrasındaki süreçte şeyhü'l-beledlik makamının sona erışı de incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler

Osmanlı İmparatorluğu, Mısır, Kahire, Âyan, Memlûk, Hâne, Hizip, Kazdağlı, Şeyhü'l-beled

ABSTRACT

GÜL, Şeyda Şerife. *Shaykh AL - Balad In Egypt During The 18th Century*, Master's Thesis, Ankara, 2018.

This thesis discusses shaykh al-balad concept which arose as the title given to powerful Mamluk Beys who were governing Cairo during 18th century. It discusses about historical background, job description and field of effect, in the context of center periphery relation. In the first chapter, financial and administrative changes which led to rise of ayans and notables in the Ottoman Empire are discussed. Also, Kazdağlı (Qâzdughlî) household, the ayan group which was established by Mustafâ Katkhudâ al- Qâzdughlî is mentioned. This household played an important role in Egypt. In addition in the first chapter, job description of shaykh al-balad concept by the chroniclers, travellers and the modern experts of Egypt history is given. When shaykh al-balad concept is used the first time and for whom it was used and the historical roots are also discussed. Job description of a Mamluk Bey who was shaykh al-balad of Cairo, including not only Cairo but the whole Egypt is also revealed. In the second chapter, Mamluk Beys who reached the title shaykh al-balad during the aforementioned century via the Ottoman archive records are discussed. The struggle of the Beys while they were arising and decadence of them are also examined while enlightening Cairo-focused Egypt province's history. In this chapter, French invasion of Egypt in 1798 is also mentioned. Afterwards, shaykh al-balad concept and how it was terminated is finally discussed.

Keywords

Ottoman Empire, Egypt, Cairo, Âyan, Mamluk, Household, Faction, Qâzdughlî, Shaykh al – balad

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iii
ETİK BEYAN	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
1. GİRİŞ	1
1.1. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ.....	2
1.2. MEMLÛK DEVLETİ’NİN SONU (1517).....	7
1.3. MISIR BEYLERBEYLİĞİ’NİN TESİS VE TANZİMİ.....	12
1.4. MEMLÛK HİZİPLERİNİN DOĞUŞU	27
2. 18. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA ÂYANLIK VE ŞEYHÛ’L-BELEDLİK MÜESSESELERİ	31
2.1. ÂYANLIK MÜESSESESİ VE ÂYANLIĞIN MISIR’DAKİ KARŞILIĞI: HÂNE.....	31
2.2. MISIR’DA ŞEYHÛ’L-BELEDLİK MÜESSESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE ÂYAN KAPISININ DEĞİŞMESİ	54
2.3. MEMLÛK HÂNESİNİN EKONOMİK GÜCÜ	59

2.4. ÂSÎTÂNE VE MEMLÛK İLİŞKİSİ	67
3. BEYLERİN MİSİR’İ	74
3.1. İBRAHİM KETHÜDÂ VE RIDVAN BEY EL-CELFÎ	78
3.2. HÜSEYİN BEY EL-SABUNCU – ABDURRAHMAN KETHÜDÂ.....	86
3.3. ALİ BEY EL-GAZZÂVÎ – ALİ BEY EL-KEBİR (BULUTKAPAN) - EBÛZZEHEB MUHAMMED BEY	92
3.4. İBRAHİM VE MURAD BEYLER.....	109
4. SONUÇ	126
KAYNAKÇA	129
EKLER	149
Ek 1: Şeyhü’l-Beledlik Pâyesini Elinde Bulunduran Memlûk Beyleri.....	150
Ek 2: Kaşiflikten Beyliğe	151
Ek 3: Şeyhü’l-beled Bulutkapan Ali Bey’in Resmi	152
Ek 4:Şeyhü’l-beled Ebüzzeheb Muhammed Bey’in Ezher Camii Civarında Yaptırdığı Câmi-i Şerîf ve Diğer Binalar	153
Ek 5: Veba Salgını Sebebiyle Şeyhü’l-beled İsmail Bey’in Vefatı ve Muhallefatı..	154
Ek 6: Veba Salgını Sebebiyle Şeyhü’l-beled İsmail Bey ile Sekiz Dokuz Mısır Beyi’nin Vefatı ve Telhis	155
Ek 7: Mısır Valisi Vezir-i Elhâc Ebubekir Paşa’nın Mısır’a Girdiği ve Âsitâne’ye Gönderilecek Mısır Hazinesinin Şeyhü’l-beled İbrahim Bey ve Murad Bey Tarafından Hazırlandığı ve Süveyş Gümrüğü’nün Mevsiminde Zabtı	156
Ek 8: Murad Bey’in Resmi	157
Ek 9: Mısır’ın Fransızlar Tarafından İstilasının ve Kahire’nin Ele Geçirilişinin Resmi (1798 Ağustos).....	158

Ek 10: Bonaparte'ın İkâmetgah için Kullandığı Muhammed Elfi Bey'in Birketü'l-Özbekiyye'deki Sarayının Görünüşü	159
Ek 11: Şeyhü'l-beled İbrahim Bey Kullarının Mektubu.....	160
Ek 12: Etik Kurul İzni Muafiyet Formu.....	161
Ek 13: Ethics Board Waiver Form	162
Ek 14: Orjinallik Raporu	163
Ek 15: Originality Report.....	164
ÖZGEÇMİŞ	165

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. / c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
d.	: Doğum, doğumu
Ed.	: Editör
EI	: Encyclopaedia of Islam
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
M.	: Milâdî
ö.	: Ölümü, ölüm tarihi
S.	: Sayı
s.	: sayfa
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

1. GİRİŞ

Bu tez Kahire’de Memlûk beylerinin edindiği en yüksek görev olan şeyhü’l-beledlik pâyesini ele alacaktır. Bu pâyenin devlet tarafından resmileştirilmesi 18. yüzyılın ortalarında gerçekleşmiş ve şeyhü’l-beledlik makamı merkez-çevre ilişkileri çerçevesinde ele alınmıştır. Şeyhü’l-beledlik makamının, tarihî kökenleri, önemi ve görevi ortaya konulacaktır.

1517’de Osmanlı Devleti’nin Memlûk Sultanlığı’na son vermesiyle Mısır, devletin en önemli eyaleti oldu. Ayrıca, Mısır Osmanlı Devleti’nin ilk sâlyâneli eyaletiydi. 1525’te vezîriâzam İbrahim Paşa tarafından hazırlanan Mısır Kanunnâmesi ile Osmanlı hâkimiyeti altındaki Mısır idaresinin genel düzeninin ana unsurları ortaya konulmuştur. Mısır kanunnâmesinde şeyhü’l-beledlik makamı hakkındaki tarife göre beylerbeyine muavenet eden ve eyaletin maliyeye alakalı işlerini gören nâzır-ı emvâle yardım eden şehremini pâyesiyle karşılaşılmıştır. Şehremini vazifesinin zamanla tanımı genişlemiş, güçleri çoğalan Memlûk beyleri bu görevi icra etmiş ve bu beyler “emîr-i Mısır, kebîrû’l-kavm, kebîrû’l-beled” olarak adlandırılmıştır.

Mısır tarihi üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında bu çalışmaların Osmanlı Devleti’nin Mısır’daki hâkimiyetini 1517’den Napolyon’un 1798’deki Fransız işgaline kadar sınırladığı ve genel bir tarih anlatısı ortaya konulduğu görülmektedir. Özellikle şeyhü’l-beledlik makamını ele alan bir çalışmanın varlığı bulunmamakla birlikte, şeyhü’l-beledlik makamı hakkındaki açıklamalarda sadece birkaç paragraf ile yetinilmiştir.

Bu çalışma, Kahire’de şehir idaresinden sorumlu Memlûk beylerine verilen unvan olan şeyhü’l-beledliğin rolünü, tarihi arka planını ve etki alanını araştırmaktadır. 18. yüzyıl ortalarında merkez-çevre ilişkileri çerçevesinde kimlerin şeyhü’l-beledlik makamına erişebileceği, yükseliş ve vaziyetleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, çağdaş kaynaklardan istifade edilerek, 18. yüzyılda hem Mısır’da hem de Osmanlı Devleti’nde meydana gelen belli başlı hadiseler siyasî, iktisadî ve içtimaî yönleriyle ele alınmıştır.

18. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin idarî vaziyeti adem-i merkezi bir karakter sergilemektedir. Mezkûr yüzyılda Mısır’da Memlûk beylerinin zuhuru ve mali alanda etkin olmaları adem-i merkezileşmenin Mısır’daki yansımalarından biridir. Âyanlık

müessesesinin oluşumu, kimlerin âyan olabileceği, seçimleri, tayinleri, azilleri ve Mısır'daki karşılığı olan Kazdağlı hânesi izah edilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışma Mısır'da şeyhü'l-beledlik müessesesinin ortaya çıkışıyla birlikte âyan kapısının değişmesi ve Osmanlı Mısır'ında şeyhü'l-beledlik payesini elinde bulunduran Memlûk beylerinin oynadıkları önemli roller ve sorumlulukları, yükseliş ve durumlarını dönemin kronikleri, arşiv kaynakları ve modern literatürden hareketle ortaya koymayı amaçlamıştır.

Şeyhü'l-beledlik makamının devlet tarafından resmileştirilmesi 18. yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir. İlk olarak 1746 yılında Osmanlı divan-ı hümâyûnu emir-i haclık makamıyla beraber kullanılmıştır. Güçlü Memlûk beyleri arasında bu pâyeye erişebilmek için mücadeleler verilmiştir. Şeyhü'l-beledin tesir ettiği bölge yalnız Kahire'yi değil, aynı zamanda tüm Mısır eyaletini ihtiva etmekteydi. Şeyhü'l-beledliğin zaman içerisinde gücü artmış ve öteki Memlûk beyleri üstünde itaat ettirme gücünü kullanarak Osmanlı valisi neredeyse “sembolik” hale gelmiştir. Bu makam, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etki alanı genişleyen ve şeyhü'l-beledlik görevini ifa eden kişiler üzerinden örneklenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. En çok tanınan şeyhü'l-beled ise Bulutkapan Ali Bey (Ali Bey el-Kebir) (ö. 1773)'dir. Bulutkapan Ali Bey'in Mısır, Hicaz ve Suriye'de “yarı otonom” bir hükümet tesis etme mücadelesi ve Batılı kaynaklarda “Neo-Memlûk beyliği” olarak adlandırılan oluşumun şeyhü'l-beledlik makamıyla biraradalığının nasıl gerçekleştiği çalışmamızın cevaplamaya çalışacağı bir diğer sorudur.

Bu çalışma, 1798'de Fransızların Mısır'ı işgali üzerine şeyhü'l-beled olan İbrâhim ve Murad Beyler'in kaçı, şeyhü'l-beledlik makamı ve bu makamın sonraki sürecini ele almıştır. Ayrıca, bu pâyenin 18. yüzyıl Mısır'ına etkileri tarihsel bağlamda izah edilmeye çalışılmıştır.

1.1. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1517 yılında Mısır'ı fethinden 1798 yılındaki Mısır'ın Fransız istilasına kadarki yaklaşık üç yüzyıllık dönemi bir bütün olarak Mısır tarih yazıcılığında yeteri kadar çalışılmamıştır. Mısır'ın modern tarihiyle ilgili yapılan son çalışmaların çoğunluğu ise Fransız işgali ve Mehmed Ali Paşa dönemi üzerine odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, aynı zamanda Osmanlı hâkimiyetindeki Mısır tarihinin

ihmal sebeplerinden biri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu idaresinde Mısır tarihi ciddi bir araştırma alanı olarak nispeten yakın bir zamanda karşımıza çıkmıştır. Mısır tarihinin yaklaşık üç yüz yıllık bu dönemine gösterilen genel ilginin altmışlı yılların başında başladığını görmekteyiz.

Peter M. Holt'un eserleri bu dönemle ilgili olarak önde gelen çalışmalar arasındadır. Özellikle bu alanda çalışan herkes için *Egypt and Fertile Crescent: A Political History, 1516-1922* (Holt, 1966) adlı eseri mühim bir araştırmadır. Bu eserde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap topraklarını fethinden başlayarak I. Dünya Savaşı sonuna kadar mezkûr coğrafyada yaşanan gelişmeler siyasi açıdan kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. Holt, Osmanlı Mısır siyasi tarihi üzerine bir dizi makaleyi *Bulletin of School of Oriental and African Studies*'de yayımlamıştır: "The Beylicate in Ottoman Egypt during the Seventeenth Century" (Holt, 1961, c.24: 214-248), "The Exalted Lineage of Ridwân Bey: Some Observations on a Seventeenth-Century Mamluk Genealogy" (Holt, 1959, c.22: 221-230), The Career of Küçük Muhammad (1676-94) (Holt, 1963, c.26: 268-287).

Bu araştırma alanıyla ilgili bir diğer önemli isim Stanford Shaw'dır. Shaw'ın 1958'de hazırladığı *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517-1798* (Shaw, 1962) başlıklı doktora tezi, 1962 yılında Princeton Üniversitesi Yayınları tarafından basılmıştır. Shaw Kahire'deki arşivin yanısıra İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgelerinden de yararlanmıştır. Beş kısımdan oluşan bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı fethi, Mısır'ın idari ve askeri yapısı, kentsel ve kırsal gelir kaynakları, harcamaları ayrıntılı bir şekilde ortaya konmaktadır. Shaw'ın alana kazandırdığı başka çalışmaları da vardır. Örneğin birincil kaynakların çevirisini yaparak yayımladığı eserler arasında Şam Valisi Cezzâr Ahmed Paşa'nın Mısır raporu mühimdir. Shaw, 1785'de Cezzar Ahmed Paşa'nın hazırladığı Mısır'ın ahvaliyle ilgili raporunu *The Eighteenth Century The Nizâmnâme-i Mısır of Cezzâr Ahmed Paşa in Ottoman Egypt* adıyla hem İngilizceye tercüme etmiş hem de Mısır'ın Osmanlı hakimiyetindeki sosyal, ekonomik ve idari durumunu izah etmiştir. Bu eser giriş kısmının ardından, Mısır'a bir sefer için gerekli techizatlardan, Mısır Valiliği'nden, şehir, kasaba, köylerden ve Nil Nehri'nden bahsetmektedir. Ayrıca eyaletin emîrlerini, beylerini, kâşiflerini ve askeri birliklerini incelemektedir. Diğer taraftan, eyaletin gelir ve giderlerini de ortaya koymaktadır. Bir başka eser, Huseyn Efendî tarafından yazılan Shaw tarafından

Arapça aslından tercüme edilerek, giriş ve notlardan oluşan kısım ile birlikte 1964 yılında *Ottoman Egypt In The Age Of The French Revolution* (Shaw, 1964) başlığı altında basılmıştır. Bu eser, 18. yüzyıl sonları itibarıyla Mısır'ın idaresi, beyleri ve görevleri, askerî ocakları, efendileri ve Mısır eyaletinin şehir ve kasabaları, hazinenin gelir ve masrafları hakkında on altı başlık altında soru cevap şeklinde bilgi vermektedir. Ayrıca Shaw Osmanlı Mısır tarihiyle ilgili arşiv kaynakları hakkında bilgi veren makaleler de yayımlamıştır.

André Raymond özellikle Osmanlı dönemi Arap kentleri üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmaktadır. Raymond'ın bu çalışmaları 16. ve 18. yüzyıllar arasına odaklanmaktadır. Ayrıca Osmanlı Mısır'ı ve Kahire'yle ilgili önemli katkılarda bulunmuştur. *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri* (Raymond, 1995) başlıklı bu eser 16. ve 18. yüzyıl arası Osmanlı İmparatorluğu'nun Cezayir'den Irak'a uzanan bölgede kentleri, mekânsal yerleşim ve örgütlenmelerinin yanında sosyal ve ekonomik açıdan incelemektedir. Raymond'ın bir başka eseri de *Yeniçerilerin Kahiresi Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi* (Raymond, 2016)'dir. Bu eser Mısır'ın siyasal örgütlenmesi hakkında bir girizgâhla başlamakta, Abdurrahman Kethüda'nın biyografisinin yanısıra Kahire'nin siyasi atmosferini, gündelik hayatını, şehrin gelişimini ve mimarisini ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Ayrıca, Raymond'ın bu alanla alakalı Türkçe'ye çevrilmemiş olan diğer eserleri ise şunlardır: *Le Caire* (Raymond, 1993), *Egyptiens et Français au Caire, 1798-1801* (Raymond 1998) ve *Les marchés du Caire* (G. Wiet – Raymond, 1979).

Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altında Mısır tarihini dinî ve sosyal açıdan inceleyen diğer bir isim ise Michael Winter'dır. Winter makalelerin yanı sıra konuyla ilgili iki kitap da yayımlamıştır. Winter'ın *Society and religion in early Ottoman Egypt: studies in the writings of 'Abd al-Wahhâb al-Sha'rânî* (Winter, 1982) eseri on altıncı yüzyılda Mısır'ın sosyal, entelektüel ve dini hayatını ayrıntılarıyla incelemektedir. Winter'ın *Egyptian Society Under Ottoman Rule, 1517-1798* (Winter, 2014) eseri 1517'de Osmanlı İmparatorluğu'nun Memlûk Sultanlığı'na son verdiği tarihten 1798 Napolyon'un Mısır istilasına değin, Osmanlı Mısır eyaletinin siyasî ve toplumsal olaylarını kapsamlı bir biçimde ortaya koymaktadır.

Bu alanda ön plana çıkmış bir diğer isim Daniel Crecelius'tur. 18. yüzyıl Mısır tarihi için Arapça el yazması kaynaklarının çok yararlı bir koleksiyonu olan ve Daniel Crecelius'un editörlüğünü yapmış olduğu *Eighteenth Century Egypt: The Arabic Manuscript*'tir (Crecelius 1990). Bu eser 18. yüzyıl el yazması kaynakları üzerine dokuz konferans bildirisini içermektedir. Daniel Crecelius'un bir başka eseri de *The Roots of Modern Egypt: A Study of the Regimes of 'Ali Bey al-Kabir and Muhammad Bey Abu al-Dhahab, 1760–1775*'tir (Crecelius 1981). Crecelius bu eserinde 18. yüzyıl Kahire'sinde Osmanlı kadısı ve diğer görevlilerin varlığına ve daha önceki dönemdeki siyasi istikrarsızlığa rağmen, Memlûk sistemi içinde bir devletin ortaya çıkmaya başlamış olduğunu ifade etmektedir. Ali Bey ve Muhammed Bey'in Osmanlı İmparatorluğu Mısır'ının askerî, mali ve bürokratik kurumları üzerindeki etkisini kıldığını incelemekte ve Avrupa'yla temas da dâhil olmak üzere yeni dış politikadan bahsetmektedir.

Jane Hathaway, bu alana yazdığı makaleler dışında, yayınladığı kitaplarla da katkı sağlamıştır. *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları Kazdağlıların Yükselişi* (Hathaway, 2009a) başlıklı bu eseri, Mustafa Kâhya el-Kazdağlı tarafından 17. yüzyıl sonunda kurulan Kazdağlı hânesinin ortaya çıkışını ve evrimini anlatmaktadır. Diğer taraftan bu eser, bu hânenin güçlenmesini sağlayan idarî, iktisadî ve sosyal faktörleri tarihsel bağlamda incelemektedir. *İki Hizbin Hikâyesi Osmanlı Mısır'ı ve Yemen'inde Mit, Bellek ve Kimlik* (Hathaway, 2009b) eseri ise Mısır toplumunda 17. yüzyıl ve 18. yüzyılın ilk yıllarında Fıkâriyye ve Kasımiyye hiziplerinin tarihsel anlatısı, doğuş mitleri ve rekabetini konu edinmektedir. Hathaway, *Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları 1516-1800* (Hathaway, 2016) başlıklı bu eserini Peter M. Holt'a adamıştır. Bu eser, Osmanlı Arap vilayetleri tarih yazımına daha geniş toplumsal grupları dâhil etmekte ve siyasal olayların yanı sıra ekonomik, dinî ve demografik meseleleri de kapsamaktadır. Ayrıca Hathaway, bu eserinde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden de yararlanmışır. Hathaway'in editörlüğünü yapmış olduğu ve bir giriş ile sunduğu *Al-Jabarti's History of Egypt* (Hathaway, 2009) eseri de bulunmaktadır.

18. yüzyılda Mısır'da Şeyhü'l-Beledlik konusuyla ilgili bu tez modern literatürün yanı sıra arşiv malzemelerinden de yararlanılarak anlatılacaktır. Başbakanlık Arşivi Genel Müdürlüğü'ne bağlı Osmanlı Arşivi Dairesi'nde bulunan belgeler, genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez teşkilatına bağlı kalemlerin defter ve evrakını içermektedir.

Arşiv malzemeleri çeşitli bakımlardan kategorize edilmiştir. Bu çalışmada *Mühimme-i Mısır Defterleri'nin* 6. ve 7. ciltlerinden istifade edilecektir.

Mühimme defterleri, Dîvân-ı Hümâyun'da kararlaştırılan hususlar üzerine Padişah'ın onayı alındıktan sonra düzenledikleri fermanların suretlerinin kaydedildiği defterlerdir (Kütükoğlu, 2006: 520). Mühimme defterleri, Osmanlı Devleti'nin siyasî, idarî, malî, örfî ve içtimaî yapısı için önemi haizdir.

Mühimme defterleri koleksiyonu içinde en eski tarihli iki defter Topkapı Sarayı'nda bulunmaktadır (951/1544 ve 959/1552). Başbakanlık Arşivi'ndeki koleksiyon 961-1323 (1554-1905) tarihleri arasındaki 263 ciltten oluşmaktadır. Bununla birlikte 15 adet *Mühimme-i Mısır Defteri* 1119-1707'den itibaren mevcuttur (Kütükoğlu, 2006: 521).

Mühimme Defterinde yer alan ve Mısır'ın çeşitli meseleleriyle ilgili olarak Devlet merkezine (Dergâh-ı Muallâ, Âsitâne vs.) gönderilen arzla cevaben, Mısır'daki ilgililere irsâl edilen merkez ve taşra teşkilatındaki yerini, 17. asır başlarına kadar geçirdiği değişiklikleri takip imkânı bulunmaktadır. 17. asır başlarına kadar, Mühimme defterlerinde Mısır eyaletiyle ilgili çeşitli vesikalar mevcuttur. Fakat H. 1018 (1609-1610) senesinden sonra bu kayıtlara nadiren rastlanmaktadır. Bu tarihten sonra, Mısır'la ilgili ahkâm ayrı defterlere kayıt edilmeye başlanmış ve bu defterler Receb 1119 tarihiyle (Eylül-Ekim 1707) başlayan *Mühimme-i Mısır* koleksiyonun başı olmuştur (es-Seyyid Mahmud, 1990: 15).

Mühimme-i Mısır Defterleri 6. ve 7. ciltleri¹ ve Cevdet tasnifinde yer alan belgelerden istifade ederek bu tez çalışması yapılacaktır. Arşiv malzemesinin eksik kaldığı noktaları tamamlamak ve değerlendirmek için ayrıca dönemin çağdaş tarihçilerinin eserleri ve seyyahların notlarına başvurulacaktır.

Abd al-Rahman al-Jabarti'nin (1753–1825) Arapça *Ajâ'ib al-âthâr fi'l-tarâjim wa'l-akhbâr*² olarak bilinen kroniği, 18. yüzyılda Osmanlı egemenliği altında Mısır tarihinin erişilebilir ve kapsamlı bir kaynağıdır. Bu eser 4 ciltten oluşmakta, 1681-1821 arası Mısır tarihini ve olayları ele almaktadır. Ayrıca Osmanlı yönetimi, Fransız istilasını (1798) ve

¹ Mühimme-i Mısır defteri 6. cilt 1743-1752 yılları arasında kapsamaktadır ve 300 sayfadır. 7. cilt ise, 1752-1761 yılları arasında içermektedir ve 355 sayfadır.

² Al-jabarti ve eseri ile ilgili olarak ayrıca Bkz. Ayalon, 1960, c.3,3: 275-325; Holt, 1962, c.25, 1/3: 38-51.

Mehmed Ali Paşa dönemi (1805-1848) hakkında bilgiler içeren bu eser tüm toplumsal sınıflara atıfta bulunmayı da ihmal etmemektedir. Sauveur Lusignan'ın *A History of the Revolt of Ali Bey* adlı eseri, Mısır'ın o dönemdeki ahvalıyla ilgili kısa bir malumat verdikten sonra Ali Bey'in doğumu, Mısır'a gelişi ve yükselişi, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyanının sebepleri ve yenilgisiyle ilgili detaylı bilgi içermektedir. Ayrıca yazar Sayda ve Sur'a gidecek yolcular için yol tarifi, Filistin'deki muhtelif yerler ve Hristiyanların durumu hakkında malumat vermektedir. Dönemin Osmanlı Vak'anüvisleri Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin *Mür'î't-Tevârih*'i, Câbî Ömer Efendi'nin *Câbî Tarihi*, Ahmed Vâsıf Efendi'nin *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr 1774-1779 (H.1188-1193)* eserlerinden de yararlanılacaktır. Bunun yanısıra James Bruce'un seyahat notları *Travels to Discover the Source of the Nile in the Years 1768-1773* ve Volney'in seyahat notları *Travels Through Syria and Egypt in the Years 1783, 1784 and 1785* Mısır'ın mezkûr dönemi hakkında farklı bakış açısı sunacaktır.

“18. Yüzyılda Mısır'da Şeyhü'l-Beledlik” başlıklı bu tez, çizilen zaman ve mekân çerçevesi içinde yukarıda zikredilen arşiv malzemesi ve modern literatürden hareketle aynı zamanda bu pâyenin ehemmiyetini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Mısır'da şeyhü'l-beledlik pâyesinin Memlûk beylerinin iktisab ettiği en etkili vazife oluşu, şeyhü'l-beledlerin Osmanlı valisini “sembolik” bir görevli durumuna getirişi (1768-1772) merkez-çevre ilişkileri bağlamında tartışılacak ve bu makamın oynadığı rol ve sorumluluklar açıklanacaktır. Şeyhü'l-beledlik nasıl elde edilir ve kimler şeyhü'l-beled olabilir sorularına cevap aranacaktır. Fransızların 1798'de Mısır'ı istilasına kadar varlığını sürdürdüğü iddia edilen şeyhü'l-beledliğin Mısır özelinde tarih içindeki serüveninin açığa çıkarılması hedeflenmektedir.

1.2. MEMLÛK DEVLETİ'NİN SONU (1517)

Osmanlı Devleti, kuruluşunu takip eden iki yüzyılda Rumeli'deki yayılmasında önemli başarılar sağlamıştır. 16. yüzyılda Osmanlı fetihlerinin batıdan doğuya yönelişi, dönemin konjonktürünün bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. 24 Nisan 1512 tarihinde babasını âdeta zorla tahttan indirerek hükümdar olan Yavuz Sultan Selim (1467-1520) 46 yaşında idi. Saltanatının ilk yıllarını, taht için rakip kardeşlerini bertaraf etmekle geçirmişti (Tansel, 2016: 1-24). Safevîler'in Anadolu'da tedricen fazlaşan propaganda hareketlerinin yanısıra birbiri ardınca çıkarılan isyanlar, Yavuz Sultan Selim için çözülmesi gereken en

mühim meseleydi. Safevî-Osmanlı münasebetlerinin önemli bir dönüm noktası da 1510 Nisan'da başlayan ve bir seneden fazla süren Şah Kulu isyanıydı. İlk olarak Safevî Şahı İsmail (1487-1524)³ lehine kazanılmış olanların cezalandırılması için emir vermiştir. Ardından Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail üzerine harekete geçme kararı almış ve bu savaşı “zındık ve mülhitlere” karşı gazâ olarak ilan etmiştir (İnalçık, 1997 s.127-131; Emecen, 2009: s. 407-414). Savaş, 23 Ağustos 1514 (2 Recep 920) Çarşamba günü güneş doğarken İranlıların taarruzuyla başladı. Şahın idaresindeki 40 bin kişilik bir kuvvet Osmanlı kuvvetlerine saldırmıştı. Aynı anda Ustaçlûoğlu Muhammed Han da Anadolu Beylerbeyi'nin idaresindeki kuvvetler üzerine yürümüştü. Böylece Kızılbaşlarca Sofukıran (sûfi kıran) adıyla ün kazanacak olan Çaldıran Ovası'nda savaş başlamış oldu. Şah İsmail'in yaralanıp kaçışının ardından Safevî ordusu daha fazla karşı koyamayarak dağılmış ve Osmanlı Devleti bu savaşı kazanmıştır (Tansel, 2016: 69-73). Böylece, Doğu Anadolu'da Osmanlı hâkimiyeti sağlanmış ve Güneydoğu'da Memlûklere ait bazı yerler ele geçirilmişti.⁴ Bu noktada Memlûk Sultanlığı hakkında bir girizgâh yapmak yerinde olacaktır: “Mısır'da Eyyübî ordusundaki Türk asıllı âzatlı emîrler tarafından kurulan Memlûkler (Kölemenler), Bahrî Memlûkleri (Bahriyye, Birinci Memlûkler; 1250-1382) ve Burcî Memlûkleri (Burciyye, İkinci Memlûkler; 1382-1517) olmak üzere iki dönem halinde ele alınmaktadır” (Yiğit, 2007: 90). Memlûk Sultanlığı, 267 sene Mısır, Suriye, Hicaz ve Güney Anadolu'da hüküm sürmüştü ve böyle bir tasnife gidilmesinin sebebi Memlûk Sultanlarının eğitim gördükleri askerî okullar olan tıbâk'lar⁵ hususuyla alakalıdır. Nil kıyısındaki Ravza Adası'ndaki kalede bulunan tıbâkta yetiştirilen Memlûkler dönemi Bahrî olarak adlandırılmıştır. Kalavun'un 12,000 Memlûku arasından seçerek al-Mukattam'dan derin bir hendekle ayrılmış olan Kal'atü'l-Cebel'e yerleştirdiği 3,700 Âş ve Çerkes (Mamlûk mina'l-Âş va'l-Carâkisa), kale burçlarına nisbetle Burciyye Memlûkları (al-Mamâlîk al-Burciyya) ismini almıştır. (Tekindağ, 1971: 6-13) Öte yandan tasnife esas diğer husus da Bahrîler döneminde (1250-1382) Mısır'a getirilen memlûkler

³ Safevi Devleti'nin kurucusu ve ilk şahı Şah İsmail (1501-1524) hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. (Gündüz, 2010, c.38: 253-255).

⁴ Yavuz Sultan Selim'in Doğu seferiyle ilgili detaylı bilgi için Bkz. Kütükoğlu, 1993; Kılıç, 2001; Gündüz, 2010; Bilge, 2010; Ocak, 2002: 503-516; Tekindağ, 1968: 49-78.

⁵ Sultan tarafından satın alınan genç memlûk, özel bir okula yerleştirilirdi; orada yetişkin çağına gelinceye ve eksiksiz bir asker oluncaya kadar askerî talim ve dinî eğitim görürdü. Öğrenimini bitirdikten sonra âzâd edilirdi; sonra askerî teçhizatını alırdı ve sultanın memlûk bölümüne tayin edilirdi.” Tıbâk” veya “atbâk” (tekil: tabaka) diye adlandırılan askerî okul Kahire kalesinin kışlalarında yer alırdı. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Ayalon, 1989:221-227).

Kıpçak ülkesi ve Maverâünnehir gibi Türk havzalarından satın alındığı için bunların çoğu Türk kökenliydi. Kalavun yeni bir unsur olarak, Burcî Memlûkleri Çerkeslerden teşkil etti. Kafkasya'dan getirildiği için değişik Kafkas halklarından oluşmaktaydı. Diğer taraftan Bruce Masters, 1260-1517 yılları arasında Mısır, Suriye ve Hicaz'da hüküm süren Memlûk hâkimiyetinin son yüzyılında sultanların kariyerine köle olarak başlamış olmaları sebebiyle İslam tarihinde farklı bir konuma sahip olduğunu ifade etmektedir (Masters, 2017: 37).

Yavuz Sultan Selim'in saltanat dönemine (1512-1520) kadar Osmanlı-Memlûk ilişkisi şu şekilde cereyan etmişti: Mısır merkezli olarak bugünkü Suriye ve Filistin'e; Doğu-Güneydoğu Anadolu'ya kadar ulaşan coğrafyaya hâkim olan Memlûk sultanlığı ile Osmanlılar arasındaki bağ, beyliğin kuruluş yıllarına kadar uzanmaktadır. Genellikle dostane giden ilişkiler, 1481 yılında Fâtih Sultan Mehmed (1444-1446, 1451-1481) ile Memlûk sultanı Kayıtbay (1423-1496) arasında Dulkadiroğulları ve hac suyolları meselesi sebebiyle bozulmuştur. Fâtih Sultan Mehmed devrinde yaşanan gerilimin ardından II. Bayezid döneminde (1481-1512) Çukurova'da iki taraf karşı karşıya geldi (1485-1491). Osmanlı kuvvetleri başarı kazanamadı, ancak Adana merkezli Ramazanoğulları ile Dulkadiroğulları üzerindeki himaye siyasetleri, iki devleti karşı karşıya getiren ana meselelerdi (Emecen, 2010: 187-188).⁶

Osmanlı-Memlûk ilişkilerine dair bir diğer mesele de şudur: 16. yüzyıl başlarında Hint Okyanusu'ndaki ticaret tekeline hâkim olmak isteyen Portekizliler, 1502'den itibaren Memlûklerle bir mücadeleye girmişlerdi. Portekiz tehdidi altında Memlûk Sultanı Kansu el-Gavri (1440-1516), Osmanlı'dan yardım istedi. 1507 senesinin Eylül ayında Osmanlı Devleti'nin en önemli kaptanlarından olan Kemal Reîs'in komutası altındaki büyük bir Osmanlı filosu, Portekizlilere karşı kullanılmak üzere elli adet topu ve top dökümünde kullanılmak üzere yüklü miktardaki bakırı Memlûklere teslim etmiştir. 1508 senesinin başlarında meydana gelen çarpışmayı Memlûk donanması kazandı (Erol, 2013: 115-116). Daha sonra Diu Adası'nda gerçekleşen Portekiz-Memlûk mücadelesi, Memlûk donanmasının yenilgisiyle sonuçlanmıştır. II. Bayezid'in 1510 yılında Memlûklara yardım için gönderdiği gemiler Rodos donanmasının saldırısına uğrayınca, II. Bayezid

⁶ Ayrıca genel olarak Osmanlı-Memlûk ilişkileri için Bkz. (Koprman, 2002, c.9: 470-485; Tekindağ, 1976, s.30, 73-98; Tekindağ, 1967,c.31, s.123: 345-373)

tekrar malzeme göndermiştir. Donanmanın inşası için Sultan Kansu el-Gavri, II. Bayezid'dan yardım istemiş ve Sultan Bayezid, Kemal Reîs'i görevlendirmişti. Kemal Reîs, Memlûk Devleti'ne hibe edilen malzeme ve techizatı nakletmekle görevlendirilmişti. Yaklaşık otuz gemiden oluşan konvoy, yola çıktıktan kısa bir süre sonra fırtınaya yakalanmış, pek çok gemi batmış ve Kemal Reîs de boğulmuştu (Erol, 2013: 118-119). Öte yandan, 1513 senesinde 20 gemi Memlûk sultanı Kansu el-Gavri'nin huzurunda denize indirilebilmiş, 1514 Nisan'ında yine bir donanma oluşturulmuş ve Kaptan Selman Reîs görevlendirilmiştir.

Genel olarak Memlûk-Osmanlı ilişkileri, özelde ise Memlûk tarihi açısından bir dönüm noktası oluşturan 16. yüzyıl başında iki tarafın ilişkilerine yakından bakmak gereklidir. II. Bayezid'in tahttan indirildiği ve biraz sonra öldüğü 5 Rebûlevvel 918 (21 Mayıs 1512)'de haberi Kahire'de duyulduğunda yeni hükümdarın nasıl bir politika takip edeceği ve ne tarafa yöneleceği bilinmemekle beraber Memlûk sultanının onunla daha iyi münasebetler kurmak istediği ve cülusunu tebrik bahanesiyle Yavuz Sultan Selim'e bir elçi yolladığı bilinmektedir. Memlûk elçisi Emîr Akbay getirdiği hediyelerle Yavuz Sultan Selim'in, kardeşlerini ve kardeş çocuklarını ortadan kaldırmasına kadar Edirne'de bekletildi. Padişahın Edirne'ye dönmesinden sonra huzura kabul olundu (Tansel, 2016: 133-134). Fakat Memlûk Sultanlığının verimli toprakları ve doğu Akdeniz havzasındaki stratejik konumu Osmanlı Devleti'nin Asya'daki hâkimiyeti için önem arz ediyordu. Böylece iki devletin karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz oldu.

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi 2 Receb 920 (23 Ağustos 1514) öncesinde Memlûk Sultanı Kansu el-Gavri'nin Safevîlere karşı birlikte harekete geçme teklifini kabul etmemesi ve İslam'ın mukaddes yerlerinin Portekiz tehdidi karşısında korunmasında Memlûkların yetersizliği Yavuz Sultan Selim'in Memlûklara saldırma kararında etken rol oynamıştır. Ayrıca Memlûk Sultanlığının iç idaresindeki aksaklıklar da etkili olmuştur. Örneğin, Memlûk Sultanı Kansu el-Gavri'nin kendisine mensup olanların işledikleri suçlara göz yumması, vergileri arttırması, değeri düşük para bastırması, hayır müesseselerine ve evkafa ait olan hükümleri hiçe saymasıydı (Tansel, 2016: 134-136). Diğer taraftan, Mısır'ın Doğu ticareti açısından stratejik konumu da bir başka önemli etkendi. Zira, gerek Levant'ta gerekse Hint Okyanusu civarında uluslararası ticarî rekabetin arttığı görülmekteydi. Bu bağlamda Safevi-Portekiz, Safevi-Memlûk, Memlûk ve Venedik'in ittifakları oluşacaktır. Mısır'ın fethi için bir diğer sebep de, Kızıldeniz ve

Basra Körfezi'ndeki Portekiz yayılmasını engellemektir. Diğer taraftan, Baharat Yolu'nu emniyete alıp Mısır'da ticarî faaliyeti geliştirmek, orada kurulacak sağlam bir idâre ve Portekiz nüfuzunu kırabilmek için Süveyş'te hazırlanacak bir güçlü bir donanma ile sağlanabilirdi (Özbaran, 1977: 87).

Osmanlı ve Memlûk kuvvetleri 24 Ağustos 1516 (25 Receb 922) tarihinde Halep yakınlarındaki, bugünkü Türkiye-Suriye sınırında ve Dımaşk'ın (Şam) kuzeyinde bulunan Merc-i Dâbık Ovası'nda karşılaşmıştı. Savaşın başlangıcında, Kansu el-Gavri'nin kumanda ettiği Memlûk süvarileri Osmanlı ilerleyişine karşı savaş sahasını başarıyla ellerinde tutmuştu. Fakat, Osmanlılar'ın askerî teçhizattaki üstünlüğü (top) ve bir çeşit piyade tüfeği olan arkebüzle silahlanmış bir piyade birliği sayesinde savaşın seyri değişmişti. Sultan Selim'in taktiksel avantajı, savaşın başlangıcında Halep Valisi Hayırbay'ın adamlarını alarak savaş alanından kaçmasıyla arttı. Osmanlı ordusu güneye doğru ilerlemeye devam etmiş ve 28 Ağustos'ta Halep'i, 19 Eylül'de Hama'yı ve 27 Eylül'de Şam'ı fethetmişti. Ayrıca, Memlûk Sultanı Kansu el-Gavrî muharebe sahasında hayatını kaybetmişti (Masters, 2017: 36-37). Savaştan kurtulan memlûk emirleri ve yüksek rütbeli askerler, Kahire'ye döndükten sonra yeni bir sultan seçmek üzere toplandı. Kansu'nun birkaç aylık yokluğu sırasında kararlı ve adil bir yönetim sergilemiş olan Nazır Tuman'ı (Tumanbay) (d.1474 - ö.1517) oybirliğiyle sultan ilan ettiler. Ateşli silahları kullanmayı kabul etmeyen Kansu'nun tersine, Selim'in saldırısından önceki kısa süreyi toplar döktürerek, alaybozan ve arkebüzler satın alarak ve imal ettirerek kullandı. Tuman, bir yandan savaşa hazırlanırken, bir yandan da diplomasi yoluyla, Osmanlı saldırısını engelleyemese de geciktirmeye uğraşıyordu (Clot, 2005: 149-150). Yavuz Sultan Selim bir mektupla Memlûk Sultanı Tumanbay'a Halife ve kadıların biatı ile memlekette Osmanlı hâkimiyetini kurduğunu bildirmiştir. Mısır eyaletinde hutbe ve sikkenin kendi adının zikredilmesi şartıyla onu orada vali bırakacağına dair nâme-i pâdişâhî ile gönderilen Osmanlı elçilerinin Memlûk emirlerince öldürülmesi, Osmanlı ordusunun Mısır üzerine yürümesine yol açmıştır (İnalçık, 2009: s142).

Osmanlı kuvvetleri Gazze'den sonra Ariş, Hanyunus, Salihîye, Bilbis yoluyla Ridaniye'ye ulaştılar. Tumanbay Salihîye'de cephe tutmak istemişse de emirler bunu kabul etmedi. Ridaniye, Kahire şehrinin kuzeydoğusunda bir köy olup şehre pek yakın bir mesafede bulunuyordu ve iyice tahkim edilmişti. Osmanlı kuvvetleri ile Memlûk kuvvetleri Ridaniye'de savaşmaya başladı (Uzunçarşılı, 1983, c.2: 289; Emecen, 2009:

411). 29 Zilhicce 922 (22 Ocak 1517)'de başlayan muharebede Tumanbay başarılı olamayacağını anlayınca bazı beyleri ile beraber Aşağı Mısır'ın kırsal bölgelerine kaçtı. Kahire'nin tam anlamıyla ele geçirilişinden sonra Yavuz Sultan Selim, 23 Muharrem 923 (15 Şubat 1517)'de Kahire'ye bir alayla girmiş ve Kahire'de ilk Cuma günü 28 Muharrem (20 Şubat) hutbe onun adına okunmuştur. Tumanbay ise yakalanarak 13 Nisan'da Bâb-ı Züveyle'de idam olunmuştur (Tansel, 2016: 222-233). Böylece Memlûk Sultanlığı sona ermiştir. Bu bir devletin varlığının sonunu işaret ederken, Memlûkler için yeni bir dönemin başlangıcı manasına gelmekteydi.

Yavuz Sultan Selim, Şubat-Eylül 1517'de Mısır'da ikâmet etmiş ve burada bir takım düzenlemeler yapmış; kendisini tebrike gelen Urban şeyhlerini kabul etmiş ve Mısır'ın içişleri ve teşkilatıyla alakadar olmuştur. Mekke ve Medine, Memlûk Sultanlığı'na tabii idi ve Mekke emîri Şerîf Ebû'l-Berekât oğlu Şerîf Ebû Nüme'ye Mekke'nin anahtarlarını verip Kahire'ye göndermesiyle Osmanlılara itaâtını bildirmiştir. Böylece bu iki mukaddes şehir fiilen Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır (Tansel, 2016: 267-268). Sultan Selim, Mekke şerifinin oğluyla görüşerek; avdetinde emîre, emîrlik beratı ile beraber birçok hediye ve Mekke ile Medine ahalisine surre denilen para ve külliyetli hazine göndermiş; Osmanlı Devleti tarafından Mekke'ye bir memur tayin edilmişti (Uzunçarşılı, 1983, c.2: 292). Mekke, Medine ve Hicaz'ın diğer yerlerinde hutbe Osmanlı sultanları adına okunmaya başlamış; böylece Osmanlı sultanları Haremeyn'in hadimi ve Hicaz bölgesinin hâkimi olmuşlardır. "Sulhen (anlaşma yoluyla) Osmanlı idaresine girmiş olan Hicaz'da Mekke Emirlerinin Memlûkların idaresi altında sahip oldukları imtiyazlı statüleri de mukaddes yerlere ve peygamber sülalesinden gelen emir ailesine duyulan hürmet sebebiyle korunmuştur" (Kurşun, 1999: 316). Sonuç olarak, bu fetihler ve özellikle de Haremeyn'in Osmanlı topraklarına iştirakıyla beraber İmparatorluk artık bir İslâm halifeliği idi.

1.3. MISIR BEYLERBEYLİĞİ'NİN TESİS VE TANZİMİ

Osmanlı Devleti'nin idarî taksimatının temel birimi sancaktır. "Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçmesi ve fetihlerin bu yönde yoğunlaşması sonunda bölgede yeni sancaklar oluştu ve 1361 yılından sonra Balkanlar'daki fetihlerin hızla artması, sancaklar üzerinde bir kontrol mekanizması kurulmasını zaruri hale getirdi. Bunun neticesinde I. Murad (1362-1389) lalası Şâhin Paşa'yı Rumeli'deki beylere kumandan olarak tayin etti. Böylece

Osmanlılar'da "beylerbeyi" kavramı ortaya çıktı" (Şahin, 2009: 98). Yıldırım Bayezid (1389-1403) 1393'te Rumeli'ye geçtiğinde, başkenti Kütahya olan ve bütün Batı Anadolu'yu kapsayan bir Anadolu beylerbeyliği teşkil edilmişti. Daha sonra Amasya-Sivas bölgesinde Rum beylerbeyliği ve Karamanoğlu beylerbeyliği oluşturulmuştur. Zaman içerisinde Osmanlı Devleti'nin genişlemesine paralel olarak beylerbeyliği sayısı artmıştır. Osmanlı Devleti'nde eyaletler haslı/timarlı ve sâlyâneli olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Haslı eyaletler, timar sisteminin uygulandığı ve toprakları büyük oranda mirî arazi rejimine bağlı olan eyaletlerdir. Bu eyaletlerin beylerbeyine, hizmet karşılığı haslar tahsis edilmekteydi. Rumeli, Anadolu, Karaman, Diyarbakir bu tür eyaletlerdendi (İnalçık, 2011:108-111). Sâlyâne ile idare olunan eyaletler sabit bir miktar vergi gönderirdi. Bu eyaletlerde timar sistemi uygulanmamakta ve toplanan gelirlerin tamamı askerlerin ve eyaletteki idarecilerin maaşları verildikten sonra devlet hazinesine yollanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin ilk sâlyâneli eyaleti Mısır'dır (Bostan, 2009: 59). Böylece Osmanlı eyaleti olarak Mısır'ın⁷ umumi nizamında en önemli özellik, sâlyâne sisteminin uygulanışı oldu. Fakat tipik Osmanlı eyaletlerinde uygulanan timar sistemi Mısır'da uygulanmamıştır.

Mısır'da timar sistemi niçin uygulanmamıştır? Stanford Shaw bu durumu şöyle açıklamaktadır:

"İlk olarak Avrupa'daki ateşli silahlar ve askeri taktikler hakkındaki yeni gelişmeler, feodal süvari sınıfını gölgede bırakmıştı ve sonuç olarak, feodal süvari sınıfının yerine yeni piyade ordusu kurulmuştu. Yeni piyade ordusu, timar sisteminin sağlayabileceğinden daha disiplinli, eğitilmiş, itaatkâr bir askerî kuvvetti ve sadece maaşla (aylık ücret) geçiniyordu. İkincisi, Osmanlı askerî birlikleri Mısır'da sayıca azınlıkta oldukları için, onları savaşa hazır ve bir arada tutmak gerekiyordu. Memlûk ve Arap gruplarının tehdidini bastırmak için Osmanlı ve Memlûk askerlerinin hizmetine ihtiyaç duyuluyordu. Çünkü Mısır imparatorluk merkezinden uzak olduğu için feodal bir gelirin onlara vereceği nispi bağımsızlık, kaçınılmaz olarak Memlûk ve Arap gruplarının isyanına sebep olacaktı" (Shaw, 1962: 29-30).

Michael Winter ise timar sisteminin Mısır eyaletinde uygulanmayışını şu şekilde açıklar:

⁷ Es-Seyyid Mahmud, 2004: c. 29, 563-569; Holt, 1993, c. 7: 177-180.

“Osmanlılar, Mısır’ın refahının büyük ölçüde Nil suyunun karmaşık ve hassas sulama sistemine bağlı olduğunu anlamış olmalıdır. Ülkenin büyüklüğü göz önüne alındığında, Mısır’ın askerî birliği oldukça küçüktü (yaklaşık on bin kişi)” (Winter, 1998, c.2: 4).

İlk kez Mısır eyaletinde uygulanan sâlyâne (senevi maaş) sisteminde, her yıl eyaletin tamamı, bir beylerbeyinin mesuliyetine sâlyâneyle verilmiştir. “Sâlyâne sistemi muhafaza hizmeti gören sancakbeyleri ve vilayet kâşifleri⁸ hizmetleri karşılığında timar veya zeâmet almayıp, nezâretleri altında bulunan nâhiyelerin vergi gelirlerinden sâlyâneleri ödenir; geriye kalan meblâğ hazineye teslim olunurdu. Bundan dolayı, Mısır eyaletinde, timarlı sipahi yerine, ulûfeli Tüfengci süvari cemaati oluşturulduğu gibi, Çerkeslerden de ulûfeli bir cemaat oluşturulmuştur. Mısır Beylerbeyi, eyalet gelirinden kendi sâlyânesini, beylerinin ve askerlerinin sâlyâne ve ulûfelerini, eyaletin bütün mîrî ihtiyaçlarını, Haremeyn’in masraflarını ödedikten sonra, fazlasını irsâliye hazinesi olarak Âsitâne’ye gönderirdi” (Shaw, 1962: 307-310; es-Seyyid Mahmud, 1990: 53).

“İrsâliye sözlükte göndermek mânasında irsâlden yapma masdar olan sözcüğünün malî bir tabir oluşudur. Sâlyâne sistemi, Kanuni Sultan Süleyman zamanında merkezden uzak olan Doğu ve Güney eyaletlerinde uygulanmıştır. Mısır eyaletinin ilk zamanlarında irsâliye parası yerine sadece beylerbeyi tarafından değerli hediyeler gönderilmiştir. XVI. yüzyıl sonlarına dek her yıl Mısır’dan gönderilen irsâliye hazinesi, eyaletin gelir ve giderlerine göre 400.000 altın ile (16.000.000 para) 500.000 altın (20.000.000 para) arasında değişmiştir. XVIII. yüzyılda Mısır irsâliyesi düzensiz ve eksik olarak gönderilmeye başlanmıştır. Hatta bazen irsâliye hazinesinin büyük bir kısmı Mısır’da mütegalibe ve Memlûk emîrlerinin zimmetlerinde kalıp yerine sadece temessük⁹ ve

⁸ Kâşiflik, Mısır’da Bahrî Memlûkleri döneminde adına rastlanmaktadır. Zaman içerisinde terim olarak anlamı değişen kâşiflik Burcî Memlûkleri’nde bir bölgenin idarî, malî ve askerî işlerine bakmakla görevli yöneticinin unvanı (kâşif) ve kullandığı bölgenin ismi olmuştur. Osmanlılar Mısır’ı aldıktan sonra Memlûk Sultanlığı’nın iyice bozulmuş olan taşra teşkilâtını geçici olarak aynen korurken Kahire’ye bağlı vilayet ve bölgelerin idaresini de Memlûklü kâşiflere bırakmışlardı. Ancak bir süre sonra Osmanlı hükümeti Vechülbahrî ve Vechülkablî gibi büyük kâşiflikleri daha küçük kısımlara bölerek Mısır’ın zaptı sırasında padişaha itaat edip Osmanlılar’a yardım eden Memlûk emirlerine vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız. (es -Seyyid Mahmud, 2002, c.25: 16-18).

⁹ Arapça’da “tutunmak, sarılmak, yapışmak” manasına gelen temessük diplomatik dilinde borç verilmesi, borcun ödenmesi, bir şeyin teslim edilmesi veya teslim alınması gibi durumlarda karşı tarafa verilen belgeyi ifade etmektedir. Temessükle eş anlamlı tahvil ve daha çok son devirlerde

tezkirelerin gönderildiği de olmuştur. Mesela 1740 yılının irsaliyesi iki yıl sonra 20.849.000, 1742'nin irsâliyesi yine iki yıl sonra 18.512.999 para olarak bunun da 15.317.387 parası temessük şeklinde, yani sadece 3.195.612 parası nakden gönderilebilmiştir” (es-Seyyid Mahmud, 2000: 452-454).

Özen Tok tarafından Hicri 1165, 1166 ve 1167 (M.1751-1753) senelerine ait Mısır irsâliye hazinesinin muhasebesi oluşturulmuştur. Bu yüzyılda irsâliye hazinesinin kararlaştırılan gelirleri toplamda 1415 Mısır kesesi ile 6948 para (pare-i Mısırî)'dır. 1 Mısır kesesi 25.000 para olarak hesaplandığından irsaliyenin toplam miktarı 35.381.948 para olarak hesaplanmıştır. Üç senelik Mısır irsâliye hazinesinin geliri ise her yıl için 1415 Mısır kese ve 6948 para olmak üzere toplamda 4245 Mısır kesesi ve 20.844 para olarak ortaya konmuştur (Tok, 2013: 329-347).

8 Nisan 1517 tarihinde Mısır seferi sırasında yararlılık gösteren vezîriâzam Yunus Paşa'nın Beylerbeyliğe getirilmesiyle Mısır eyaleti kurulmuştur. Fakat zorla mal ve para topladığı ortaya çıktığında azledilmiştir. Aynı gün Mısır Beylerbeyliğine Hayırbay tayin edilmiştir (29 Ağustos 1517) (es-Seyyid Mahmud, 1990: 58-59). Osmanlı idaresine Mısır'ın geçişi, ilk valisi bir Osmanlı paşası olmayan ama savaş sırasında Osmanlı'ya sığınmış olan Memlûk emiri Hayırbay ile kolaylaşmıştır. Memlûk Halep Naibi olan Hayırbay, Merc-i Dâbık savaşında Memlûk kanatlarından birini kumanda etmiş ve savaş sırasında askerleri ile birlikte Yavuz Sultan Selim'in yanına geçerek Osmanlıların bu savaşı kazanmalarında önemli rol oynamıştı (Winter, 2014: 12).

Mısır'da yeni kurulan idare tamamen Osmanlılardan oluşmuyordu. Sultan Selim, Mısır'ın topraklarını bütünüyle fethetmek için asla bir girişimde bulunmamıştır: daha ziyade amacı, Memlûk elitlerindeki rakiplerini yok etmeye yönelikti. Bu rakipler, son sultanları Tumanbay etrafında gruplaşmışlardı. Hayırbay Memlûklü idarecileri hizmetine almış ve böylece Osmanlı ve Memlûk unsurlarının kaynaşmasıyla sonuçlanmıştır (es-Seyyid Mahmud, 1990: 59; Holt: 1961, 216). Böylece Mısır'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap coğrafyasının diğer bölgelerinde de uyguladığı yerel liderlerle işbirliğine dayanan yeni yönetim anlayışı uygulanmıştı. İlk Mısır valisi olan Hayırbay (7 Şaban 923 - 8 Zilkade

sened de kullanılmıştır. Temessük, kullanıldığı yere göre başına bir ek almaktadır (Kütükoğlu, 2011, c. 40: 413-414).

928/25 Ağustos 1517 - 29 Eylül 1522) 1522'deki ölümüne dek Mısır'ı sadakatle yönetti (es-Seyyid Mahmud,1998: 49-50).

1522'de Mısır valisi Hayırbay'ın ölümüyle Kanuni Sultan Süleyman (1494-1566), eniştesi Mustafa Paşa'yı Mısır valisi olarak tayin etmiştir. Osmanlı fethinden beri Mısır sancaklarının ikisini yönetmekte olan Memlûk emirlerinden Canım Bey es-Seyfi ve İnal Bey 1523 başında ayaklandılar. Çoğunluğu Bedevi kabilelerinden oluşan bir ordu ile Nil Deltası'nın doğusuna doğru ilerlediler. Orada, eski Memlûk düzeninin diğer kalıntılarıyla birleşerek Osmanlı rejimini yıkmayı planlıyorlardı. İnal Bey'in Mustafa Paşa'nın gönderdiği elçiyi idam etmesi üzerine, isyancıların üzerine bir kuvvet gönderildi. Muharebe sırasında Canım öldü ve İnal Bey de Gazze'ye kaçtı (Hathaway, 2008: 53). Ayrıca Mısır'ın idaresi zorlaştığından Güzelce Kasım Paşa, Beylerbeyi tayin edilmiştir. Bu isyanın bastırılmasından kısa bir süre sonra "hain" sıfatıyla anılacak olan Ahmed Paşa, Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mısır valiliğine tayin edilmiştir (Eylül 1523). Ahmed Paşa'nın asıl amacı vezîriâzam olmaktı, fakat Has Odabaşı İbrahim'in bu makama getirilmesi ile hayal kırıklığına uğramış ve Mısır valiliğine tayinini istemiştir. Mısır'a vali olarak atanan Ahmed Paşa kendi iktidar alanını yaratmak üzere harekete geçti (Özcan, 1989: 113).

Ahmed Paşa'nın ihanet hazırlıkları içinde olduğunun haber alınması üzerine Mısır valisi olarak Kara Musa tayin edilmişti ve ayrıca Ahmed Paşa'nın katledilmesi de vazifeleri arasındaydı. Bu gelişmeler karşısında Ahmed Paşa, "el-Melikü'l-mansûr Sultan Ahmed" unvanıyla bağımsızlığını ilân etmeye karar vermiştir (Ocak 1524). Evvel Kara Musa'yı öldürtmüş, ardından Kahire Kalesi'nde bulunan yeniçerileri ortadan kaldırarak kaleyi elde etmişti. Kanuni Sultan Süleyman Mısır meselesinin çözümlenmesi amacıyla Ayas Paşa kumandasında bir kuvvet göndermiş ve kumandanlarından biri olan Kadızâde Mehmed Bey, Ahmed Paşa'yı öldürme teşebbüsüne girişmişti. Fakat Ahmed Paşa yaralı vaziyette Beni Bekr aşiretine sığınmışsa da onlar tarafından katledilmişti. Güzelce Kasım Paşa Mısır Beylerbeyliğine ikinci defa tayin edildi ve Hain Ahmed Paşa isyanını bastırmakta yararlılık gösteren Kadızâde Mehmed Bey de Mısır Defterdârlığıyla görevlendirildi. Fakat Mısır eyaletinde kararlı bir idare yerleşememişti. Bu sebeple, dönemin vezîriâzamı İbrahim Paşa, eyalet yönetimini düzenlemek için gönderildi (Özcan, 1989: 113; İnalçık, 1986: 293).

2 Nisan 1525 tarihinde vezîriâzam İbrahim Paşa Mısır'a geldiğinde Osmanlı otoritesini yeniden tesis etmeye çalıştı. Osmanlı birimleri ve Memlûkler arasında sık sık yaşanan kavgalardan memnuniyetsizliğini dile getirdi, Arap şeyhleri ona hürmet için kaleye geldiğinde de İbrahim Paşa onları tutukladı. Ahmet Paşa'nın isyanına karışan kişiler idam edildi (Winter, 2014: 16). İbrahim Paşa, eyaletin durumuyla ilgili olarak ve ıslah çalışmaları için Aşağı Mısır ve Yukarı Mısır'a birer heyet gönderdi. Bu heyet Mısır'ın fethinden itibaren gönderilen fermanları ve Mısır idaresinin ahvalini araştırmıştı. İbrahim Paşa, Memlûklerin ve özellikle 1468-1496 tarihleri arasında hüküm süren Memlûk Sultanı Kayıtbay'ın kanunlarını ve eski örf ve adet kurallarını da incelettirerek eyaletin idaresini belirleyen 1525 tarihli Mısır Kanunnâmesini hazırladı ve Padişah'ın onayına sunulup, tasdik alınmasının ardından "Düstûru'l-amel" olmak üzere Mısır hazinesine teslim edilmişti. Mısır Kanunnâmesiyle Osmanlı dönemi Mısır'ının genel düzeninin ana unsurları ortaya konulmuştur.

Mısır Kanunnâmesi (Barkan, 1943, c.1: 355-387; Akgündüz, 1993, c.6: 63-141; Burak, 2015: 1-23) içerik bakımından bir mukaddime, askerî cemaatler, Mısır eyaletinin vilayetleri, idareciler, idari, mali ve toplumsal kurumları ve bir sonuç bölümünden teşekkül etmektedir.

Mukaddime, kanunnâmenin oluşturulmasının gerekliliğini ve hazırlık safhalarını da anlatmaktadır. Daha sonraki aşamada Mısır askerî cemaatleri ayrı ayrı incelenmiştir. Cema'at-i Küşşaf-ı Nevahî-i Mısır (Barkan, 1943, c.1: 360) başlığı altında Mısır eyaletinin vilayetlere, diğer adıyla keşûfiyyete taksim edilişiyle başlamaktadır. Bu noktada Mısır'ın tarihî coğrafyasına yakından bakılması lüzumu doğmaktadır. Bu minvalde Mısır'ın idarî organizasyonu bu coğrafi özellikleri dikkate almak mecburiyetinde kalmıştır.¹⁰

¹⁰ En eski uygarlık merkezlerinden biri olan Mısır, Afrika kıtasının kuzeydoğusunda yer almaktadır. Asya ve Afrika kıtalarının buluştuğu stratejik konumdadır. Mısır, Kuzey'de Akdeniz, Doğu'da Doğu çölü ve Kızıldeniz, Batı'da Libya çölü ve Güney'de Sudan ile sınırlıdır. Sahip olduğu coğrafi özellikler sebebiyle Mısır, tarih boyunca toprak bütünlüğünü korumuştur. Mısır, Nil nehrinin hediyesi olarak görülür. Nil, Mısır'ı iki hayati bölgeye ayırmaktadır. Kahire'den Nil'in Akdeniz'e döküldüğü yere kadar giden bölge Aşağı Mısır ve Kahire'den Sudan sınırlarına kadar güneye giden bölge Yukarı Mısır olarak adlandırılır. Nil nehri Mısır'ı coğrafi olarak ikiye ayırması dışında ekonomik, siyasal, sosyal, dinî, kültürel hayatında da önemli etkilere sahip idi. Tarımsal üretim Nil nehrinin yıllık taşkınları ve yapılan su kanalları ile sağlandı. Böylece Nil

Mısır Kanunnâmesi Mısır eyaletini Aşağı Mısır'da Vilayet-i Şarkiye, Vilayet-i Kalyub, Vilayet-i Bilbis, Vilayet-i Dakhaliye, Vilayet-i Garbiye, Vilayet-i Menufiyye, Vilayet-i Buhayr ve Vilayet-i Katiye; Yukarı Mısır'da ise Vilayet-i Cize, Vilayet-i Idfih, Vilayet-i Feyyum, Vilayet-i Behnesaviyye, Vilayet-i Üşmûnin ve Vilayet-i Elvah şeklinde on dört vilayete ayırmıştır. Ayrıca vilayetin mükellef olduğu farklı vergi çeşitleri kanunnâmede yer almaktadır.

Mısır Kanunnâmesi'nde idarecilerle ilgili hususların anlatıldığı kısımlarda (Barkan, 1943, c.1: 360-367) öncelikle eyaletin başında bulunan Beylerbeyi'nin (Emîrû'l ümerâ) askerî, idari ve mali görevleri açıklanmış ve eyaletin Nâzirü'l-emvâl, Ruznâmeci, kadı gibi diğer idarî birimlerinin durum ve görevleri de izah edilmiştir.

Kanunnâme'de harap köylerin iyileştirilmesi, iyi durumdaki köylerin korunması hususuna dikkat çekilmiş, Nil nehri taşıdığı tarım arazileri zarar gördüğünde yapılması gerekenler açıklanmış, iskele ve limanlarla ilgili hususlarda Kayıtbay zamanındaki adet ve kanun üzerine yeni düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca Çerkes hâneleri, darbhaneler, boş ve harap yerlerin durumlarıyla ilgili hususlara da yer verilmiştir.

İbrahim Paşa'nın 1525 yılında hazırladığı Mısır Kanunnâmesi, Mısır eyaletinin iç işleriyle ilgili olup, eyaletin dış işleri Padişah fermanlarıyla yönetilirdi. Kanunnâme ile Mısır eyaletinin statüsünün belirlendiği, askerî ve idarî kurumlarına kesin şeklinin verildiği, siyasî, malî ve hukukî yapısının oluşturulduğu sonucuna varılmıştır. Fakat yeni gelişmeler karşısında Kanunnâme'de genişletme ve eksikliklerin tamamlanması için eklemeler yapılmıştır.

Mısır eyaletinin yönetiminin başında vali bulunmaktaydı. Vali, sultanın temsilcisi ve devletin çıkarlarının korunmasında şahsen sorumluydu. Sultan'ın hemen hemen tüm hususlar hakkında gönderdiği fermanlarda muhatap ve paşa rütbesiyle Mısır ordusunun başkomutanıydı. 16. yüzyıl ve 17. yüzyıl başlarında vali, resmi dilde Mısır Beylerbeyi (ya da bazı malî belgelerde Farsça eşdeğer *mirmiran*) olarak adlandırıldı (Winter, 1998, c.2: 7).

nehirinin verimli alüvyonlarıyla beslenen topraklara sahipti. Nil nehri boyunca Kahire, Asyut gibi şehirlerin sıralandığı da görülmektedir (Doğaner, 2004, c.29: 553).

Mısır'ın sahip olduğu coğrafi konum göz önünde bulundurulduğunda siyasi ve iktisadi bakımdan Mısır Beylerbeyi'nin tayini önemli bir konuydu. Vali, vezirlik payesiyle atanırdı. XVI. asrın sonlarından itibaren eyalette gerçekleşen iç karışıklıklar sebebiyle¹¹ Padişah'a bağlı ve yakın kişiler arasından atanırdı. Valiler bir yıl süreyle göreve atanırlardı, fakat genellikle iki ya da üç yıl süreyle görevleri yenilenirdi. Bu süreler, iç karışıklıklar sebebiyle göreve son verilmesi ya da merkez tarafından geri çağırılması nedeniyle kısalabilmekteydi. Fakat istisnai durumlar da bulunmaktadır. Süleyman Paşa'nın görev süresi (1525-1538) ve Davud Paşa'nın görev süresi (1538-1549) bu duruma örnek gösterilebilir. Valiler, Kahire Kale'sinde ikamet etmişlerdi (Raymond, 2016: 23; Winter, 1998, c.2: 8).

Mısır Kanunnâmesi'ne göre, Mısır valisi, diğer taşra valilerinden farklı olarak belirli sorumluluk ve ayrıcalıklara sahipti. Osmanlı vezîriâzamı yönettiği divana benzer şekilde, o da kalıcı bir idari meclise, yani haftada dört kez toplanan divana başkanlık ediyordu. Divan ancak vali çağırdığında toplanabilirdi. Vali ayrıca İstanbul'daki Hazine-i Hümayûn'dan bağımsız işleyen eyalet hazinesinden de sorumluydu. (Hathaway, 2008: 51) “Kal'atü'l-Cebel'deki Gavri dîvanhânesinde kararlaştırılan Mısır Dîvân-ı Âlî'sine, Beylerbeyi riyâsetinde, Kethudâ, Muhâfız sancak beyleri, Bölük Ağa ve çavuşları, çavuşlar Kethüdâsı ve Müttekâ'id beylerle beraber, Kadı, Defterdâr, Ruznâmecî, Muhâsebecî, Dîvân Efendisi, Tercüman-başı ve çeşitli kalem katibleri gibi eyaletin bütün müesseselerinin temsilcileri katılırlardı. Divan'da önemi hâiz işler müzakere edilir; daha az önemi olanlardan şer'i meseleler Kadı meclisine, malî işler ise, Defterdar divanına devredilirdi” (es-Seyyid Mahmud, 1990: 111-112). Ayrıca Devlet merkezinden

¹¹ “XVI. asrın ortalarından itibaren, Mısır eyaletinde zuhur edilen idârî huzursuzluk ve bozukluk, Devletin merkezinin bu devrede geçirdiği durumla ilgili gözükmetedir. XVI. asrın sonlarına doğru, Kapıkulu mevcudu artarken, Devlet hazinesi bunların ulûfelerini ödeyemez hale gelmiş; saray masrafları ziyadeleşirken bütçedeki denge bozulmuştur. Tevcihatta alınan pişkesler, tecdid ve ibkâlarda tahsil olunan berat resimlerinde ortaya çıkan uygunsuz tatbikat bu yüzdendir. Yine bu sebeple, idareciler mevkilerini muhafaza için, daha büyük meblağlar ödemeyi, rüşveti ayyuka çıkarmayı denemişler; verdiklerini de, kanuna muhalif tahsilatla çıkarmaya çalışmışlardır. Kahire'de idarî işlere karışıp, divân erkânına ve Beylerbeyilerine bile müdâhele ve isyan eder oldular. Asker tâifesi, XVI. asrın sonlarından itibaren, Mısır'ın idarî huzursuzluklarının en mühim amillerinden biri haline geldiler. Ayrıca, XVI. asrın sonlarına doğru, Mısır'daki Çerkes beyleri, tekrar nüfuz sahibi olarak, vilâyet kâşifliklerini iltizâmla aldıkları gibi, oğulları, tabi ve Memlûklülerini de asker cemaâtlarına katabilmişlerdir. Böylece Memlûklüler devrindeki birçok bidatler tekrar canlanmış, bâhiye idaresinde huzursuzluklar artmıştır. Öte yandan, Mısır'dan İrsâliye hazinesi gecikmeyle ve eksik gönderilmiştir” (es-Seyyid Mahmud, 1990: 95-96).

Beylerbeyi'ye ve Kadı'ya gönderilen emirler, bu dîvân'da tetkîk ve icra edilirdi. Böylece Mısır Beylerbeyi divan aracılığıyla bütün eyaletin işlerini yönetirdi. Beylerbeyi'nin görevleri şerîatin hükümlerini yerine getirmek, cezaları uygulamak, re'âyayın haklarının korunması, eyaletin güvenliği ve sınırlarının muhafazası, asker ve idarecilerin uyum içinde görevlerini icra etmeleridir. Ayrıca en mühim vazifelerinden biri de Mısır'dan İstanbul'a irsâliye gelirlerinin düzenli bir şekilde toplanarak her yıl gönderilmesiydi (es-Seyyid Mahmud, 1990: 248-249).

Vali ve en üst rütbeli emirler yıllık maaş (salyane) alırdı. 16. yüzyılda valinin maaşı 20 milyon akçeye eşit olan 2 milyon osmani idi. Valiye bey veya sancak beyi ya da mali belgeler terminolojisinde mirliva (Farsça formu) ya da muhafaza beyi olarak adlandırılan yüksek rütbeli emirler tarafından yardım ediliyordu. Beylere çeşitli atamalar da verilirdi (Winter, 1998, c.2: 10).

Âsitâne tarafından atanan diğer yetkililer ise malî işlere bakan defterdar; hukukî uyuşmazlıkların giderilmesi, Vali'nin çalışmalarını şeriat kuralları bakımından tahkik eden adalet işlerinden sorumlu olan ve genellikle bir yıl süreyle atanan kadı (kadıasker); Mısır askerî cemaâtlerinin yönetiminden sorumlu olan yeniçeri ağası bulunmaktadır. Bir başka mühim yetkili Osmanlı devleti için, dünyevi otoritesini ve en önemli İslam gücü olma rolünü her yıl ifade etmenin aracı olan Hac'la ilgiliydi (Winter, 1998, c.2: 7-10).¹² 1517'de Mısır ve Hicaz'ın Osmanlı idaresi altına girmesiyle, Osmanlı sultanlarının mühim vazifelerinden biri de hacıların emniyetinin sağlanması, Hicaz'daki kutsal yerlerin korunması ve bu bölgede ikamet edenlerinin ihtiyaçlarının karşılanması olmuştur. Osmanlı Devleti hac emiri sayısını ikiye çıkarmıştır. Hac emirlerinin görev merkezlerinden biri Şam, diğeri ise Mısır (Kahire)'di (Atalar, 1995, c.11: 152). Mısır yani Kahire mahmili Kahire'den hareket eden her yıl düzenlenen resmî hac kervanının komutanı olan emîr-i hac, hac ibadetinin kurallarına uygun şekilde yapılması ve emniyet

¹² Memlûk Sultanı Baybars, Abbasiye ailesinden birini Halife ilan etmek ve himayesi altına almak suretiyle İslâm âleminin teveccühünü kazanmayı ve böylece kendi saltanatını kuvvetlendirmeyi düşünmüştür. 1261'de Suriye'ye kaçmış olan Zâhir Biemrillâh'ın oğlu Müstansır Billâh Ahmed'i Halife ilan ettirmiştir (Uzunçarşılı, 1988,: 320). Ayrıca Baybars, başkenti Kahire'den mahmil göndermiştir (Behrens-Abouseif, 1997: 90). Böylece, Kahire 1261'de hac emîrinin hareket merkezi olmuş ve Mısır hac emîrliği müessesesi tesis edilmiştir.

içinde yapılmasını sağlayan görevlidir (Raymond, 2016: 24-25). Görüldüğü üzere Osmanlı hâkimiyeti süresince de Mısır hac emîrliği kurumu muhafaza edilmiştir.

Diğer önemli idari görevliler ise seyyid ve şeriflerle yani peygamber soyundan gelenlerle ilgili işlere bakan görevli nakîbüleşraf¹³; Mısır'dan İstanbul'a karayoluyla yıllık verginin götürülmesinde refakat eden hazine eminiydi.

Mısır eyaleti'nin esas askerî teşkilatı Mısır Kanunâmesi ile tesis edilmiştir. Buna göre Mısır askerî teşkilatı yedi cemaatten oluşmakta ve ayrı başlıklar halinde (Cema't-i Gönüllüyan, Cema't-i Tüfekciyân-ı Süvari, Cema't-i Müstahfızan-ı Kal'a-i Mısır, Cema't-i 'Azeban, Cema't-i Tayife-i Çerakise, Cema't-i Çerakise-i Müteka'idîn, Cema't-i Çavışan-ı Mısır) ele alınmakta, her birinin niteliği, görevi, rütbesi, tayin ve azil durumları, sayıları, cezaları, ulûfeleri zikredilmektedir (Barkan, 1943, c.1: 355-360; Akgündüz, 1993, c.6: 101-109).

Bu yedi askerî cemaat hizmetlerine göre üç sınıfa ayrılabilir: “Birinci sınıf, sipahi askerlerden mürekkep cemaatler olup Osmanlı asıllı (Gönüllüler ve Atlı Tüfengci) ve Memlûklü asıllı (Çerâkise) olarak üç askeri gruptur. Piyadelerden teşkil edilen Müstahfızân (Yeniçeri) ve azebân olarak iki askeri gruptu. Üçüncü sınıf da askerî-idârî sıfat sahibi olan iki cemaat olup, birincisi Çavuşlar cemaati; ikincisi XVI. asrın ortalarında ihdas edilen Müteferrikalar cemaati idi” (es-Seyyid Mahmud, 2002, c.10: 163).

¹³ Sultan II. Bayezid zamanında padişahın hocası Seyyid Abdullah'ın oğlu Seyyid Mahmud 900 (1494 M.)'de şerif ve seyyid teşkilâtının başına getirilmiştir. Seyyid Mahmud, Arap memleketlerinde seyyid ve şeriflere nezaret eden reise Nakîbü'l-eşraf denildiğini görmüş olduğundan hükümete vaki teklif üzerine bu unvan kendisine verilerek Nakîbü'l-eşraf makamı Osmanlı saltanatının ilgasına kadar devam etmiştir. Seyyid Mahmud, 941 H. (1534 M.)'de Nakîbü'l-eşraf makamından ayrılarak yerine Taşkent'li Seyyid Muharrem Efendi tayin edilmiştir. Nakîbü'l-eşrafların ilk zamanlarda devlet hazinesinden yevmiyeleri yirmi beş akçe olup sonra artarak XVI. asır sonlarında yetmiş beş akçeye çıkarılmış daha sonraları bu miktar artmıştır. Nakîbü'l-eşraf ulema sınıfından olmakla beraber XVII. asır sonlarına kadar mutlaka yüksek ulemaya mahsus bir makam değildi; fakat bu tarihten itibaren sâdâtan olarak bu makama geçecek İstanbul kadısı ve kazasker mâzullerinden haylı zatlar bulunduğu bundan sonra Nakîbü'l-eşraf tayin edilenler bunlar arasında tâyin edilenler bunlar arasından tâyin olunmaya başlamıştır. Bu makamda bulunanların kendi konaklarında daireleri ve maiyyetlerinde hizmet eden adamları vardı. Nakîbü'l-eşraflar eyalet, sancak ve kazalardaki seyyid veya şeriflerden olan kaymakamları vasıtasıyla Osmanlı'daki tüm seyyid ve şeriflerin adlarını havi defterlere kaydederlerdi (Uzunçarşılı, 1988: 162-171).

Sipahi asker cemaati: Cema'at-i Gönüllüyan, yani gönüllüler cemaati, asıl görevleri Mısır eyaleti'nin güvenliğinin sağlanması olan atlı birliklerdir. Ayrıca vergi tahsili, kitâbet gibi hizmetleri gören bu askerler gerektiğinde askerî seferlere de katılırlardı. İçlerinden biri baş tayin edilirdi. Yeni bir asker tayini beylerbeyi, sancakbeyleri aracılığıyla devlete gönderilen arz üzerine yapılırdı. Askerlere üç ayda bir ulûfe dağıtılırdı ve kendi akçeleriyle yem ve yemek satın alırlardı. Dükkân açmaları yasaktı. 1100 neferden oluşurlardı (Barkan, 1943, c.1: 355). Cema'at-i Tayife-i Çerakise: Ağası, kethüdası ve kâtibi Rumlu tayifesinden, hizmetleri gönüllü tayifesi gibi idi. Yavuz Sultan Selim'in emri ile harbe muktedir Çerkes askerlerden seçilerek Hayır Bey tarafından oluşturulan askeri bölüktür. Bu tayife bin neferden oluşmaktaydı ve bin neferden fazla olmaması emr olunmuştu. Başlarda Çerâkise cemaati 1525'e dek bir Memlûk kumandasındayken ardından Osmanlı beyleri tarafından komuta edilmeye başlanmıştır (Barkan, 1943, c.1: 358-359). Cema'at-i Tüfekciyân-ı Süvari tayifesi'nin ağası, kethüdası, kâtibi şahsi idi. Her birinin at beslemesi ve at üzerinde tüfek kullanabilmesi, bilmeyenlere öğretmesi zorunludur. Cebeci başı tüfek kullanmayı öğretecek ve ulûfe alacaktır. Pazarlarda tüfek satılmamalı, saklanmamalı, getirilip beğlerbeğine verilmelidir. Cezası vardır. Ot yani ateş lazım olduğunda, ayda ne kadar alacağı bellidir ve fazlası israf edilmemelidir. İhtiyaçları deftere yazılıp kaydedilirdi. Yeniçeri gibi ak börk giymesi yasaktır. Ulufeleri yedi ya da sekiz akçe olacaktır. Bu tayife dokuz yüz neferden oluşmaktadır (Barkan, 1943, c.1: 356-357).

Piyadelerden meydana gelen Müstahfizân (Yeniçeriler), üstün bir piyade birliği idi. Onların asıl koruma görevi Kahire ve Kale idi. Bunun sonucu olarak, onların diğer unvanı, Müstahfizân "Muhafızlar" idi. Bu en geniş ve en önemli birlikti ve azebân olarak Azab piyade birliği, Yeniçeri alayından daha az önemliydi ve sayısı daha azdı. Kale ve Mısır limanlarına konuşluydu (Winter, 1998, c.2: 9). Müstahfizân (Yeniçeriler) hisar erinin yevmi altı akçe ve bölük başısı yevmi yedi akçe idi. Ulûfeleri üç ayda bir dağıtılırdı. Tüfek kullanabilme becerisinin iyi olup, bilmeyenlere öğretilmesi, ot yani ateş lazım olduğunda beylikten o miktar alınıp ziyan edilmemesi gerekliydi. Evli olanlar ailesini kaleye getirebilirdi. Dışarıda yatması bu şekilde engellenmekteydi. Mısır Beylerbeyi'nin ikâmetgâh ve karargâh adresi olan Kal'atü'l-Cebel'de görevli olan Müstahfizlar, beylerbeyinin özel askeri idiler. Görevleri beylerbeyinin emir ve hizmetlerinin yerine getirilmesinin yanısıra kaledeki mali ve idari kurumlarının korunmasıydı. Ayrıca

Kal‘atü’l-Cebel’de cebehanede görevli “Cebeciyân-i Kal’a-i Mısır”; Kal‘atü’l-Cebel ve Mısır kalelerinde toplardan sorumlu “Topçuyân-i Kal’a-i Mısır”; topları taşıyan arabalardan sorumlu “Arabaciyân-i Kal’a-i Mısır”; Kal‘atü’l-Cebel’de bir ağa başkanlığında nöbet çalan Mehterân-ı Kal’a-i Mısır gibi cemaatler de mevcuttu (Barkan, 1943, c.1: 357).

André Raymond Azablar’ın (bekârlar) ve Müstahfızân’ın (yeniçeriler) hem sayıca daha kalabalık hem de Mısır tarihinde önemli rol üstlenmiş olduklarını belirtir. 1674 yılına ait maaş defterinde adları kayıtlı bulunan 15.916 askerden 6.461’i yeniçeri, 2.205’i de azabdı. Yeniçeri ve azabların kışlaları Kale içinde, iyi tahkim edilmiş iki geniş yapıyı kapsıyordu. Her ne kadar merkezi otoritenin atadığı ağalar tarafından yönetilmekte iseler de gerçek iktidar zamanla yerel olarak seçilmiş ve hizmet süresi on iki ayla sınırlanmış bir “vekil”in (kethüda) eline geçmişti. Devşirme esasına dayalı geleneksel yeniçerilik sistemi, süreç içerisinde yerini Anadolu Türklerinin hatta köle statüsü dışında kalan Mısırlıların, ardından da hızla Kafkaslar’dan toplanan memlûkların yeniçeriliğe kabulüne bıraktı. Böylece geçmişte Memlûk Devleti idaresinde yürürlükte olan sisteme geri dönmüşlerdi (Raymond, 2016: 25).

Son olarak askerî ve idâri zâbitların cemaatleri olan Çavuşlar ve Müteferrika’lar açıklanacaktır. Çavuşlar cemaatinin kırk nefer olması emr olunmuş ve Mısır-ı Kahire Divan’ında Beylerbeyi’nin emirlerini yerine getirmekteydiler. Daha sonraları farklı hizmetlerde, hatta eyalet dışında da birçok askerî ve idâri görevlerde yer almışlardır (Barkan, 1943,c.1: 359). Mısır yedi askerî cemaatinin en yenisi olan Müteferrika cemaati idarî amaçla 1554 yılında kurulmuştur. Müteferrika cemaati Mısır veya civar ülkelerde, askerî ve idâri birçok hizmetten sorumlu idi. Bu hizmetler arasında tezkirecilik, muhasebecilik, mihmandarlık, kapıcıbaşılık, kâtiplik bulunmaktadır. Ayrıca irsâliye hazinesinin ve surre ve hac kafilelerinin korunmasında bu cemaatin askerlerinden de tayin olunurdu. Mısır Kanunâmesiyle Mısır eyaleti’nin askerî organizasyonu sağlam esaslara bağlanmış olup 16. yüzyıl sonlarına değin eyaletin huzur ve istikrarının sağlanmasında önemli rol üstlenmişlerdir (es-Seyyid Mahmud, 1990: 204-211).

Mısır’ın fethinden (1517) 1525’e kadar olan sekiz sene boyunca Mısır’da Osmanlı hâkimiyeti tesis edilmiştir. 1525’den sonra Mısır Eyaleti’ndeki idari yapının niteliği ise doğrudan Memlûk sisteminin devamı olmadığı gibi klasik Osmanlı sisteminin de

uygulandığı bir sistem değildi. Yeni yönetim anlayışı hem Osmanlı hem de Memlûk sisteminin bazı uygulamalarını içermekteydi. Bu yönetim sistemi karma bir nitelik taşımaktaydı. Osmanlı Devleti'nin eyalete atadığı vali ile yerel güçlerin işbirliği içinde olduğu bir yönetim anlayışı oluşturulmuştu. Yönetime ait yükümlülükler ve Mısır'da istihdam edilmesi gereken personel yükü bakımından kolaylıkla uygulanabilmesi için Memlûk kurumlarının bazılarının aynen bırakıldığı görülmektedir. Örneğin, Mısır Kanunnâmesi oluşturulurken Memlûk sultanı Kayıtbay'ın kanunları dikkate alınmıştı. Ayrıca, Osmanlı askerleri ve Memlûk beylerinin mutabakatı bu yönetim sistemi için önem arz etmekteydi. Mısır eyaleti'nin askerî teşkilatında Osmanlı askerleri ve Memlûk askerlerinin bir arada bulunması, bu mutabakatın önemli bir göstergesiydi.

Mısır, Osmanlı İmparatorluğu için stratejik ve ekonomik bakımdan önemi haizdi: “Stratejik açıdan bakıldığında Portekizlilere karşı yapılan seferler ve Doğu Akdeniz ile Kızıldeniz'deki fetihler için bir hareket noktası olmuştur. Yemen'in 1538'de alınması Mısır'dan hareketle olmuş; Girit'i Venediklilerden almak için verilen zorlu mücadele Mısır'dan yola çıkan askeri kuvvetle desteklenmişti” (Hathaway, 2009a: 4). Mısır'ın elde edilmesi Osmanlı İmparatorluğu'na ekonomik ve mali avantajlar sağladı. Arazi vergisi, kentsel vergiler, deniz ve nehir limanlarından gümrük vergilerinden elde edilen gelirler vali ve hânehalkını, ordu ve deniz aşırı seferleri finanse etti. Ayrıca, Mısır hazinesi yıllık hac kabilelerinin çoğu masraflarını ve Hicaz'daki Haremeyn sakinlerine verilen tahıl ve maddi desteği karşıladı. Bununla beraber, Mısır'ın bütçesinin dengesi (bakiyesi) her yıl İrsaliye-i hazine olarak İstanbul'a gönderilirdi. Fethinden bir yıl sonra 16 milyon para miktarı belirlenmiştir. Yüzyılın sonunda 20 milyon paraya ulaşmıştır (Winter, 1998, c.2: 5).

Daha önce Doğu Akdeniz'de hüküm süren devletlerde olduğu gibi Mısır, Osmanlı Devleti'nin de tahıl ambarı olarak kabul görmüştür. Mısır'dan Âsitâne'nin mutfak ve kileri için gönderilen yiyeceklerin kesin rakamlarının mevcut olduğu en eski tarih 980/1572-73'tür. 1212/1797-98'e kadar Âsitâne için gerekli olan mallar, herbirinin miktarı ve hazineden sağlanan meblağlar, satın alımı, paketlenmesi ve nakli hemen hemen değişmeden kalmış ve sadece para sağlanış tarzında değişiklikler meydana gelmiştir. Bu ürünler şeker, pirinç, mercimek, kahve, nohut, arpa, kırmızıbiber, tarçın, zencefil, demirhindi, amonyak ve ilaçtan oluşmaktaydı. Bu ürünler artan miktarlarda kara ve deniz yoluyla İstanbul ve Anadolu'nun büyük şehirlerine gönderilmiş ve ihtiyaçlarının

önemli bir kısmını karşılamıştır (Shaw, 1962: 272-279). Ayrıca Mısır eyaleti'nin sık sık ordu ve donanma için barut, sicim ve kordon gibi askeri malzemeler gönderdiği de bilinmektedir (Winter,1998, c.2: 5). Hüseyin Efendi, Mısır'dan İstanbul'a gönderilen yiyecek ve diğer türdeki malzemelerin iki farklı şekilde ödendiğini belirtmektedir: Sabit miktarlarda ve düzenli olarak gönderilenler Mısır Hazinesinin sabit yıllık harcamaları ile ödenmiştir. Diğer ödeme türü değişik miktarlarda, özel amaçlarla, düzensizce gönderilenler, nispeten sabitleşen Hazine harcamaları yapısına uydurulamadığı için her sene Âsitâne'ye gönderilmesi beklenen İrsâliye hazinesinden nakit parası karşılığında alınmıştır. Her iki tür ödemenin kayıtları da mevcuttur (Huseyn Efendi, 1964: 113-114).

Fetihten XVII. asrın başlarına kadar Osmanlı devletinin Mısır eyalet idaresi, imparatorluk merkezinin geçirdiği devrelere paralel olarak şöyledir: “İstikrar (931-967/1524-1560) huzursuzluk (968-991 / 1561-1583), islah ve tanzim (991-1020 / 1584-1612)” safhaları olarak üç aşamaya ayrılabilir (es-Seyyid Mahmud, 1990: 91).

İstikrar devresi, Süleyman Paşa'nın (931-941/1524-1535) beylerbeyliği ile başlamaktadır. Süleyman Paşa, Mısır Kanunnâmesi'nde belirtilen hususları yerine getirmeye çalışmıştır. Memlûklerin eski arazi ve maliye defterlerinin yerine, yeni defterler hazırlamak üzere, Mısır'ın bütün köylerini yeniden ölçtürmüş; mîrî evkâf vesair arazileri ayrı ayrı defterler halinde “Defter-i terbi” yazılmıştır (933 / 1527); bu defterlere dayanarak Mısır'ın malî durumunu düzeltmiş ve böylece İstanbul'a ilk defa irsâliyye göndermeyi başarmıştır. Öte yandan, nüfuzlu Memlûk emirlerini bertaraf ederek, eyalette bütün nüfuzun beylerbeyinin elinde toplanmasını sağlamıştır. Böylece istikrar devresinde Mısır eyaleti, Osmanlı kanunlarına tamamen ısınmış, Memlûklü ve Urban'ın eskiden yaptıkları fesad ve ortaya çıkardıkları bid'atlerin çoğu ortadan kaldırılmış, Mısır halkı huzura kavuşmakla, eyaletin mahsulatı artmıştır (es-Seyyid Mahmud, 1990: 91-92).

Hüsrev Paşa, beylerbeyliği (941-943/1534-1536) sırasında eyaletin ahvâline mukayyed olup; çarşı pazarı teftiş, reâya meselelerini gidermeye çalışmıştı. Onun valiliğinde, ülkede bolluk, fiyatlarda düşme olup, irsâliye miktarı artmıştı. Süleyman Paşa'nın ikinci beylerbeyliği (943-945/1536-1538) sırasında Portekizlilerin Hint Denizi ve Kızıldeniz'deki yoğun faaliyetleri sebebiyle aldığı emir üzerine Süveyş'te hazırlattığı donanma ile Hindistan sahillerine gitmişti. İstikrar devresinin diğer beylerbeyleri Davud Paşa (944-956/1537-1549), Ali Paşa (956-961/1549-1554), Dukakin-zâde Mehmed Paşa

(961-962/1554-1555) ve İskender Paşa (963-966/1556-1559) dönemlerinde de eyaletin idarî durumuyla ilgilenmişler, eyaletin ve halkın asayiş ve emniyetini titizlikle sağlamışlardır (es-Seyyid Mahmud, 1990: 94). Mısır eyaletinde sağlanmış olan bu nisbî istikrar devri uzun sürmemiş ve huzursuzluk devresi (1561-1583) başlamıştı.

16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başlarında askeri isyan ve ayaklanmalar öncelikle ekonomik kaynaklıydı. Eyaletin ıslahı amacıyla Damad İbrahim Paşa (1583-1584) vazifelendirilmiştir. İbrahim Paşa eyaletin tüm vilayetlerini denetlemiş ve tanzim etmeye çalışmıştı. Fakat onun dönemi kısa sürdü ve ardılı Sinan Paşa zamanında (1584-1587) 1586 yılında eyaletin durumunun kötüye gittiğini gören Mısır askeri ayaklandı. Bu ayaklanma ilk kez bir Osmanlı valisinin azledilmesiyle sonuçlandı. Üç yıl sonra Üveys Paşa'nın¹⁴ valiliği sırasında 1589 tarihinde askerler ayaklandılar. Üveys Paşa hazinede parasal kısıtlamada bulundu ve dükkânları ve iş sahibi olan askerlerin maaşlarını iptal etmeye karar verdi. Ordu *evlad* (Arapça konuşan insanların) maaşlarının iptalini isteyerek karşılık verdi. 1589 Ağustos'da isyancı askerler Divan'a zorla girdi ve Paşa'ya saldırdı (Winter, 1998, c.2: 17).

1598'de Seyid Mehmed Paşa'nın Beylerbeyliği sırasında da bir ayaklanma gerçekleşmiştir. Seyid Mehmed Paşa eyaletin malî durumunu düzeltmek için sancakbeyleri ve askerlerin sayı ve ulûfelerine kanunî sınırlandırmada bulunmuştur. Fakat bu durumdan hoşnut olmayan bazı sancakbeyleri ve askerler Paşa'yı öldürme teşebbüsünde buldukları için icrâat yarım kalmıştır. Vali İbrahim Paşa, eyalet idaresini düzenlemek için Tulbe¹⁵ denilen uygulamayı kaldırma düşüncesi sebebiyle 1604 yılında Mısır askerleri tarafından öldürüldü (Holt, 1966: 82).

1017/1609'daki isyan, o zamana kadar meydana gelenler içinde en tehikeli olanıydı. Zira, Delta boyunca askerler ayaklanmış, Tanta bölgesindeki Seyyid Ahmed el-Bedevî

¹⁴ Mısır Beylerbeyi tayin olunan Sâbık Başdefterdar Üveys Paşa 1587-1590 (995-998), eyaletin idarî ve malî ahvâlini büyük ölçüde düzeltmiş; İstanbul'a yılda 600.000 altın İrsâliye göndermişse de, Beylerbeyliğinin sonlarında, asker tayifesinin fitne ve fesadı tekrar zuhur edip eyaletin durumu daha da karışmıştır (es-Seyyid Mahmud, 1990: 97-99).

¹⁵ Reâyânın mükellef olduğu verginin tahsil zamanı yaklaşınca, kâşifler, kul tayifesinden olup kendi hizmetlerinde bulunan kimselere nöbet tarihiyle, bu mali istemesine dâir birer yazı verip köy halkına gönderirlerdi. Bu askerler de, köye kaç para tayin olunmuşsa varıp <Hizmet Talebi> diye her köyün durumuna göre iki veya üç altın <Tulbe> alırlardı. Ancak bu <Tulbe> zamanla artırılmış, mîri için tahsil edilen vergiden fazla olup, XVI. asrın sonlarında, bu bid'atı, çeşitli bahanelerle her ay reâyâdan tahsile başlanmıştı (es-Seyyid Mahmud, 1990: 95).

türbesinin başında bir ant içerek kendilerine bağlı ve kendi aralarından birini padişah ve vezir atamışlardı. İsyancılar Kahire yolu üzerinde, Koca Mustafa Bey ve askerleri ile karşı karşıya geldiler. Ancak isyancılar, kısa sürede yok edildiler. Ibn-Abi'l Surûr bu olaydan bahsederken “Bu hakikat, kutsal Osmanlı iktidarı döneminde Mısır'ın ikinci fethidir” ifadesini kullanmıştır (Holt, 1961: 218).

1.4. MEMLÛK HİZİPLERİNİN DOĞUŞU

Mısır'da yaşanan bu ayaklanmaların yanı sıra 17. yüzyıl başında Mısır'ın askeri eliti içinde ortaya çıkan iki hizbin varlığı dikkat çekmektedir. Osmanlı yönetiminin yerel Memlûk beylerini kendi eyalet valilerinin olası otonomi hevesine karşı güçlendirmeyi amaçlayan denge politikası, Memlûk beylerinin nüfuz kazanmasıyla sonuçlanmıştır.

Arap vilayetlerinin fethinin ardından, Osmanlı yetkilileri Memlûk ve Safevi'ler tarafından kullanılan askeri köle havuzundan, yani Kafkas bölgesinden yararlanmaya başlamışlardı. Kafkasyalı Memlûklar, sarayda, vezir ve taşra valilerinin kapılarında kullanılmaya başlandı. Bu durum, devşirme için başlıca aday olan Balkan ve Anadolu nüfusları ile uyumsuzluklara sebep oldu. Balkan ve Anadolu'dan gelenler “batılılar” ve “doğulu” Kafkasyalılar idi. Bu Doğu-Batı çelişkisi, 17. yüzyılda Osmanlı-Arap vilayetlerinin siyasal kültüründe bir etken oldu. Mısır'da 17. yüzyıl boyunca, iki hizbin doğuşunda da muhtemelen bu etken bulunmaktadır (Hathaway, 2008: 66-67). Bunlar Kasımî ve Fikârî hizipleridir. Kasımî hizbi ismini, 1631'de Yemen'e yapılan bir seferin kumandanı olan Kasım Bey'den almıştır. Yemen'de hizmet etmeleri için Kafkasya'dan getirtilen memlûklar, Kasımî hizbinin çekirdeğini oluşturmuştur (Holt, 1997: 722-723; es-Seyyid Mahmud, 2004: 552-553). Onlara dek, imparatorluğun Batı Anadolu ve Avrupa eyaletlerinden gelen “batılılar” Fıkâriyye hizbinin ilk tabanını oluşturmuş gibi görünmektedir (Hathaway, 2013, c.44: 559-561). Kasımiyye hizbi ise “doğulu” Asyalılardan oluşan bir tabana Kafkasya memlûk kökenli emirler ve sancak beyleri kumanda etmekteydi (Hathaway, 2008: 73). Bu Doğu-Batı çelişkisi bu iki hizbin doğuşundaki muhtemel etmenlerdendi.

Memlûk beyleri kendi hânelerini doldurmak için genç köleler satın almaya başlamışlardı. Bu köleler Kafkasya'dan, özellikle Gürcülerden sağlanan küçük yaşta Mısır'a getirilen kölelerdi. Belirli bir eğitimden geçirilerek, Memlûk hâne'sine katılırdı (Hathaway, 2009a: 118-119).

Osmanlı idaresi altında gelişen askerî hânenin, Mısır'ın askeri topluluğunun temel birimi haline geldiği söylenebilir. Askerî hâne, genellikle hânenin kurucusuyla kan bağı bulunan üyeleri içerse de yalnızca akrabalarından oluşan bir grup değildi. Temel olarak hânenin başı ile ona kan bağıyla bağlı olsun ya da olmasın, himayesi altında bulunanlardan oluşuyordu. Bir hâne grubu diğeriyle ittifak yaparak hizip oluşturabiliyordu. 17. yüzyılda ve 18. yüzyılın bir bölümünde Mısır'da etkin olan Fikârî ve Kasımî hiziplerinin her biri müttefik hânelerden meydana gelmekteydi (Hathaway, 2009a: 17).

Hiziplerin Memlûk sultanlığı tarihinin ayrılmaz ve inkâr edilemez bir özelliği olduğunu çok iyi bilmekteyiz. Her Memlûk asilzadesi ya da emirinin, azat edildikten sonra yandaşı olan, öğrenim ve askeri eğitimlerini üstlendiği çok sayıda memlûku vardı. Kendilerini yetiştiren hamilerine karşı tamamen sadık olan bu memlûklar emire bağlı hizbin temelini oluşturdu. Hizbinin desteğini tamamen arkasına alan emir, sultanlığa kadar ulaşabilirdi. Bu durumda da emire bağlı hizip, emirinin çıkarlarını, ayrı bir hizip oluşturmuş selefine bağlı memlûklardan korumaya çalışırdı. Başta Osmanlı döneminin büyük hânelerinde ve ailelerinde görülmekle birlikte, Memlûk saltanatı dönemi hizipçiliği de paralel bir biçimde Osmanlı Mısır'ında ortaya çıktı (Hathaway, 2009b: 30). Osmanlı döneminde de elit tabaka Memlûklar satın alarak hami-himaye edilen bağlar ile kendi hânelerini kurmaktaydılar. Memlûk Sultanlığı dönemindeki hizip oluşturma süreci ile Osmanlı Mısır'ındaki hâne kurma süreci arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. 17. yüzyıl boyunca Mısır'ın askeri eliti içinde ortaya çıkan Fıkâriyye (Zülfikâr'dan) ve Kasımiyye (Kasım'dan) hiziplerinin varlıkları 1640'lı yıllara kadar gitmektedir. 17. yüzyılın ortalarından itibaren eyalette büyük etkisi olan bu iki hizbin esas amacı kaimmakamlık, emîr-i-hac, defterdarlık vb. mansıpları ele geçirerek, eyaletteki nüfuzlarını güçlendirmek ve rakip fırkaya karşı üstünlük sağlamak olmuştur (Tok, 2010: 27-28).

1640'lı yıllarda Mısır'ın idaresi valilerin elinde olsa da, Memlûklar siyasal otoriteyi ellerinde tutmaktaydılar. Yüksek siyasî ve askerî memurluklar bu iki hizip arasında bölüşürülmüştü. Örneğin: 1631 tarihinden 1656 tarihindeki ölümüne dek Fıkâriyye hizbinden Emîr Rıdvan Bey, Mısır siyasetinde baskın bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Rıdvan Bey, 25 yıl süre boyunca emîr-i hac görevini yani Mısır'dan hareket eden resmi hac kervanı olan Kahire mahmilini Mekke'ye götürüp getirmekten sorumluydu (Hathaway, 2009b: 9). Hakikaten Memlûk beylerinin 17. yüzyılın

başlarından itibaren hac emîrliğini uhdelere alma işinin köklü olarak yerleştiği görülmüştür. Mısır sâlyânesini merkeze götüren bey genellikle bir sonraki yılın hac emîri olarak atanmıştır. Ancak bu yüzyılda hac emîrlerinin iki tuğlu bir paşa payesi alanlarının olduğu da bilinmektedir (Kılıç, 2010: 147). Rıdvan Bey'in emîr-i hac görev süresi zarfında mali yönetimin başı olan defterdâr ise Kasımiyye hizbinden olurdu.

Yukarı Mısır'ın devasa, tahıl zengini bölgesi Circe'nin yöneticisi Ali Bey, Rıdvan Bey'in siyasi açıdan müttefikiydi. 1640'lı yıllarda, Kasımî oldukları bilinen Kansuh ve Memi ya da Mamay beyler, Rıdvan ve Ali'nin sahip olduğu hegemonyaya meydan okudularsa da başarıya ulaşamadılar. Rıdvan ve Ali'nin sırasıyla 1653'te 1656'da ölümünün ardından Mehmed Bey el- Fikâri, Circe'nin idaresini ele geçirdi ve Osmanlı valisine karşı bir birlik sevk ederek isyana kalkıştı. İstanbul'da eğitilen bir Boşnak soyu, Kasımî hizbine, muhtemelen bu isyanı bastırmak için dâhil edildi. Bu ailenin lideri Boşnak Ahmed Bey, hac komutanlığına atandıktan sonra Fıkâriyye hizbinin sahip olduğu hegemonya Kasımiyye hizbinin eline geçmiş görünmektedir (Hathaway, 2009b: 9). Kasımiyye ve Fıkâriyye iki taraflı hizipçi düşmanlığının renk ikiliği, hayali soyağaçları, iki erkek kardeşli doğuş mitleri, çatışan semboller ve kamusal ritüellerde de görülmektedir. Örneğin: Fıkâriyye hizbinin bayrağı beyaz ve Kasımiyye hizbinin bayrağı kırmızı idi.

Siyaset sahnesinde yıldızı parlayanlar, yalnızca Memlûk beyleri değildir. Daha 16. yüzyılda paranın değer kaybetmeye başlaması, yeniçeri ocaklarına kışla dışında yeni bir hayatın kapılarını açmış ve onları siyaset sahnesine taşıyacak imkânları yaratmıştır. Mısır'ın en dikkate değer gelir kaynağı olan kahve ticareti, böylece yeniçerilerin eline geçti. Hem asker hem de tüccar kimliğine sahip bulunan bu yeni zümre, çok geçmeden Memlûk beyleri ile ittifak kurmakta gecikmedi (Raymond, 2016: 10).

17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyıl başı Mısır'ın yönetimi Gönüllüyan Alayı'ndan Hasan Ağa Bilifya ve Yeniçeri -Müstahfızân- Alayı'ndan Mustafa Kâhya el-Kazdağlı ile Hasan Ağa'nın damadı (defterdar) İsmail Bey'den oluşan Fıkâri hizbinden üçlü bir yönetimle idare edilmiştir. Fakat bu yönetime karşı meydan okudular ve 1698, 1706 ve 1707'de ayaklanmalar oldu (Holt, 1966: 88).

1711'de "sivil savaş" veya "büyük ayaklanma" olarak adlandırılan başkaldırı yeniçerilerle müttefik olan Fıkâriiler ile düşman Azaban Alayı'yla ittifak yapan Kasımîler arasında bir iç savaşa sebep oldu. Kasımîlerin lideri İvaz Bey'in iç çatışmalar sırasında

ölmesine rağmen, iç savaştan güçlü çıkan taraf Boşnak Ahmed Bey'in yeğeni olarak bilinen ve hayli yaşlı olan Ebu Şenab İbrahim Bey'in liderliğindeki Kasımiyye hizbi oldu. (Hathaway, 2009b: 9) Fikâri-Kasımî mücadelesi Kasımîlerin 1730'da fiilen yok olmasıyla sona erdi. Fikâri hizbinin içindeki pek çok kapıdan birisi Mustafa Kâhya el-Kazdağlı'nın kurduğu Kazdağlı hânesidir. Kazdağlı hânesi, Fikâri hizbinin kazandığı zaferlerde rol almıştır. Sonuç olarak, Kazdağlı hânesi kendisini meydana getiren Fikâri hizbini aşmıştır (Holt, 1966: 91).

Memlûkler 1517'de kaybettiği iktidarı 18. yüzyıl ortalarında tekrar ihya etmekteydiler. 18. yüzyıl, Mısır eyalet merkezi olan Kahire'nin Beylerin nüfuzu altına girdiğine tanık olacaktır. Mısır'daki Memlûk hâne veya gruplarının en güçlüsünün lideri, ülkenin en önemli ve en üst düzey makamı olan şeyhü'l-beledliği ele geçirecek ve ülkede gerçek iktidar sahibi olacaktır. En çok tanınan şeyhü'l-beled, Mısır eyaletinin tamamına egemen olan ve Osmanlı idaresine başkaldıran Bulutkapan (Ali Bey el-Kebir) (ö. 1773)'dir. Bulutkapan Ali Bey'in Mısır, Hicaz ve Suriye'de yarı otonom bir hükümet tesis etme mücadelesi ile 1517 yılında Osmanlı Devleti'nin son verdiği Memlûk Devleti'nin başarısız bir yeniden canlandırılması teşebbüsü gerçekleşmiştir. Şeyhü'l-beledlik makamı Kahire'de 1798 Fransız işgali ve sonrası varlığını sürdürmüştür. Ayrıca Mısır hazinesinin yıllık sabit geliri de iki yüzyıl boyunca 1004/1595-6'dan 1212/1797-8'e kadar, 58.934.502 paradan 115.254.440 paraya yükseldiği ve bu artışın 56.319.938 para ya da orijinal tutarın yüzde doksan beşi oranında bir artış olduğu görülmüştür (Shaw, 1962: 182).

2. 18. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÂYANLIK VE ŞEYHÜ'L-BELEDLİK MÜESSESELERİ

2.1. ÂYANLIK MÜESSESESİ VE ÂYANLIĞIN MISIR'DAKİ KARŞILIĞI: HÂNE

Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel düzeninde önemli değişimlerin yaşandığı 18. yüzyıl, âyan çağı olarak adlandırılmaktadır.

“Âyan kavramı “göz” anlamına gelen Arapça ayn kelimesinin çoğulu olan eşraf, vücûh ve erkân ile eş anlamlıdır. Özellikle halkın gözünde soy sop ve itibarca sivrilmiş olanlar için kullanılır: A'yân-ı Kureyş, a'yân-ı belde, a'yân-ı karye, a'yân-ı mahalle gibi. İlk İslâm devletlerinde görülen âyan, Osmanlılar'a Anadolu Selçuklu Devleti'nden geçmiştir” (Mert, 1991, c.4: 195; Köprülü-Uzunçarşılı, 1944, c.2: 40-41; Bowen, 1986, c.1:778).

Albert Hourani, “Ottoman Reform and the Politics of Notables” başlıklı makalesinde âyan için “yerel ileri gelenler” tabirini kullanmaktadır. Belirli bir politik rol oynayan kişiler ifade edilmektedir. Hükümet ve halk arasında aracılık rolü oynayan kişiler kastedilmekte ve bu kişiler, belirli sınırlar dâhilinde, şehirli nüfusa liderlik ediyordu. Fakat farklı koşullarda, farklı sosyal güçlere sahip, farklı gruplar bu role sahipti. Ayrıca, Hourani ulema, yerel garnizonların liderleri ve âyanı potansiyel yerel ileri gelenleri oluşturan üç ana unsurdan biri olarak tanımlamaktadır (Hourani, 1968: 48-49).

16. yüzyılın son çeyreğinde, Osmanlı Devleti nüfus baskısı ve bürokratik yapıdaki değişimle karşılaşmış, Amerikan gümüşünün yol açtığı fiyat artışı ve ateşli silahların yaygınlaşması gibi faktörler de askerî ve malî sistemin değişmesine sebep olmuştur. Malî idaredeki değişim, büyük ölçüde askerî sistemde meydana gelen değişikliklerle, 1578-1606 arasında İran ve Avusturya cephelerinde yürütülen savaşlardaki harcamalar sebebiyle ortaya çıkmıştır. Bütün bu değişiklikler, Osmanlı devlet ve toplum nizamını derinden etkilemiş, mutlak otoriteyi haiz bir sultanın idaresinde timar ve devşirme sistemlerinin damgasını taşıyan “klâsik” düzenin değişimini kaçınılmaz kılmıştır (Öz, 2015: 50). Yeni sosyal ve iktisadî şartların geliştirdiği siyasî zemin, yerini âyan düzenine bırakmaya başlamıştır.

18. yüzyıla değin şehrin ileri gelenleri olan nüfuzlu kişiler için âyan ve eşraf tabiri kullanıldı. “Tarihî belgelerde voyvoda¹⁶, mütesellim, muhassıl, mutasarrıf ve vali olarak görülen yerli hânedanlar, aynı zamanda âyan, derebeyi veya mütegalibe tabirleriyle de ifade edilmektedir. Ayrıca molla, kadı, müftü, müderris, seyyid ve tarikat şeyhi gibi ilmiye mensupları, kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı gibi kapıkulları ve bunların mâzul ve emeklileri ile çocukları, kasapbaşı ve bakkalbaşı gibi esnafın önde gelenleri, zahireci, kuyumcu, sarraf, bezzaz ve cuhacı gibi tüccar ve mültezimler âyandan sayılmıştır. Osmanlılar’da bunların hepsine birden “a’yân-ı vilâyet” adı verilmekteydi” (Mert, 1991, c.4: 195-196). Donald Quataert âyanı her biri farklı toplumsal bağlamı yansıtan üç gruba ayırmaktadır. İlk grup, bir bölgeye merkezden görevli olarak atanarak gelen ve bölgede kök salan kişilerin soyundan gelenlerdi. Yani 18. yüzyılda, merkezden taşraya görevli atanmış kişilerin sirkülasyonu, 16. ve 17. yüzyıllara kıyasla önemli ölçüde yavaşlamıştı. Örneğin Şam’da el-Azm ailesi ve Musul’da Celilî ailesi, Osmanlı hizmetinde daha alt makamlardan valiliğe yükselmişti; Batı Anadolu’nun Karaosmanoğlu ailesi de öyleydi. İkinci grup, önde gelen yerel âyandan oluşuyordu. Bunların aileleri, Osmanlı dönemi öncesinde belirli bir bölgenin yerli elitleri arasında yer alıyordu. Bosna’nın pek çok büyük toprak sahibi ailesi örneğindeki gibi bazı durumlarda, padişahlar bunların statü ve güçlerini, topraklarını Osmanlı ülkesine katar katmaz tanımışlardı. Üçüncü grup görüldüğü kadarıyla imparatorluğun sadece Arap eyaletlerinde mevcut olan, kökenleri Ortaçağ İslâmiyet dönemlerine uzanan gulamlardan, yani Memlûklerden oluşmaktaydı (Quataert, 2011: 86-87). Üçüncü gruptaki, kökenleri Memlûklerden olan âyanın oluşma sürecini Mısır özelinde inceleyeceğiz.

Âyan ve eşraf olarak adlandırılan bu kişilerin toplum içindeki sorumlulukları nelerdir? Ergenç, “Osmanlı Klâsik Dönemindeki Eşraf ve A’yan Üzerine Bazı Bilgiler” (Ergenç, 1992:105-118) başlıklı makalesinde klasik dönemde âyan ve eşrafın toplum içindeki rolleri hakkında belgeler ışığında bilgi vermektedir. Âyandan biri şehir kethüdâsı¹⁷ olarak

¹⁶ Ariel Salzman voyvodalık teriminin yalnızca, kendi emini olan, büyük ve bileşik malikâne mukâataalarını ya da İstanbul’un bazı önde gelen ricalinin ilgisini çekmiş kıymetli vergi kaynaklarını ifade etmediğini belirtmektedir. Ayrıca kalem ve eklâm olarak voyvodalık eyaletin devletçe belirlenmiş zenginliğinin mühim bir kısmına el koyan malî bir büro; daha da ötesi bölgedeki mukâataaları kaydı hayat şartıyla iltizam eden, malî ve siyasî yapıda ortaya çıkmış bir çatlak olduğunu da eklemektedir (Salzman, 2011: 184).

¹⁷“Osmanlı Devleti’nde şehir veya kasaba diye adlandırılan kaza merkezi konumundaki yerleşim birimlerinde daha çok malî konularda devletle halk arasındaki ilişkileri sağlayıp vergilerin ve

atanmakta, her mahallenin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak ve bu arada vergisini ödemek üzere ihdâs edilmiş olan “mahalle avârız” akçası vakıflarının ve diğer evkafın tevliyet ve nezâreti genellikle ayândan kişiler tarafından yürütülmekte, şehre gelen yiyecek maddelerinin ve üretilen çeşitli malların pazar fiyatlarının saptanmasında, satıcı ve alıcının zarar görmemesi için eşrâf ve a'yândan kişiler kadının ve muhtesibin yanında bulunmakta, kamuyu ilgilendiren konularda, resmî görevlilerin reâyâ ile ilişkilerinde a'yan eşrafın önemli rolü vardır. Aynî vergilerin toplanmasında büyük önem taşıyan hasad zamanı'nın saptanmasında ayân-ı vilâyetin tanıklığı öngörülmekte ve ancak ondan sonra mahsulün toplanabileceğine ve vergilerin alınabileceğine karar verilmektedir. Ülkenin para düzeni, ekonomik hayatı ve toplumsal ilişkiler ile ilgili konularda âyan ve eşrafın ön planda olduğu görülmektedir. Ayrıca şehrin korunması, adaletin tesisi, şehirdeki her kademededen yöneticilerden kanunlara ve şer'e aykırı tutumda bulunanlar olursa azledilmesinin sağlanması ya da daha yetenekli kişilerin görevlendirilmesi gibi şehir yerleşiklerinin padişahın istekleri, genellikle âyan ve eşraf tarafından arzda bulunmak suretiyle gerçekleştirilmektedir (Ergenç, 1992:107-112).

Ömer Lütfi Barkan tarafından neşredilen, Osmanlı kanunnâmelerinde de, ayân ve vilayet ayânıyla ilgili hususlar verilmektedir. Meselâ; III. Murad devri Kanun-ı Hukuk ve Rüsûm-ı Livâ-i Serim:

“...Ve bundan evvel resmi otlak diyü liva-i mezbûrda iki hınzırdan bir akçe alınugelinüb lâkin etrafında olan Segedin ve Pojaga sancaklarında bir hınzırdan ikişer akçe alınub liva i Serimde dahi ziyadeye tahammülü vardır diyüb bir hınzırdan ikişer akçe alınmak için a'yân-ı vilâyet i'lâmı ile 'arz olundukda ikişer akçe alınmak için kaydolunmak ferman olunub ferman-ı 'âlişân mucibince ikişer akçe resmi otlak diyü kaydolundu...” (Barkan, 1943, c.1: 308).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi kendi bölgelerinin yerel ileri gelenleri olarak, ayân-ı vilâyetin vergi konusundaki sorumluluğu ve devlet görevlilerine bildirimidir. Osmanlı kanunnâmelerinde bir başka misal ise 1583 tarihli Yeni İl Kanunu:

çeşitli harcamaların halka tevzi, ayrıca tahsil işlerini gören, genelde seçim yoluyla iş başına gelmiş yönetici olan şehir kethüdâları arşiv belgelerinde ve kadı sicil kayıtlarında “şehir kâhyası, kasaba kethüdâsı / kâhyası, falanca şehrin /kasabanın kethüdâsı, vilâyet kethüdâsı, şehir vekili” olarak da yer almaktadır”(Çelik, 2010, c.38: 451)

“...Zikr olunan taife ğelüb merkur olan rüsüm bizim marifetimiz ve rızamız yoğ iken ğâibâne ehl - i gazez kimesneler sözile yazılmışdır tahammülünden ziyâdedir birkaç yıl vardır ki bu sebep ile yaylaklarımıza gelemez olduk yürük taifesine satılır oldu deyü ziyâde izhar-ı ' acz idüb mu' atafet - i padişahî rica etdiklerinde boybeylerinden ve a'yandan nice bî gazez saka 'mu'temed-ün-"aleyh kimesneler ğelüb nefs-i emirde bunların yaylakları zikr olunan kadar rüsûma mütehammil değıldir bunlara hayf olmuşdır...” diyerek kendi yörelerinin ileri gelenleri olarak ayân kamuyu ilgilendiren bu konuda resmî görevlilere müracaatta bulunmuşlardır (Barkan, 1943, c.1: 81).

Âyanın vergi toplama ve kırsal idarede mühim bir rol aldığı görölmektedir. 16. asrın sonlarında Osmanlı klasik düzeninde ortaya çıkan bozulmalar âyan zümresinin lehine gerçekleşmişti. Klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun iki ana kurumu, kul ve timar sistemleriydi. “Osmanlı Devleti'nin kapıkulu askerleriyle askerî ve mülkî idarecileri için kullanılan terim kul'dur” (Özcan, 2002, c.26: 348). “Timar Osmanlı İmparatorluğu'nda geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili selâhiyeti ile birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve bu arada bilhassa defter yazılarındaki senelik geliri 20.000 akçeye kadar olan askerî dirliklere verilen isimdir” (Barkan, 1979, c.12/1: 286). Bunlar devletin askerî ve politik düzenini, vergi düzeni ve toprak kullanım biçimlerini açıklayarak, devletin tüm toplumsal ve siyasal yapısını belirliyordu. 16. asrın sonlarında bu kurumlarda bozulmalar görölmüştür. Yöneticiler, klasik dönemde hükümet ve askerlik hizmetlerini yalnız sultanın kullarının yapması gerektiği görüşündeydiler. 1575'ten başlayarak reâyâ, yani vergi ödeyen uyruklar, bunların arasına sızıp ayrıcalıklarını paylaşmaya başladılar ve bu şekilde saray ve devlet sistemine girmiş oldular. Kul sisteminin temeli böylece tahrif edilmiş oldu. Sultanın iktidarı sarsılıyor, reâyâ da kılıcı sabana yeğ tuttuğundan tarım bırakılıyor, vergi geliri azalıyordu. Timar sistemi de bozuluyordu. Birçok timar saraylının eline geçmiş ve özel mülk ya da vakfa dönüştürölmüş, toplam timar sayısı azalmış, diğçerleri de rüşvet karşılığında reâyâyâ verilmişti. Sonuçta, imparatorluk ordusunun belkemiğı olan timarlı sipahî sayısı azalmıştı. Kalanlar ise Avrupalı ateşli silahla donanmış asker karşısında savaşa yaramıyordu (İnalçık, 2012: 52). Özellikle Osmanlı Devleti 1094 H./ 1683 M.den 1110 H./1699 M. senesine kadar evvela üç ve sonra dört devletle savaşmıştır. Osmanlı Devleti başarısız Viyana kuşatmasına müteakib Avusturya, Lehistan, Venedik'in oluşturduğu ve

1695'te Rusya'nın da iştirak ettiği müttefiklerle 16 sene sürmüş olan bu dört cephe savaşı, ihmal edilmiş olan Osmanlı askerî teşkilatının bozukluğunu gösterdiği gibi yeni sistemle muharebe eden karşı tarafın da aralıksız muvaffakiyetine sebep olmuş ve Osmanlı kuvvetlerinin asrî bir şekilde hazırlanması gerektiğini göstermiştir (Uzunçarşılı, 1988, c.3/1: 585-586).

16. yüzyılın ikinci yarısında âyanlar iltizama katılarak servetlerini çoğaltıp topraklarını genişletmişti. İltizam, özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine almasıdır. Vergi toplamaktan sorumlu olan kişi ise mültezim olarak adlandırılmaktadır. Bu sistem uygulanırken, vergi toplama işi ihale yoluyla yapılırdı. Genellikle belirli bir mekân için açık artırma ile belirlenen bedelin bir kısmını peşin ödeyerek belirli süre dâhilinde mültezimlere verilirdi. Mültezim, iltizam bedelinin üstünde topladığı parayı kâr olarak almaktaydı. Fakat zararı da kendine aitti (Genç, 2000, c.22: 154 -155). Anadolu'daki idareciler ve askerler savaşa katılmak için bölgelerinden ayrıldıkları için başıboş kalan Anadolu'da yer yer eşkiyalar türemişti ve bunları yakalayacak sayıda kuvvet ve idareci yoktu. Savaştan sonra yeni tayin olunan ve yerlerine dönen idareciler ise sık sık halkı soymak cihetine gitmişlerdi. Bu durumda çeşitli bölgelerde ortaya çıkan mütegalibeliğe hevesli memurlar ve mütegalibelerden halk yakınmaktaydı. Devlet, asker temin etmek, Anadolu'yu eşkiyalardan korumak için çoğu kez mütegalibelerin kuvvetlerinden faydalanmak zorunda kalıyordu (Özkaya, 1977: 70). Ayrıca 1683'te başlayan II. Viyana Kuşatması sebebiyle iktisadî sorunları çözmek amacıyla Ocak 1695 yılında bir fermanla mâlikâne¹⁸ uygulamasına geçilmiştir. Bu uygulamayla mukâtaaların¹⁹ taliplilerine kayd-ı hayat şartıyla, yani ömür boyu tevcih edilmesi manasındaydı. Mâlikâne sistemini iltizam sisteminden ayıran en temel özellikler şunlardı: Vergi toplama yetkisi veya tasarruf süresinin birkaç yıl ile sınırlı

¹⁸ “Osmanlı maliyesinde vergi iltizam sisteminin 1695 yılından Tanzimat'a kadar uygulanan özel bir türüdür” Bkz. (Genç, 2003, c.27: 516-518)

¹⁹ Osmanlılar da başlangıçta daha ziyade bu anlamda “mukâtaaya vermek”, “mukâtaaya almak/mukâtaaya tutmak” veya sadece “mukâtaa” tabirleriyle devlete ait bir kısım vergilerin iltizama verilmesini kastetmişlerdir. Mukâtaa, “devlete ait bir kısım vergi ve resimlerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi” mânasından zamanla “iltizamın konusu olan vergi birimi” anlamına doğru kaymıştır (Genç, 2006, c.31: 129). Mukâtaa terimi, mülkiyeti devlete veya vakıflara ait arazi ve arsalardan parsellere ayrılarak özel şahıslara veya kurumlara kiralanan parçalar için yapılan kira sözleşmesini ve ödenen kirayı ifade etmek üzere “mukâtaa-ı zemin”, “icare-i zemin” veya kısaca “mukâtaali” gibi deyimlerle kullanılmıştır. Diğer taraftan mukâtaa, vergi mükellefinden üretimin hacmine göre alınması gereken öşür, haraç vb. vergilerin sabit bir meblağ olarak belirlenmiş olması manasına da gelmekteydi (Genç, 2006, c.1: 57).

olmaması, yani ömür boyu devam etmesi ve iltizamda mültezimler bir mukâtaayı üzerine almak için mukataanın senelik hazineye ödenmesi gereken vergi miktarları üzerine rekabet ederlerdi. Müzayede sırasında en çok fiyatı veren mültezim, mukâtaayı genellikle üç yıllığına işletirdi. Fakat bu sürenin bir garantisi yoktu. Zira bir mültezim bir mukâtaayı işletirken, başka bir mültezim o mukâtaa için daha yüksek bir bedel teklif ettiğinde, ilk mültezimin iltizam sözleşmesi sona erebilirdi. Mâlikâne sistemiyle iltizam sözleşmesinin vaktinden önce bozulma riski ortadan kalkmıştır (Özvar, 2003: 20-21). Ayrıca Salzman muhassıl kayıtlarının güçlü bir şekilde malikâne sisteminin, Âsitane ve taşra toplumu arasındaki ilişkiyi dönüşüme uğratan bir siyasal süreçte önemli katkısı olduğunu ifade etmektedir (Salzman, 2018: 538). İltizam düzenlemelerinin genişletilmesinin taşra idaresindeki etkisi öncelikle malikâne uygulaması sayesinde birçok iktidar sahibin bölgelerindeki gelir kaynaklarının kontrolünü sağlamıştır. Bu işi üzerine alan kişinin ölümünden sonra aile irsen devam ettirmeyi başardığında, uzun süreli, neredeyse özerk hâkimiyetiyle yerel birimler üzerindeki denetimlerini sağlamlaştırmıştır. Bir başka etkisi yerel iktidar sahiplerinin, yerel olmayan yatırımcılar tarafından kiralanan büyük gelir kaynaklarıyla doğrudan yetkileri altında olmayan mukâtaaların ikincil idarecileri olarak hareket etmesini sağlamıştır. Böylece bu idareciler kısa dönemli vergi tahsili, tedarik örgütlenmesi veya devlet tekeli için ürünlerin satın alınması gibi bazı görevleri de üstlenmiştir (Yaycıoğlu, 2018: 568-569). Sonuç olarak mâlikâneleri ele geçiren ayân zümresi zengin olmuş ve varlıklarını oğullarına geçirerek güçlü hanedanların doğmasına yol açmışlardı. Mesela Ariel Salzman Diyarbakir Eyaleti'ndeki mâlikâne mukâtaa defterindeki bir sayfadan Çermik bölgesindeki Kürd Hasan Köyü'nden hisselerini oğulları Salih, Feyzullah ve Ömer ile paylaşan ulemadan Seyyid Ahmed'in ortaklıklarını aktarmaktadır (Salzman, 2011: 177-182). Görüldüğü üzere, ulemadan Seyyid Ahmed de kaynakları üzerindeki kontrolü ve faydalanma hakkını sağlamlaştırmıştır.

Âyanların iktisadî bakımdan giderek güçlenmesinde etkili olan bir diğer etken de çiftçiye borç para vermeleridir. Bozulan işini düzeltip devam ettirebilmek, bazen de nakdî vergisini ödeyebilmek amacıyla borç alan halkı kendine daha bağımlı hale getirmişti (Mert, 1991,c.4: 196). Böylece âyan servetini çoğaltıp topraklarını genişletmişti.

17. ve 18. yüzyılda timar sisteminin bozulmasını takiben, Anadolu'daki birçok sancak, İstanbul'daki yüksek rütbeli yetkililere veya uclardaki kale komutanlarına arpalık²⁰ olarak verildi. Genellikle kendilerine bu türden bir sancak tahsis edilmiş olan yetkili ve komutanlar ikamet etmediler. Ancak buraların idaresi için yerlerine -bir mütesellim ya da müsellim- bir vekil tayin ettiler. Bu uygulama, Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminden yani 1600'den önceki dönemden gelen bir uygulamadır. 17. yüzyıldan itibaren arpalık uygulamasının yaygınlaşması, bunun sonucunda sancakların mütesellimler tarafından idaresi ve mütesellimlerin yerel âyan arasından atanması, ayânların taşra idaresinde ön plana çıkmalarına sebep olan en etkili faktörler arasındadır. Ayân-mütesellimler yerel giderler ile bunların tahsis kayıtlarının hazırlanmasında ve hazine için vergi toplanmasında önemli bir rol oynadılar (İnalçık, 1977: 30-31). Zira, ayân mütesellimlerin taşra yönetiminde etkin olmalarının yanı sıra merkezi yöneticiler arasına katılmalarını ve güçlü durumda olmalarını sağlamıştır. Öte yandan 18. yüzyılın ortalarına doğru bu tip sancakların sayısı artmıştır.

18. yüzyılda Anadolu'da iktidarda olan belli başlı ailelerin tamamı -Manisa ve çevresinde Karaosmanoğulları; Bozok'ta Çapanoğulları; Kayseri'de Kalaycıoğulları, Emirağazâdeler ve Zennecizâdeler; Ankara'da Müderriszâdeler ve Nakkâşzâdeler; Konya'da Gaffârzâdeler ve Mühürdârzâdeler; Bilecik'te Kalyoncu Ali ailesi- güç ve nüfuzlarını mütesellimlik makamı vasıtasıyla oluşturmuşlardır (İnalçık, 1977: 33). Bir sancakta mütesellimliği ele geçirenler, diğer ayânları ve 18. yüzyılda ehl-i örfün usulsüzlükleri karşısında tek dayanak kalmış görünen kadıları da kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilme olanağını elde etmekteydiler. Çünkü onlar, zenginlikleri dolayısıyla çok sayıda sekbân ve levend besliyorlardı. Bunları bir yandan eşkiyayı sindirmede kullanırlarken, bir yandan da kendi otoritelerinin güvencesi olarak görüyorlardı. Kadıların ve diğer ilmiye mensuplarının, ayânların isteği doğrultusunda hareket ettiklerini gösteren belgeler sıkça rastlandığını belirtmektedir (Ergenç, 2013:399). Ayrıca 18. yüzyılda, levent meselesi Osmanlı Devlet'ini uğraştıran önemli hususlardan biriydi. 1683'ten beri sayıları iyice artmış olan leventlerin, ayânlığın doğuşunda büyük

²⁰ “Arpalık, Osmanlılar'da devlet memurlarına hizmette buldukları sürece maaşlarına ilâveten, görevden ayrıldıktan sonra ise bir nevi emekli maaşı olarak tahsis edilen gelir için kullanılırdı” Bkz. (Baltacı, 1991, c.3: 392)

tesiri olmuştur. Mustafa Cezar âyanlığın doğuşu ve güçlenmesinde levendliğin etkisinin büyük olduğunu açıklamaktadır:

“Bizce bu ilginin önemli tarafı, levendliğin uzun süreli ve yaygın hale gelişinin, ayânlığın Osmanlı cemiyetinde sözü ve otoritesi olan bir müessese şeklini almasına yaptığı kuvvetli tesirdir. Gerçi, ayânlığın sosyal ve idarî bir müessese addedilecek durumu iktisâbı ile ayânların zamanla kuvvet kazanmasında çeşitli sebepler mevcutsa da, sebeplerin en önce gelen ve müessiriyet derecesi en yüksek olanının levend mesele ve vakiasının olduğu tereddütsüzce söylenebilir.” (Cezar, 1965: 317).

Diğer taraftan Cezar, Osmanlı tarihinde 18. ve 19. yüzyıllardaki tipik ayânlığın vücut bulmasını sağlayan en büyük âmilin ortam olduğunu da ifade etmektedir:

“Bu ortam ise, kapılı levend müessesesi ile başıboş levendlerin mevcudiyetidir. Her şeyden önce memlekette kapı halkı olmak isteyen pek çok insan vardı. Yani bunun için insan malzemesi boldu. Kapı halkı olanları bu yola götüren sebeplerin en büyüğü işsizlik ve fakirliktir. Ayrıca kapı halkı olanlar vergi ve resimlerden kurtuluyordu. Tabii bu da fakir kimseleri kapı halklığına iten ilave bir sebepti. Öte yandan, hükümet ve toplumun bizzat kendisinin de kapı halkı müessesesinin yaşamasını istediği görülüyordu. Hükûmetin istek ve kabulünün sebebi, şehir ve kasabalarda kapı halkı adı altında bir miktar askerin el altında hazır bulundurulmakta oluşu vakiasına dayanmaktaydı. Zira harp vukuunda kapı halkının da sefere iştirakine dair emirler yazılıyordu. Öte yandan işsizlik fakirlik ve sefaletin bir türlü sona ermemesi, başıboş levendliğin yaşaması gibi şeyler, eşkıyalığın devamına imkân verdiğinden, gerek hükümet gerek halksa, şehir ve kasabaları eşkıya tecavüzlerinden koruyacak kuvvetler bulundurma ihtiyacını hissettiriyordu. İşte bütün bu haller, âyanlığın, âdetâ kendiliğinden, gittikçe şekillenip bir müessese vaziyetinde ortaya çıkması sonucunu vermekteydi. Harp yıllarının sıkıntılı devreleri ise, âyanlığın, kendisini eskisinden daha belirli şekilde bir varlık olarak hissettirmesine ve daha da kuvvetlenmesine yol açmaktaydı” (Cezar, 1965: 330-332).

Âyanlığın ne zaman ortaya çıktığı konusunda net bir tarih söz konusu değildir. Âyanlığın doğuşu ile ilgili olarak ilk kez 1680’li yıllarda yapılan âyanlık seçimleri ve âyanlığın resmiyet kazandığı iddia edilen 1726 tarihi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca âyan statüsünün resmileşmesi, taşra iktidar sahiplerinin yönetime katılmalarını sağlayan bir diğer önemli safha olmuştur (Yaycıoğlu, 2018: 569). Halil İnalçık, âyanlığın ortaya çıkış tarihiyle ilgili olarak şu düşünceleri dile getirmiştir:

“Bir âyanın bölgenin diğer ileri gelenleri arasından kazâ temsilcisi olarak seçilmesinin ve sonrasında merkezi yönetim tarafından tanınmasının, âyanlığın gelişmesinde en önemli safha olduğunu belirtmiştir. Âyanlar arasında bir reis-i âyan seçimi 1680’lere kadar uzanmakta olduğunu ve 1710’lara gelindiğinde bir kazanın âyanı seçilen kişinin diğer âyanların yazıp imzaladığı ve sonrasında da kadı tarafından sicil defterine kaydedilen bir belgesi bulunmakta olduğunu belirtmektedir” (İnalçık, 1977: 46).

Yücel Özkaya ise âyanlık müessesesinin ortaya çıkışını 1726 olarak belirtmiştir:

“18. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu’da âyanlık müessesesinin işlemekte olduğunu ve âyan olanlar halkın isteğiyle değil kendilerine taraftar mütegalibeler ve şehir âyanı vasıtası ile bu mevkiî elde etmişler, yani devletin bir kararı olmadan bu örgüt Anadolu’da yerleşmiştir. Elimizde devletin âyanlarla ilgili bir kararı olmadığına göre, âyanlık örgütünün kendi kendine teşekkül ettiğini ve bu durum karşısında devletin 1726 senesinde ileri gelenler ile ilgili olarak tedbirler almak ve bunu kabul etmek zorunda kaldı ve böylece âyanlık örgütü meşru bir hal almıştır” (Özkaya, 1977: 124).

Mustafa Akdağ âyanlık kurumunun resmîyet kazanmasını 1730 olarak aktarmıştır:

“Bu dönemi 1730 yılında başlamakta ve “Âyanlık düzeni” deyimiyle adlandırılan bu yeni siyasî hayat, Anadolu’nun en az 150 yıldan beri bir türlü sonu gelmeyen karışıklıklardan kendiliğinden doğmuş olduğunu tebarüz etmektedir” (Akdağ, 1970: 53).

Mustafa Cezar ise âyanlık kurumunun ortaya çıkışı ve resmîyet kazanması ile ilgili olarak net bir tarihin söz konusu olmadığını belirtmiştir.

“Osmanlı tarihindeki tipik âyanlığın teşekkülü için tek ve kesin bir tarih zikrinin mümkün olmadığını ve on yedinci asrın son çeyreğinde, Osmanlı âyanının prototipinin artık teşekkül etmiş olduğunu söylemektedir” (Cezar, 1965: 332-333).

Diğer taraftan Özcan Mert’e göre âyanlık düzeninin başladığını gösteren en belirgin özellikler ise şunlardır:

“Resmî âyan seçimi ile tayininin başlaması ve malikâne sistemine geçilmesidir. Şimdiki bilgilere göre ilk resmî âyan seçimleri 1680’li yıllarda yapıldığına ve

malikâne sistemi de 1695'te başlatıldığına göre, âyanlık devrini de belirtilen tarihler civarından başlatmak yerinde olacaktır” (Mert, 1999, c.4: 175).

Âyanların tayin, seçim ve azillerinin nasıl olduğu konusunda da farklı görüşler mevcuttur: Mutafçieva'ya göre literatürde âyanların seçimle iş başına geldikleri görüşünün ağır bastığı ortaya çıkmaktadır:

“Âyanın seçilmesi ve tanınmasıyla ilgili pek çok resmi vesika, bizzat Osmanlı kaynakları bize böyle bir iddiayı doğrulayacak delilleri vermektedir. Bu seçimlerin ilk ve kaçınılmaz belirtisi şiddet ve seçimin vaz edilmiş hiçbir hukukî nizama uymaması idi. Âyanların seçimleri hakkındaki bilgilerin, hem âyanlıkta hak iddia edenlerin hem de halkla âyanların veya hükümetle âyanların kuvvetleri arasındaki en kanlı mücadelelerin delilleri olduğunu tasdik etme hakkına sahibiz. Gerçekten bütün bu mücadelelerin sonucu âyan seçimini belirleyen unsur (determinante) olmaktaydı ve ancak bu mücadeleden sonradır ki, ileri gelenlerin ve reaya temsilcilerinin Kadı'nın ilâmıyla tasdik olunmuş ‘mahzarları’ v.s. ile onun ‘kanuna uydurulma işlemi’ yürütülmekteydi. Âyanın görevden alınması, en az onun seçimindeki kadar kanun dışı bir tarzda karara bağlanıyordu. Tabiatıyla, âyanın azlî de aynı vasıtalarla yapılmaktaydı. Mevcut âyan, halefi tarafından ya görevden atılıyor ya kovuluyor ya da öldürülmekteydi” (Mutafçieva, 1977, s.31: 168-171).

Yücel Özkaya'ya göre âyanların ne kadar zaman için seçildikleri ya da tayin edildiklerini gösteren tarihi bir kayıt yoktur. Bunlar uzun zaman âyan olarak görev yapabiliyorlardı. Ayrıca Özkaya, âyanın halkın isteği ile seçilir diye ifadelerin belgelerde var olduğunu ve bazı kazalarda halkın beğendikleri, sevdikleri şahsı âyan seçtikleri yolunda belgeleri saptadığını belirtmiş, fakat hemen hemen bu seçim halkın isteğiyle değil, şehirdeki ileri gelen ailelerin isteğiyle olurdu. Anadolu'nun ve Rumeli'nin her tarafına yollanan adalet yazılarında kaza halkının seçtiği ve muhtarları olarak gördükleri kimsenin âyan kabul edilmesi, vali ve kadının gerek bu işleme, gerekse şehir kethüdası seçimine karışmaması ilk akla gelen tedbirler olarak görülmüştü (Özkaya, 1977: 178-179). İsmail Hakkı Uzunçarşılı da âyanların, o memleketin nüfuzlu aileleri olan ve “eşraf-belde” denilen zümre arasından intihap olunduklarını ve hükümet âyan intihabına karışmazdı, yalnız intihap edilen zatın hükümetçe iyi tanınmış olması şarttı; bunlara valiler tarafından âyanlık buyrulduzu verildiğini ifade etmiştir (Uzunçarşılı, 1942, c.7-8: 5). Özetle âyanlığın, bu devirde devlet tarafından görev ve yetki tanımlamasının yapıldığı, tayin ve

azillerinde belirli bir düzene göre yapılan kişilerin temsil ettiği bir müessese halini aldığı anlaşılmaktadır.

18. yüzyılın ortalarına doğru âyan tayininde rüşvet mühim rol alacaktır. Kudretli ve zengin kimseler kendilerinin âyan tayininde ahalinin “istek ve ittifakları yok iken bir yolunu bularak” vali ve kadının taraflarına sığınıp kendileri için akçe ekleyerek bu görevi edinmişlerdir (Özkaya, 1977: 276). Bundan toplumun kötü sonuçlara maruz kaldığı görülmüştür ve önceki âyanlık seçimlerine müdahil olmamış olan Âsitâne duruma müdahale etmek zorunda kalacaktı.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren âyan zümresinin güçlenmesini sağlayan bir başka etken büyük çiftlikler kurmalarıdır. Öncelikle bu çiftlikler nasıl kurulmuştur? “Çiftlik bir çift öküzle sürülebilecek büyüklükteki toprak parçalarını ifade eder. Osmanlı arazi sisteminde bir çiftlik toprağın ölçüsü kanunnâmelerle tesbit edilmiş olup verim kabiliyetine göre 60-150 dönüm arasında değişirdi. Bu haliyle de timar, vakıf ve mülk topraklarda ziraat yapılan toprakların temel ünitesi özelliğini taşırdı” (İnalçık, 1993, c.8: 313). İnalçık, devlet gelirlerinin kethüdalar, voyvodalar ya da mültezimler aracılığıyla toplanması sisteminin 17. yüzyıldan itibaren yaygınlaştığını, böylece vilayet ileri gelenlerinden âyanların ortaya çıktığını ve büyük çiftlikler kurduklarını belirtmiştir. 18. yüzyıl, özellikle 1760-1808 yılları, âyanların yükselişi, Levant’ın tarım ürünlerinin artan fiyatı ve Avrupa’nın bu ürünlere karşı artan talebine tanıklık etmiştir. Bu durum, Batı’daki tarımsal devrim olarak adlandırılır. Yeni zaman aralığında, âyanlar mukâtaa veya iltizam usulüne dayalı olarak çift hâne sisteminin altındaki “miri” toprakların kontrollerini ellerinde tutuyorlardı. Fakat, aynı zamanda batının giderek artan talebi karşısında, atıl arazileri tarıma açmaya başladılar ve çoğunlukla ekili alan çiftlikleri haline getirdiler (İnalçık, 1984: 114).

Âyanların güçlenmelerini sağlayan ihtilafli konulardan birisi de, belirgin bir soy asaletine sahip olup olmadıkları ile ilgilidir. Mustafa Akdağ bu hususta âyanın valiliklere de geçirilir olması hele salma türünden vergilerin toplanmasında başlıca görevin ona düşmesi, 18 yüzyıl Türkiye’sinde âyanları Türk toplumunun aristokrat (asiller) sınıf durumuna getirdiğini belirtmiştir (Akdağ, 1970: 61). Halil İnalçık, âyan sınıfına mensup kişilerin askerî ve dinî unvanlarından ziyade, âyanların servet sahibi olmasının esas kıstas olduğunu belirtmiştir. Zenginlik, özellikle nakit bakımdan zenginlik, sadece birini

yalnızca güvenilirlik ve vergi tahsilatı açısından ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmiyor; aynı zamanda, o kişiyi devletin ve yerel halkın gözünde ayrı bir noktaya koyuyordu. Dahası, zengin birinin kendi sosyal konumunu güçlendirmek için unvanlar satın alması hiç de zor değildi. Dinî ve askerî kökenli âyan ve eşraf (ağalar, zâimler, timar sahipleri, seyyidler ve ulemâ) da servetlerini çeşitli yollarla edinmiş zengin kimselerdi. Osmanlı şehrinde dinî ve askerî üst sınıf ile tüccar ve sermaye sahibi kişilerin oluşturduğu sınıf, genel itibarıyla aynı kişilerden oluşmaktaydı (İnalçık, 1977: 40-41). Yücel Özkaya ise 18. yüzyılın ilk yarısında âyan olanların birçoğunun vilayet âyanından olduklarını ve 18. yüzyıla ait şer'iyye sicillerinden edindiği bilgilere göre, azil olunmuş kadı, sancakbeyi, müftü veya bunların çocukları, yeniçeriler ve başkaları âyanlıkları resmen ele geçirmişler veya âyan olmak için mücadele ettiklerini belirtmiştir (Özkaya, 1977: 22).

1765 yılına değin âyan seçiminin onaylanma yetkisinin valiler veya kadı tarafından verildiği bilinmekteydi. Âyanlık buyrulduzu için âyaniye ücreti verilmekteydi. Fakat, zaman içerisinde rüşvet karşılığı âyanlık buyrulduzu verilmeye başlandı.

Yücel Özkaya âyanlık buyrulduzuyla ilgili olarak ayân olmada, çoğu kez, halkın isteğinin değil, fazla parası olanın isteğinin geçerli olduğunu ve fazla paraya sahip olan şahsın âyan olabilme olanağının daha çok olduğunu belirtmiştir. Buyrulduzu eline geçirenler kazalarına gidip, kaza hâkimine “âyanlık buyrulduzuna şu mikdar akçe virdim” diyerek iki katını salyane defterine ekler ve bunu fakir halktan toplar olmuşlardı. Tabii ki, bu durumda fakir olan halk daha da perişan olmaktaydı. Reâyâ, üzerine düşen vergileri vermekten aciz ve perişan olup, âyanları sık sık şikâyet eder hale düşerdi.²¹ Halkın kendilerine zulüm yapan âyanın âyanlıktan çektirilmesi konusunda çok kereler İstanbul'a başvurduğunu bilmekteyiz²² (Özkaya, 1977: 277-278). Devlet reis-i âyanlık seçimlerine

²¹ 02 Şevval 1198 (19 Ağustos 1784) tarihli tahriratta âyan, eşraf ve mütegalibenin kaffe-i ahâli, ve reâyâ ve âmme-i fukarâdan uydurma davalar için vergi ve ilâm olunduğu, afvını kazanmak ve i'lâm verilmemek babında tenbîh ve te'kîd havî sadr olan ferman Sadr-ı âzam Tatar sadâret Halîl Ağâ kulları, Böğürdelen muhakemesine şeref-i vürud eyledikde zâbitân vesâ'ir ahâli-i havâlilerinde feth ve kıraât olunduktan sonra mahkeme siciline kaydedildiğine dair. Bkz. (BOA. AE. SABH.I, nr.138/9303)

²² Şikâyetlere örnek olarak 01 Recep 1195 (23 Haziran 1781) tarihli tahriratta bu fukarâ kulları Antâkyâ civârında Ordu karyesi reâyâları fukarâ olub karyemiz Antâk'yada 'ayân olan Fethullah Ağâ ve Cizyedâr Kâtibzâde nâm kimesneler dürlü tekâlîf ihdâs ve gadr etmeleri şikâyet olunduktan ihdâs eyledikleri tekâlîf ve gadr ref ü ref buyrulması bâbında hâlâ Halep Vâlisi Vezîr-i Mükerrerem'e ve Antâkyâ Kâziyyesine gönderilen ferman hakkında Bkz. (BOA. AE. SABH.I, nr. 338/23562)

müdahil olmak durumunda kalmıştı. “Âyanlık seçimlerine ilk müdahale, 1765 yılının Nisan ayında Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa tarafından yapıldı. Buna göre valiler âyanlık buyrulduzu vermeyecekti. Ayrıca halkın resmî âyan adayı sadârete kadı ilâmı ile haber verilecek ve bu kimsenin durumu sadrazam tarafından tahkik ettirildikten sonra neticenin müsbet olması halinde, valiye o kimsenin reîs-i âyanlığı mektup veya kâime ile bildirilecekti” (Mert, 1999, c.4: 197). Diğer taraftan 1765’ten beri sadrazamlık yapan Muhsinzâde Mehmed Paşa, Rusya’yla savaşı şiddetle savunan İstanbul hizbi karşısında muhalefet etmekten çekinmemişti. Gençliğinde Rumeli’nde dolaşmış, sınır boylarının ahvalini görmüş bir adam olduğundan: “Bir müddet hazırlanalım.” diyerek harbe mani oldu. Fakat sadrazamı korkaklık ve gevşeklikle suçlayarak 6 Eylül 1768’de azlettirmişlerdi (Aksan, 1997: 123). Fakat 1765 yılındaki bu düzenleme 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi,²³ sebebiyle yeni nizam uygulanamamıştı. 1769 yılında eski usule geri dönülerek âyan seçimi devam etmiştir. “Âyanlık iddia ve kavgalarının devam etmesi ve reîs-i a’yân olma yolunda vali ile mütesellimlerden rüşvetle buyruldu alınması karşısında 1779 yılının Nisan ayında yeniden 1765 yılı uygulamasına dönülmüştür. Bu uygulama bir ara bozuldu ve tekrar valiler tarafından âyanlık buyrulduzu verilmesine başlanılmıştı. Fakat Bâbîâli, 1784 yılının Mayıs ayında aldığı bir kararla sadrazamın mektubu olmadan reîs-i a’yân olunamayacağı hususundaki hükmünü yenilemişti. 1786 yılında Bâbîâli âyanlığa son vererek yerine şehir kethüdâlığını getirmişti. Âyanlık 1790 yılının Kasım ayında çıkarılan bir hükümlerle her kazanın önceki düzen üzere halk tarafından seçilmiş âyanlarının “hüccet-i şer’iyye ile görevlerine tayin edilmeleri kararlaştırılmıştı. Âyanın seçimi ve tayini işine sadrazam, vali ve diğer yöneticiler; ferman, mektup, buyruldu vermek suretiyle karışmayacaklar, kadı ve nâibler verdikleri hüccet karşılığında, herhangi bir bedel talebinde bulunmayacaklardı” (Mert, 1999, c.4: 197).

Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti yaşadığı dönüşüme bağlı olarak merkezîyetçi idare biçiminden uzaklaşmış ve yerel ileri gelenler taşrada iktidar sahibi olarak karşımıza çıkmışlardı. Âyan olarak adlandırılan taşra iktidar sahipleri kamusal işleri gözetmek,

²³ 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi, Osmanlı Devleti’nin yaklaşık otuz yıldır izlediği barışçıl dış politikaya son verdi. Küçük Kaynarca Antlaşması ile sona eren bu antlaşma Rusya, Kırım-Hanlığını istila ederek tüm Karadeniz kuzey kıyılarında yerleşmiş, Boğaz’ı ve İstanbul’u ele geçirme ve Bizans’ı ihya etme planları yapmaya başlamıştı. Tafsilat için bakınız. (Hammer, 2002, c.8: 400-541; Jorga, 2012, c.4: 381-415; Zinkeisen, 2011, c.5: 643-673; Köse, 2006)

vergileri toplamak, asker toplamak gibi mühim vazifeleri görmüştür. Âyanlık müessesesi Osmanlı Devleti'nin sınırlarının ulaştığı her bölgede yerel aileler tarafından oluşmuştur.

18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sadece Arap eyaletlerinde mevcut olan memlûklerden oluşan âyan grubu farklı bir toplumsal bağlamı yansıtmaktadır. Memlûk olarak yola başlayan âyanın oluşma sürecini Mısır özelinde incelediğimizde karşımıza hâne unsuru çıkmaktadır. Zira, mezkûr yüzyılda militarize olmuş hâneler bu eyaletlerde hâkimdi. Osmanlı idaresi altında gelişen askeri hâne, Mısır'ın askeri topluluğunun temel birimi haline gelmiştir. Temel olarak hânenin başı, ona kan bağıyla bağlı olsun ya da olmasın, himayesi altında bulunanlardan oluşuyordu. Özellikle Mısır'da farklı askerî hânelerin rekabeti göze çarpmaktaydı. Rekabet halindeki bu hâneler, isimleri daha önce geçen Fikârî ve Kasımî hizibleriydi ve bu çatışma Kasımîleri zayıflatmıştı. 18. yüzyılda Mısır'da önemli rol oynayan âyan grubu ise öncesinde Fikârî hizbi ile ittifak halinde olan Kazdağlı kapısı/hânesi'ydi. Şehrin ileri gelenleri olan nüfuzlu kişiler için kullanılan âyan teriminin Mısır'daki karşılığı olan hâne ise tek bir kişiyi değil, bir emirler grubunu karşılamaktaydı. Bu sebeple hâne kavramına yakından bakılması gerekmektedir.

Aslen Farsça'dan Türkçe'ye ödünç alınan 'hâne' kelimesi, sözlükte ev, bina, ikametgâh, aile, hanım, bir cetvelde veya şemadaki alt bölümler, küçük kısımlara bölümlere bölünebilen bir şeyin her bir parçası, matematikte sayılar sistemindeki basamaklar (birler, onlar, yüzler vs. hânesi), gibi çeşitli anlamlar taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus meseleleri veya Tapu-Tahrir Defterleri üzerinde çalışanlar için mahiyeti henüz tam bir açıklığa kavuşturulamamış, kaç nüfusluk bir topluluğu ifade ettiği halen tartışılmakta olan bir deyimdir (Göyünç, 1979, c.15: 552-553). Diğer taraftan Kanûnnâmeler ve Tahrir Defterlerinde çift-hâne sistemiyle karşılaşılmaktadır. Burada hâne, köylü ailesidir, daha doğrusu ailenin üretici emek ünitesidir ve bu bakımdan vergilendirmeye esas sayılmıştır. Çift-hâne sisteminde aile emeği, bir çift öküz ve ikisinin beraber işlediği arazi, tümü, bir üretim ünitesi ve dolayısıyla bir mali ünite sayılmaktadır. Alınan çift resmi, sadece şahsi vergi değil, daha çok bu ünitenin vergilendirilmesidir. Ekonomik bakımdan çift-hâne, bir köylü ailesinin geçimini sağladığı ve devlete ait vergileri karşılayan bir artı ürün ürettiği tipik bir üretim birimidir. Ayrıca bu ünite, imparatorluk bürokrasinde bir sosyal ve fiskal ünite olarak kabul edilmiştir (İnalçık, 1990: 6-8). Bu tez çalışmasında incelenen 'hâne' memlûk teşkilatının esasını oluşturmakta ve aile veya sülaleden farklı olarak hâne ortak bir soyun değil, intisap edilen ev'in maiyyeti, kapı halkı anlamındaydı. Rifaat Ali Abou-

El-Haj, çağdaşların hâne halkını tekil olarak kapı, çoğul olarak kapılar olarak adlandırdığını belirtmiştir. Ayrıca “kapı” (Türkçe) terimi, bâb’ı (Arapça) işaret etmek için kullanılmıştır (Abou-El-Haj, 1974: 439-440). 17. ve 18. yüzyıllar boyunca hâne, Osmanlı topraklarında aidiyet veya bağlılığın temel birimi olarak ortaya çıkmıştır. Hâneler o dönemden önce var olmasına rağmen, 16. yüzyılın sonlarından itibaren imparatorlukta gerçekleşen önemli dönüşümün bir sonucu olarak Osmanlı toplumunda belirgin bir rol oynamaya başlamıştır. 17. yüzyılda idarî ve askerî alandaki ileri gelenler hânehalklarını oluşturmuştu. Başlangıçta hânehalkı kurucunun çekirdek ailesi ve sülalesi etrafında gelişmişti. Hânenin kurucusu ve tabileri arasında intisap ilişkisi vardı. Herhangi bir hânenin temel ögesi kurucunun çoğunlukla küçük, silahlı ve hânenin çıkarlarını koruyan bir çeşit milis kuvveti bulunmaktaydı ve eşlik eden bir bileşen hânehalkı zenginliğinin üreticileri, bu da istihdam ve ağ oluşturma yoluyla genişlemesini sağlamıştı (Toledano, 2011: 29-30). Ayrıca hâne, bir istihdam ve koruma kaynağının yanısıra kişinin kimliğinin odağı olmuştur. Kapı (hâne) elitlerde, ocakta (eyaletlerde garnizon alayı), ordu dışında ve âyan arasında ortaya çıkmıştır. Eyaletlerde intisap (patronaj) ağları oluşturmuşlardı ve bu merkezi hükümete ulaşmıştı. Kapı ilgisini teşvik etmek için kapı üyelerini askerî ve idarî mevkilere yerleştirmişlerdi (Toledano, 1997: 156-157). 18. yüzyılın sonu itibariyle Osmanlı Mısır hiyerarşisinde hemen hemen tüm mevkiler yerel olarak korunan ve desteklenen Memlûk hânesi mensupları tarafından tutulmuştu ve bu mevkiler ve gelirleri Padişahıkinden ziyade kendi menfaatleri ve hâneleri için kullanmışlardır (Huseyn Efendi, 1964: 10-11).

Kazdağlı hânesi 17. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığında, Osmanlı Kahiresi’nde bulunan çok sayıdaki askeri hânedan biriydi. Osmanlı idaresi altında gelişen askeri hânenin, Mısır’ın askeri topluluğunun temel birimi haline geldiği söylenebilir. Askeri hâne, genellikle hânenin kurucusuyla kan bağı bulunan üyeleri içerse de yalnızca akrabalarından oluşan bir grup değildi. Temel olarak hânenin başı ile ona kan bağıyla bağlı olsun ya da olmasın, himayesi altında bulunanlardan oluşuyordu. Üç tip hâne vardı: valinin ve diğer Osmanlı yöneticilerinin ve eski yöneticilerin hâneleri, oranın ileri gelenlerinin hâneleri ve kışla içindeki gruplardı. Bu grupların üçü de birbirleriyle ilişkiliydi. Fakat hâne kesin sınırlarla tanımlanmamıştı ve çok sayıda farklı tip ve büyüklükte hâne, farklı ortamlarda oluşabiliyordu (Hathaway, 2009b: 17-22).

Âyan kapısı, kapıyı kuran hamiden dışarıya doğru yayılan hamî-mahmî bağlarının bir derlemesiydi. Bu mahmî, bir yeniçeri ağası veya sancak beyi ya da mirliya gibi, çoğu zaman taşra askerî/mülki elitinin üyesi olabildiği, aynı zamanda uzak mesafeli ticaretle uğraşan tüccar veya üst düzey ulema da olabiliyordu (Hathaway, 2008: 80).

Ev, hâne için bir temel oluşturan mülk ve hânenin zenginlik ve itibarının önemli bir simgesi olmasına karşın, gelir yaratan bir kaynak değildi. Hâneler, gelirlerini ana gelir kaynaklarının kontrolünden ve ticari faaliyetlerinden elde etme eğilimindeydiler. 17. yüzyıl boyunca sayıları artan iltizamlar çoğu hâne için kârlı yatırımlar haline gelmişti (Hathaway, 2009a: 153). 16. yüzyıl sonu 17. yüzyıl başında iltizam sistemi Mısır'da giderek yaygınlaştı. İltizam sisteminin kurumsallaşmasıyla beraber Memlûkler sistemin içerisinde yer aldılar. İltizamın varlığını sürdürmesi 17. yüzyılda askerlerle beyler arasındaki sorunları arttırmıştır. Zira, iltizam Mısır'da, Memlûk ikta sistemi ya da Osmanlı tımar sisteminde bulunan, askerlerle beyler arasındaki mantıksal rütbe farklılıklarını ortadan kaldırmıştır.

Memlûk sisteminde, azat edilmiş köle, süvari rütbesine yükselir ve komuta ettiği atlıları beslemek için ikta alırdı. “Klasik” Osmanlı sisteminde, bir sancak beyi tanımı icabı, sancak adı verilen tımar topluluğuna sahipti. Piyade olan yeniçeri, atlı beslenme görevinden kaynaklanan ikta hakkını alamaz, bunun yerine saray hazinesinden para ve erzak biçiminde maaş alırdı. İltizamın uygulanmasıyla birlikte beyler, maaşlı görevli olarak askerler topluluğuna katılmışlardır. Kısacası, beylerle askerler arasındaki fark Osmanlı Mısırındaki askeri topluluğun tanımlayıcı özelliğidir. Bu farkın nedeni ise Osmanlıların Mısır'a ne eski Memlûk usulünü ne de klasik Osmanlı üslubunu benimseme izni vermiş olmalarıdır (Hathaway, 2008: 12).

Memlûk hânelerinin doğasıyla ilgili çalışmalar, mültezim veya vergi toplayıcıları olarak rollerine ve esasen vergilendirmeden kaynaklanan nüfusun geri kalanıyla olan ilişkileri üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Buna göre memlûk hâneleri güç tabanlarını genişlettikçe büyük iltizamlar elde etmişler ve zamanla imparatorluk hazinesine gönderilmesi gereken vergi iadelerini tutmaya başlamışlardır. Böylece iltizamlar hânelerin hizmetinde çok sayıda takipçiyi ve hizmetkârı geçindirmesine olanak tanıyan önemli bir gelir kaynağı haline gelmiş ve Mısır'daki siyasi sahneyi kontrol altına alan büyük memlûk hânelerinin oluşumunun temelinde yer almıştı (Hanna, 2011:131-132).

Mültezim her köyün önde gelen sakinleri arasından çiftçilerin faaliyetlerini yönlendirmek için bir şeyh atamıştır. Eğer bir köy birden fazla mültezim tarafından yönetiliyorsa her biri köyde çiftçileri idare etmek için bir şeyh atamıştı ve bu şeyhlerin başı şeyhü'l-beled idi. Köyler şeyhü'l-beled tarafından yönetilirdi. Şeyhü'l-beled yerel sakinler arasındaki uyuşmazlıkları çözer, köylerin muhafızlar tarafından korunmasını sağlar, topraklarını yetiştirmede başarısız olan, vergilerini ödeyemeyen veya başka bir yolla yerel kanunları ya da gelenekleri ihlal eden çiftçileri cezalandırırdı ve yerel kadı'nın hükümlerini uygulardı. Bu kararlar ise çiftçiler arasından seçilen Meşhed adlı bir ast tarafından yürütülür ve uygulanırdı (Shaw, 1962: 54). Ayrıca 1183/1769-1770'den sonra memlûk hânesi mukâtaa ve toprak vergisi üzerinde neredeyse mutlak kontrolü sağlamıştı. Toprak vergileri vali ve şeyhü'l-beled arasındaki müzakareler neticesinde imparatorluk hazinesine ödenmekteydi (Shaw, 1962: 78).

18. yüzyıl boyunca Mısır'a hükmeden Kazdağlı hânesi, Mustafa Kâhya el-Kazdağlı tarafından kurulmuştur. "Kazdağlı", batı Anadolu'da Kazdağ'ın ya da İda Dağı'nın Türkçe sıfat şeklidir (Holt, 1997, c.4: 852-853; es-Seyyid Mahmud, 2002, c.25: 143). Normal şartlarda, bu kavram muhtemelen özgür doğumlu bir Müslüman olan Kazdağ bölgesinin yerlilerine atıfta bulunmak için kullanılacaktır. Buna ek olarak, dönemin askeri maaş kayıtları, 18. yüzyılın başında hânehalkının üye çoğunluğunun Anadolu kökenli olduğunu göstermektedir. (Hathaway, 1995: 42) Hathaway, Mustafa'nın 1640'larda Mısır'ın yeniçeri bölüğünde küçük rütbeli bir zabıt olarak görüldüğünü ve Mustafa'yı Mısır'a ilk getiren kişi olabilecek, Fikârî hizbinin önde gelen bir sipahi ağasına kapıldığını belirtmektedir. Mustafa Kâhya el-Kazdağlı'nın 1650'de Mısır'da iyi bir konumdaydı ve 1670'lere gelindiğinde, Mustafa yeniçeri kethüdâsı olmuştu (Hathaway, 2016: 106). Mustafa Bey, Mısır'da 1674 yılında Azebân ve 1682'de Gönüllüyan Ocağı'nın ağası olan Hasan Ağa Bilifya'nın emri altındaki ocak muhafızlarından biriydi (es-Seyyid Mahmud, 2002, c.25: 143). Kazdağlı hânesi, 17. yüzyıl boyunca Mısır'ın hâne ağına giren ve çoğu Anadolulu olan özgür doğmuş Müslümanlara çok şey borçludur. Alayların hânelerle kaynaşma hususunda gösterdiği doğal eğilim de hânelerin ortaya çıkışında rol oynamıştır. Aynı zamanda, Mustafa Kâhya'nın çok sayıda tabi²⁴ sahibi olması, yeniçeri hâne

²⁴ Tabi terimi kölelik statüsünü değil, memlûk olsun ya da olmasın, maiyetin bir üyesini ifade etmektedir. Bir hami-himaye edilen ilişkisi ya da yüksek rütbeli bir kişiye intisap eden asker ifade ediliyordu. Diğer bir deyişle, tabi, hamisinin maiyeti ya da hânesinin üyesiydi. Ayrıca tabi, tipik

reisliğinde kâhyalığın önem kazanmasında mühim bir rol oynamış ve bu durum düşük rütbeli komutanların “doğal” liderliğini engellemiştir. Tüm bu olgular, 17. yüzyılın sonunda alay komutanlarının taşıyacağı önemin belirtileridir. 17. yüzyılın son yıllarında Mısır’ın yönetiminde alay komutanlarının kazandığı gücün belirtisi olarak görülebilir. Mısır’ın yönetimi, iki birliğin subaylarından Gönüllüyan Alayı’ndan Hasan Ağa Bilifya, damadı Defterdar İsmail Bey ve Müstahfizân (Yeniçeri) Alayı’ndan Mustafa Kâhya el-Kazdağlı’dan ibaret üçlü bir Fikârî yönetiminden oluşmaktaydı (Hathaway, 2009a:74).

Mustafa Kâhya el-Kazdağlı 1704’teki ölümünden önce, Kafkasya’dan memlûklar da edinmeye başlamış, onları yeniçeri saflarına katıp zabıtlığe terfi ettirmişti. Kapı reisi olarak yerini alan memlûkün döneminde, Kazdağlılar yeniçeri zabıt tabakası üzerinde hâkimiyet kurmuş, hem yeniçeri ağalarının önderliğindeki diğer kapıların da meydan okumalarını, hem de bu üst düzey katmanın ölçsüz servet ve nüfuzuna içerleyen alt düzey zabıtların karşı çıkışlarını atlatmayı başarmışlardı (Hathaway, 2016: 106). Mustafa Kâhya el-Kazdağlı’nın 1704’de ölümü üzerine Kazdağlı hizbi ikiye bölünmüştür. Bir kola azat edilmiş memlûk Hasan Çavuş ve diğer kola Mustafa Kâhya el-Kazdağlı’nın azat edilmiş memlûklerinden Süleyman Çavuş tarafından başkanlık edilmiştir. Kazdağlı iktidarının üssü, Yeniçeri birliklerinde sıkı bir şekilde kurulmuştu ve 1716’da Hasan Çavuş’un ölümünü takiben, tabisi Osman Çavuş, Kazdağlı hânesinin denetimini eline almıştır (Crecelius, 2004: 374).

1704 yılında ve yine 1707 yılında gözde bir genç zabıt, yeniçeri birliğinin başodabaşısı Efrenc Ahmed, mevcut siyasi dengeye, özellikle de Mustafa Kâhya el-Kazdağlı gibi üst düzey yetkililerin kolluk kuvvetlerinin egemenliğine meydan okuyarak kriz çıkmasına sebep olmuştur. Sürgüne gönderilmiş, ancak 1709’da Eyyüb Bey’in desteğiyle Kahire’ye geri dönmüştür. Efrenc Ahmed sekiz muhalif üyeyi, Kasımîlerin lideri İvaz Bey tarafından kontrol edilen köylere sürgüne göndermişti. 1710’da sekiz muhalif üye izinsiz olarak geri dönmüşler ve Kasımîler tarafından kontrol edilen rakip Azeban Alayı’na kaydolduklarında, kriz bir iç savaşa²⁵ dönüşmüştü. 1711 Nisan’ından Haziran’a kadar süren iç savaştan güçlü çıkan taraf Ebu Şenab İbrahim Bey’in liderliğindeki Kasımîler

olarak, belirli bir bölgenin bölümlerini ya da o bölgeye bağlı olan başka bölgeleri ifade eden coğrafi bir terimdir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Hathaway, 1995: 42-43)

²⁵ 1711 yılındaki iç savaş Mısır’da Osmanlı askeri kuvvetini oluşturan yedi alay arasında patlak vermişti. Rakip Memlûk hâneleri dâhil olmuş ve Kasımî hânesi zaferle çıkmıştı.

olmuştu (Crecelius, 1998a: 71). 1718'de Ebu Şenab İbrahim Bey'in ölümüne dek Kasımî hizbi birleşerek kalmış, fakat ölümüyle birlikte bir bölünme gerçekleşmişti. İvaz Bey'in oğlu İsmail Bey Kahire komutanıydı. Ancak Ebu Şenab'ın memlûk hâne halkı tarafından tepkiyle karşılanmış, 1720'ler boyunca, İsmail Bey ile Ebu Şenab'ın memlûku Çerkes Muhammed Bey arasındaki ihtilaf sebebiyle Kasımî hizbinin dağılma süreci başlamıştı. Çerkes Muhammed Bey, Fikârî şefi Zülfikâr Bey ile ittifak yaptı ve 1724'de İsmail Bey suikaste uğradı (Holt, 1966: 90). İvaz Bey'in oğlu İsmail Bey'in öldürülmesinin ardından Fikârî-Kasımî mücadelesi durulmadığı gibi yeni bir boyut kazanmıştır.

Eski Fikârî ve Kasımî hizipleri arasındaki karşıtlık tekrar canlanmıştı. Çerkes Muhammed Bey, son ortağı Fikârî şefi Zülfikâr Bey'e karşı bir mücadeleye girişmişti. İki beyin arasındaki gerginlik arttıkça, her biri kendini savunmak için giderek daha tehlikeli bir mücadeleye girmişti. Bir süre sonra 1130 (1717-1718)'da Çerkes Muhammed Bey kaçsa da, Kasımî hizbi tükenmemişti. Çerkes Muhammed Bey kendisini destekleyenleri Yukarı Mısır'da toplamıştı. Bu haberler Zülfikâr Bey'e ulaşmış ve memlûkü Osman Bey tarafından kumanda edilmek üzere askeri bir birlik çıkarılmıştı. Çerkes Muhammed Bey ve adamları yenilmiş ve kaçarken Nil'de boğulmuştu. Çerkes Muhammed Bey'in ölümünün ardından 1730'da Kasımîler fiilen yok olmuştur (Holt, 1966: 91; Hathaway, 2002: 105-113). Zülfikâr Bey'in katledilmesinin ardından Fikârî hizbi, Mustafa Kâhya el-Kazdağlı'nın kurduğu Kazdağlı hânesinin kontrolüne geçmiştir. Böylece Fikârî hizbi yerini kendi içlerinden çıkan Kazdağlı hânesine bırakmıştır. Kazdağlı hânesi 1798'deki Fransız istilasına değin Mısır'a hâkim olacak ve Mısır'daki iki taraflı hizipçilik siyasetinin yerini alacaktır.

Kapı (hâne) tarafından kullanılan istihdam yöntemlerinden biri de, memlûk sistemi olmuştur. "Sözlükte "mâlik olmak" anlamındaki mülk kökünden türetilen memlûk "mâlik olunan şey" demektir. Köleler arasından seçilip özel eğitimden geçirildikten sonra hükümdarın muhafız birliğine alınan ve zamanla aristokrat bir sınıf oluşturan ücretli askerlerdi" (Kızıltoprak, 2004: 87). Genç erkekler ve kadınlar hânenin başı tarafından satın alınmıştı. Hânedede askerî ve idarî işlerde çalıştırılmak için eğitilmişlerdi ve Mısır, Irak ve başka yerlerde yaygındı (Toledano, 1997: 157). 18. yüzyılda, erkek ve kadınlar olmak üzere, çok sayıda Gürcü gençlik vatanından alınmıştır. Kartli ve Kahet olarak bilinen Doğu Gürcistan Krallığı, Mısır memlûklerinin çoğunun alındığı yerdir. Her şeyden önce, çeşitli Osmanlı eyaletlerine köle olarak yollanan bu gençler köylerinden

kaçırılmış ve aileleri tarafından isteyerek bırakılmamıştı. Bazıları feodal efendileri tarafından satılmıştı. Çoğu delikanlı olarak alındıkları için ailelerini, köylerini ve yetiştirildikleri dinlerini ve önceki sosyal durumlarını hatırlamıştır. Şeyhü'l-beled İbrahim Bey bunlardan biriydi (Crecelius-Djaparidze, 2002: 327). Safevî ve Osmanlı İmparatorluklarında askerî birliklerde, idarede ve haremde hizmet etmek için köle olarak satılmış, birçoğu, Osmanlı merkezî yönetimi ve askeri birlikler içerisinde en üst makamlara ulaşmıştı. Irak'ta memlûk hânehalkının liderliği, 18. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'da ise Gürcü kökenli memlûklar Osmanlı idaresinde ve askerî birlikler ve memlûk hânelerinde hâkimdi (Crecelius-Djaparidze, 2002: 320-321). Mısır ve Irak'taki memlûklar arasındaki bir diğer fark ise, Bağdat Memlûkleri'nin kendilerini paşa olarak tanıtmaları ve yasallıklarını buradan almalarıdır. Ancak, Kahire'de Bulutkapan Ali Bey'e değin, paşaların otoritesini sıradan bir görünüme indirgemekle yetinip, kendilerine asıl iktidarı sağlamakla yetinmişlerdi (Mantran, 2007, c.1: 471). Öte yandan Hathaway, Mısır'ın ileri gelenlerinin Irak'tan Gürcü memlûklar satın almış olabileceğini ve askerî maaş kayıtlarının bu farklılığı yansıttığını ifade etmektedir: Daha 1670'lerde temel insan kaynağı olan Gürcistan, 1730'larda Mısır'daki yabancı askerlerin en önemli insan kaynağı haline gelmişti (Hathaway, 2009a: 119).

Kazdağlı kapı reisleri Kafkasya'dan, en çok da Gürcistan'dan memlûk almaktaydılar. Arap vilayetlerinin âyanı açısından da devşirmelere ulaşma imkânları olmadığından, seçkin kölelerin en mantıklı kaynağı Kafkasya'ydı (Hathaway, 2016: 107). Memlûk sınıfı Kafkasya'dan Mısır'a yönelen köle trafiği sayesinde kadrolarını takviye edebilmekteydi: Kafkasya'dan, özellikle Gürcülerden, temin edilen 13-14 yaşlarındaki köleler Mısır'a getirilir, bir muharip olarak yetiştirilir ve Memlûk hânesine dâhil olurdu (Uzunçarşılı, 1988, c.4/1:430). Hathaway, Gürcü memlûkların varlığının 18. yüzyılda Gürcü Hıristiyan krallığının değişen statüsünden kaynaklandığını ifade etmektedir. Zira, Gürcü krallığının doğu bölgesi, 17. yüzyıl boyunca çok sayıda Gürcü memlûk sahibi olan Safevi İran'ın egemenliği altındaydı. 1722'den beri zaten fiilen sona ermiş olan Safevi Devleti'nin 1736'da yıkılmasından sonra, Osmanlı görevlileri ve eyalet ileri gelenleri, eşi görülmedik sayıda Gürcü memlûk satın alma olanağını ele geçirmişlerdi (Hathaway, 2009a: 50-52). Bilhassa, İbrahim Kâhya'nın (1744-1754) hânesiyle başlayarak, Kazdağlı hânesi Gürcü ve Abaza memlûkların çoğunluğunu oluşturduğu bir hâne olmuştur. Bunların önde gelenleri, İbrahim Kâhya'nın memlûku, Bulut Kapan Ali Bey (Ali Bey el-Kebir)'in

memlûku Mehmed Bey Ebüzzeheb ve onun memlûkları olan İbrahim ve Murad Beyler'dir (Hathaway, 2009a:118-119).

Bir memlûkün bey olmasına giden süreç dikkat çekicidir. Hâne lideri tarafından alınan memlûklerin yaşamlarını sürdürebilmeleri ve efendilerinin konağındaki eğitimleri için hatırı sayılır bir maddi güç gerekmiştir (Raymond, 2016: 42). Öncelikle memlûkler hem Mısır hem de merkez Osmanlı bürokrasisine hükmeden Osmanlı sisteminde ilereyebilmek için İslam'ı kendi istekleriyle kabul etmişlerdi (Crecelius-Djaparidze, 2002: 321). Daha sonra bu memlûkler efendilerinin konaklarında yetiştirilmiş ve eğitilmiştir. Memlûkler askeri amaca yönelik eğitim görmüştür. Artık hizmet görebilecek kadar büyüüp olgunlaştıklarına efendileri tarafından karar kılınca azad edilmiş ve böylece “sakal bırakmalarına izin verilmiştir”. Onlara aşılana erdemler arasında, efendilerine şaşmaz bir bağlılık duymak ve aynı evde kendileriyle birlikte büyümüş meslektaşlarıyla (*kuşdâşîn*) kusursuz bir dayanışma içinde bulunmak da vardı (Raymond, 2016: 42). Azad edilmiş olan köle, efendisinin hânesi içinde özel bir pozisyona sahipti. Hânenin reisi ölünce, hânenin geri kalanına liderlik eden genelde o olurdu. Genellikle efendisine evlilik yoluyla akraba olur, efendisinin kızlarından veya cariyelerinden biriyle evlilik yapardı. Örneğin Osman Kethüda, efendisi Hasan Çavuş öldüğünde ustasının ilk eşiyle evlenmiş, efendisinin evine taşınmıştı (Crecelius, 2004: 374). Bulutkapan Ali Bey'in memlûkü Ebüzzeheb Muhammed'in sakalının büyümesine izin verdikten sonra Muhammed'i, bey rütbesine yükseltmiştir. Her memlûk beyi, azat edildikten sonra memlûk satın alır. Kendi hânesini oluşturur ve bey ile memlûk arasındaki ilişki, hami-mahmi bağları çerçevesinde olurdu.²⁶

18. yüzyılda Anadolu'da iktidarda olan belli başlı âyan aileleri zenginlikleri dolayısıyla çok sayıda sekbân ve levend beslemekteydi. Bunları bir yandan eşkıyayı sindirmede kullanırlarken, bir yandan da kendi otoritelerinin güvencesi olarak görüyorlardı. Benzer şekilde, 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır eyaletinde lider olan âyan grubu Kazdağlı hânesinin kökeni de büyük oranda Kafkas memlûklarına dayanmaktaydı. Hâne oluşturmak için kullanılan bir strateji olarak, memlûklardan hem nüfuz elde etmek hem de hânedede bir askerî maiyet oluşturmak için faydalanılmıştır.

²⁶ Bkz. 12/Ca/1211 BOA. C.ML., 5009. Ayrıca Bkz. Ek:2 Kaşiflikten Beyliğe.

18. yüzyıl boyunca Mısır'a hükmeden Mustafa Kâhya el-Kazdağlı tarafından kurulan Kazdağlı hânesi Kafkasya'dan Mısır'a yönelen köle trafiği sayesinde kadrolarını takviye etmişti. Kazdağlılar iltizamlar aracılığıyla kârlı yatırımlar elde etmiş ve iltizamla bağlantılı olarak ticarî faaliyette bulunmuşlardı. Kazdağlı hânesinin oluşumunda dikkat çeken bir rolü de kadınlara atfetmek gerekir. Özellikle hâne liderinin eşleri ve cariyeleri, hânenin evrimine önemli katkılarda bulunmuşlardı. Diğer taraftan Kazdağlılar, ticaretin yanı sıra Mısır ve Hicaz'daki otoritelerini sağlamlaştırmak için evlilik aracılığıyla oluşan ittifaklardan da yararlanmışlardı.

Mısır'ın askeri topluluğunda, kadınların güç sahibi olmaları öncelikle evlilik veya cariye olmaktan geçiyordu. Zira nüfuzlu bir ekâbir ile evlenmek, kadınlara, özellikle de ekâbirin erkek mirasçısı yoksa bir kısmını miras edinebileceği servetin yolunu açmaktaydı. Aynı şekilde, nüfuzlu bir ileri gelenin akrabası ya da dul eşiyle evlenmek de önemli bir ileri gelene, talip olan beye ya da komutana bu kadınların çeyizlerine ve bağımsız servetlerine erişme imkânı sağlardı. Ayrıca maddi zenginlikle bağlantılı olarak böyle bir evlilik, nüfuz sahibi bir ileri gelene ya da önemli bağlantıları olan bir kadının kocasına gelişmiş bir siyasi ve sosyal statü verirdi (Hathaway, 1995: 134). Peki, bu tip evlilikler nasıl gerçekleşiyordu?

Hathaway bu tür evliliklerin yerel bir hâneyi, İstanbul'daki elit bir hâneye hatta nakîbüleşraf²⁷da olduğu gibi padişahın hânesine bağlayabildiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, daha yaygın olarak, iki yerel hâneyi birbirine ya da bir yere bağlı olmayan bir tabiyi, memlûk, paralı asker, hânesi olmayan bir asker hamisinin hânesine bağlamaya hizmet ettiğini belirtmektedir. Mısır'da 17. ve 18. yüzyıllarda bu tabi/damat örnekleri çok sayıda bulunmaktadır. Bu stratejik evlilik biçimi hânelerin politik durumuna katkıda bulunmaktaydı. Örneğin 1690'lar boyunca Mısır'da Gönüllüyan birliğinin uzun zamandır komutanı olan güçlü Hasan Ağa Bilifya Mustafa Kâhya el-Kazdağlı ile ilişkisi içinde, defterdarlık yapan damadıyla yakın bir ortaklık içindeydi. Hasan Ağa, kızıyla evlendikten sonra İsmail'i ağalıktan beyliğe terfi ettirmişti. Bu evlilik Bilifya hânesiyle İsmail'in asıl hamisi Hasan Bey Fikârî'nin hânesi arasında da bir bağ kurulmasını sağlayacaktı. Bu iki hâne, Fikârî hizbinin temel direkleriydi ve bu evlilik hizbin bütünleşmesine de katkıda

²⁷ Nakîbüleşraf Seyyid ve şeriflerle ilgili işlere bakan yetkili. Ayrıca Bkz. (Buzpınar, 2006, c.32: 322-324)

bulunmaktaydı (Hathaway, 1995: 135-136). Bilhassa, 18. yüzyıl Memlûk siyasi kültürü içinde, üst düzey azatlı köle efendisinin hânesi içinde özel bir konuma sahipti. Genel olarak hânenin reisi ölünce hânenin geri kalanına liderlik eden o olurdu. O efendisine evlilik yoluyla akraba olurdu. Çünkü efendisinin kızlarından veya cariyelerinden biriyle evlilik yapmıştı. Öte yandan bu gelenek hâne halkına süreklilik ve koruma sağlamaya yönelikti. Başka bir gelenek, ölmüş olan efendinin karısıyla evlenmektir. En güçlü (çoğunlukla kıdemli) azat edilmiş kölesi olurdu. Örneğin, efendisi Hasan Kethüdâ'nın ölümüyle, memlûku Osman Kethüdâ, efendisinin karısı Emine ile evlenmiştir. Bu evlilikle Osman Kethüdâ, efendisinin servetini ve pozisyonlarını da ele geçirmiştir (Creelius, 2004: 377-379). Benzer şekilde Bulutkapan Ali Bey (Ali Bey el-Kebir) (ö.1773)'in 1760'ta küşdaşı İsmail Bey'i müteveffa hamisi İbrahim Kâhya'nın kızıyla, 1766'ta da kendi kızını, yeni azat edilmiş memlûku Ebüzzeheb Muhammed Bey ile evlendirmiştir (Hathaway, 2009a:130).

Bu stratejik evlilik biçimleri hâneye siyasi avantajların yanı sıra ekonomik kazançlar da getirmişti. Mesela, Mısır'da, nüfuzlu bir Kasımî reisi olan İsmail Bey İbn İvaz'ın 1724'te suikasta kurban gitmesinin ardından, kız kardeşi Hanım bint İvaz, onun servetinin büyük bir bölümünü kontrol altına almış; bu servetle ve siyasî hüneriyle, sürekli olarak diğer Kasımî liderlerinin iltifatına mazhar olmuş ve Mısır'ın ileri gelenleri arasındaki savaş nedeniyle, Hanım bir dizi İvaz'la evlenmiş ve boşanmıştı. Bu kadınla evlenmenin kocalara prestij sağladığı da görülmüştür. Ayrıca, âyan kapısının kadın üyeleri hâne içinde kayda değer bir siyasî bilinç edinmekteydi ve evlendikten sonra kocasının kapısının yararına kullanılmaktaydı (Hathaway, 2016: 128). Kaydadeğer bir başka örnek ise "Bayan Hatun" olarak adlandırılan Sitt Nefise'dir. Öncelikle Bulutkapan Ali Bey'in daha sonra da Murad Bey'in eşi olmuştur (al- Jabarti, 2009: 333). 1798'de Bonaparte'ın Mısır'ı işgali sırasında Murad Bey, Yukarı Mısır'a kaçmadan önce mülkünün bir bölümünü eşi Sitt Nefise'ye emanet etmiştir. Böylece Sitt Nefise, kocasının önemli bir temsilcisi olarak hareket etmiştir (Hathaway, 2009a:139). El- Caberti Fransız işgali boyunca ve Murad Bey'in Fransızlarla barış yaptıktan sonra da Sitt Nefise'ye saygı gösterdiklerini ve aylık 100.000 gümüş para ödediklerini belirtmektedir. Ayrıca Sitt Nefise'nin iyi, hayırsever bir kadın olduğunu ve Bab-ı Zuveyle'deki yeni han ve sarnıcın inşasının banisi olduğunu ifade etmiştir. Sitt Nefise 20 Cemaziyelevvel 1231 (18 Nisan 1816)'de vefat etmiştir (al- Jabarti, 2009: 334).

Özetle, Osmanlı Mısırı'ndaki elit kadınlar, bir hânenin vazgeçilmez unsurlarıydı. Zira hânenin denge, büyüme ve muhafaza edilmesinde önemli bir rol üstlenmişlerdi.

18. yüzyıl boyunca stratejik evlilik biçimleri politik ittifaklar ve birleşmelerle sonuçlanmıştı. Ayrıca, sürekli değişen politik ittifaklar karşısında hâne servetinin ve bütünlüğünün muhafazasını sağlamışlardı.

2.2. MISIR'DA ŞEYHÜ'L-BELEDLİK MÜESSESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE ÂYAN KAPISININ DEĞİŞMESİ

Şeyhü'l-beledlik müessesesi, Memlûk beylerinin Âsitâne tarafından Kahire paşası olarak tayin ve naspları mevzubahis olmadığı için, gelebilecekleri en üst makamdı.

Osmanlı Devleti idaresi altındaki Mısır tarihinin modern uzmanları “şeyhü'l-beledlik” makamıyla alakalı açıklamalarda bulunmuşlardır. Peter M. Holt, şeyhü'l-beledlik unvanının anlamının kesin olmadığını ve Kahire'nin kıdemli asilzadesinin unvanını ifade ettiğini belirtmektedir. Şeyhü'l-beledlik resmi bir Osmanlı unvanı değildi ve Osmanlı hiyerarşisinde mevki ya da rütbe anlamına gelmiyordu (Holt, 1966: 92). Michael Winter ise şeyhü'l-beledlik makamını (18. yüzyılın büyük bir kısmında Osmanlı Devleti tarafından verilen Kahire'deki en güçlü Bey unvanı) “şehrin şefi/amiri” (Winter, 1986, c. 9: 398) olarak tanımlamıştır. Stanford Shaw ise, 12/18.yüzyıl boyunca memlûk hiyerarşisinin lideri olan ve daha önce Mısır valileri tarafından gerçekleştirilen işlevleri yerine getiren Memlûk beylerinin en önemlisini şeyhü'l-beled olarak adlandırmaktadır (Shaw, 1962: 186). André Raymond ise, 18. yüzyılın başında Bâb-ı Âli'nin bir süre sonra kabul edeceği, ama daha önce yarı-resmi bir nitelik taşıyan ve emîrler arasında en güçlüsüne verilen unvanın şeyhü'l-beledlik olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Raymond'a göre bu unvan ilk defa 1722'de İsmail Bey için kullanılmış, Ali Bey el-Kebîr ve onu izleyenlerin zamanında ağırlığını duyurabilecek bir iktidar yoğunlaşması, yani siyasal gücün yeniden beylerin elinde toplanması anlamına geldiğini belirtmiştir (Raymond, 2016: 39). Marsot 18. yüzyılın yarısından itibaren, önde gelen Memlûk beyine, şeyhü'l-beled (beldenin reisi veya başka bir bağlamda köy reisi) olarak yeni bir unvan verildiğini belirtmektedir. Ayrıca, Marsot bunun bir Osmanlı unvanı olmadığını, gerçi Osmanlıların da bunu tanıyıp kabul ettiklerini ve Mısır yönetimiyle yazışmalarında, ülkede yetkinin fiilî sahibi, tüm Memlûk beylerinin reisine gönderme yaparken kullanmaya başladıklarını da eklemektedir (Marsot, 2007: 48). Jane Hathaway, şeyhü'l-beled terimini eskiden Arap

köy muhtarlarına verilen bir unvan olarak tanımlamaktadır. Ona göre şeyhü'l-beled unvanı, Kahire'deki Osmanlı valisinin başında olduğu merkezî idarenin taşra koluna ait bir unvan değildi. Mısır'da idarî hiyerarşide yerel ekâbirin tayin edilebildikleri makamlar emîr-i hac, defterdar, yeniçeri ağası ve Osmanlı valisinin yokluğunda kaymakamlıktı (Hathaway, 2002: 107). Bulutkapan'ın yakınında bulunmuş ve ardından biyografisini de yazmış olan S. K. Lusignan'a göre, şeyhü'l-beled ülkenin şefi'dir (Lusignan, 1784: 73). 18. yüzyıl Mısır tarihçisi Ahmed Damurdaşi Kethüdâ Azaban ise 18. yüzyıl boyunca Memlûklerin Osmanlı yönetiminde ve garnizon birliklerinde mühim noktalarda görev aldıklarını ve Mısır yönetimi, Osmanlı Kahire'sinin *de facto* yetki sahibi tüm Memlûk beylerinin liderini çeşitli unvanlarla adlandırıldıklarını belirtmektedir. Ayrıca Damurdaşi şeyhü'l-beled (şehrin komutanı) unvanının 1740 civarında bu unvanların en gözdesi olduğunu da yazmaktadır (Al-Damurdashi, 1991: 177). Diğer taraftan Shaw, Memlûk hiyerarşisinin en üst sıralarında yer alan görevlilere, iki tuğlu vezir rütbesi ya da at kuyrukları verildiğini, bunların Defterdar, Emîr-i Hac ve 18. yüzyılda Şeyhü'l-beled olan beyler olduğunu ve daha önemli kârlı pozisyonları elde ettiklerini ifade etmiştir. Onların sâliyâneleri ilk başta yılda 200.000 para'ya sabitlenmişti, daha sonra ise 300.000 ve 400.000 para'ya yükselmiştir (Shaw, 1962: 186). Shaw'ın bu ifadesinden de anlaşılacağı üzere, şeyhü'l-beledlik payesini elde eden Memlûk beyi önemli bir gelir kaynağı elde etmiştir. Buna bağlı olarak da nüfuzu artmıştır.

Şeyhü'l-beledlik makamının tarihsel kökenleri hususunda Mısır kanunnâmesinde beylerbeyine muavenet eden ve eyaletin maliyeyle alakalı işlerini gören nâzır-ı emvâlin yardımcısı olan şehremini pâyesiyle karşılaşılmıştır. Şehremini vazifesinin zamanla tanımı genişlemiş, güçleri çoğalan Memlûk beyleri bu görevi icra etmiş ve bu beyler “emîr-i Mısır, kebîrû'l-kavm, kebîrû'l-beled” olarak adlandırılmıştır. Buradan hareketle şeyhü'l-beled pâyesinin türediği belirtilmektedir (eş-Şeyh, 2010, c.39: 89). Mısır kanunnâmesinde, nâzır-ı emvâl'in başyardımcısı olan şehremininin görevleriyle ilgili hususlar yer almaktadır. Örneğin, mali işlerin görülmesi ve teftişi ile ilgili olarak nâzır-ı emvâlin yardımcısı sıfatıyla şehremininin ne kadar teslim aldığı, tahsil işlemlerinde noksanları olup olmadığı, varsa ne yapılması gerektiği belirtilmektedir. Kanunnamede şu şekilde yer almaktadır:

“...Hâliyâ mevcut olan 'ummâl ve mübaşir taifesinin nazır-ı emval ve emîn-i şehir huzurlarına getürtüb *sene-i tisi'* ve *'ısrîn ve tis'a mie* yılının bekayâsın ve selâsın

yılıının mahsulün görüb ne kabzetmişlerdir ve makbuzâtından ne teslim etmişlerdir ve bâki ne kalmışdır ma'İm edinüb hesabları görüldükden sonra üzerlerine ne zahir olursa bî-kûsur tahsil eyleyüb bir akçe ve bir habbe hâki komayalar tellal idüb izhâr-ı 'aciz idenlerün emlâkı ve esbabı satılıb kifayet itmezse kefilî var ise kefilinden tahsil olunub vefâ itmezse 'âmîle muhkem işkence olunub mahfî ve mektûm nesi var ise ikrar itdürüb ve tahsil olunub hâzine -i 'âmîre-teslim oluna..." (Barkan, 1943, c.1: 365-366).

Bu minvalde, Osmanlıların eski teşkilâtındaki şehreminine benzer, Memlûklerde devlet teşkilâtında sarayın ve hükümdarın işlerini gören emîrlerden şâddülemâyir bulunmaktadır. Bu vazife sahibine Şaddul'emayirissultaniyye de denilir. Devlete ait binaların müfettişi olup, Sultanın yeni yaptıracığı veya tamir ettireceği köşkler, binalar ve menzillerin, surların yaptırılması şâddülemâyirin sorumluluğundaydı; derecesi ise emîri aşerelikti (Uzunçarşılı, 1988b, 344).

18. yüzyılda şeyhü'l-beledlik pâyesinin, Mısır eyaletinde Memlûk beylerinin elde ettiği en yüksek vazife halini alışı, Osmanlı Devleti'nin bu makamı resmîleştirilmesi ve bu unvanın ilk defa ne zaman ve kim için kullanıldığına dair farklı görüşler bulunmaktadır.

Stanford Shaw, Osmanlı arşiv belgelerinde ilk şeyhü'l-beled'in 1724-1726 yılları arasında hüküm süren Çerkes Muhammed Bey olduğunu belirtmektedir (Shaw, 1964: 11).²⁸ Ancak Shaw, bir başka eserinde, ilk şeyhü'l-beledin 18. yüzyılın son yarısı boyunca Mısır siyasi tarihinde egemen olan Memlûk emirlerinden İbrahim Kethüda olduğunu ifade etmektedir (Shaw, 1962: 6). Peter M. Holt, şeyhü'l-beledlik makamının ilk defa Çerkes Muhammed Bey için kullanıldığını ifade etmektedir (Holt, 1966: 92). Hathaway ise Osmanlı divan-ı hümayûnunun şeyhü'l-beled unvanını, Kahire'nin önde gelen ekâbirinin otoritesini taçlandırmak için 1746 senesinde bir fermanla, ilk defa Zülfükâr Osman Bey'e²⁹ verdiğini belirtmiştir (Hathaway, 2002: 107-108). Michael Winter'a göre, kaynaklarda şeyhü'l-beled olarak adlandırılan ilk bey 1730'larda Muhammed Bey Çerkes'dir. Yüzyılın ikinci yarısı boyunca egemenlik Kazdağlı Memlûk hizbine aitti ve şeyhü'l-beledler onlardan gelirdi. Gelmiş geçmiş en güçlü ve en meşhur şeyhü'l-beled Bulutkapan Ali Bey ("bulutkapan" ve "büyük" olarak bilinir)'dir (Winter, 1986, c. 9: 398). S. El-Messiri'ye göre şeyhü'l-beledlik 1720-1730 arası Osmanlı arşivlerinde ilk kez

²⁸ Bkz. BOA. A. DVNS. MSR. MHM. d, 7, 61a.

²⁹ Bkz. BOA. A. DVNS. MSR. MHM. d, 6, 279.

yer almıştır ve şeyhü'l-beled (şehrin şefi) divan tarafından seçilen ve paşa tarafından teyit edilen Mısır valisi gibiydi. Bu pozisyonu elde eden Memlûk beylerinden bazıları Ali Bey gibi o kadar güçlüydü ki bağımsız bir yönetici gibi hareket etmekteydiler (El-Messarı, 1978: 10). Re'fet Ganîmî eş-Şeyh “şeyhü'l-beledliğin Mısır'da Memlûk beylerinin edindiği en yüksek görev haline gelmesinin, devlet tarafından bunun resmileştirilmesinin, 18. yüzyılın ortalarında gerçekleştiğini yazmıştır. Nitekim, 1138 (1726) ve 1143 (1730) yıllarına ait Osmanlı fermanlarında bu unvanın kullanıldığını ve sonradan ortaya çıktığı için (bid'at) yasaklanmasının istendiğini kaydetmiştir. Ancak, 1159'da (1746) Osmanlı merkezî idaresi, şeyhü'l-beledliği emîr-i haclıkla birlikte kullanmıştır. Ayrıca, yüzyılın ikinci yarısına doğru güçlü bir konuma gelen Kazdağlılar bu unvanı kullanmıştır” (eş-Şeyh, 2010, c.39: 89-90). Şemdanizâde Fındıklılı Süleyman Efendi kaleme aldığı *Tarih*'inde, Koca Râgıp Paşa, Mısır valiliği sırasında (1744-1748), Kazdağlı Hüseyin Bey'i şeyhü'l-beled olarak anmaktadır (Şemdanizâde Fındıklılı, 1976, c.1: 144).

Şeyhü'l-beledlik unvanının kullanıma girmesiyle birlikte, bir beyin belirli bir süreyle geri kalan beylerin hepsine hâkim olmasıyla, Memlûkler açısından bir merkezileşme gayesinin de ilk işareti görülmektedir (Marsot, 2007: 48). Yani, siyasal gücün tekrardan beylerin elinde toplanacağı anlamına gelmekteydi. Başka bir deyişle, şeyhü'l-beledlik payesini elde eden bey, hamî-mahmî bağları çerçevesinde, önemli mevkilere kendi mahmilerini getirecek ve Kazdağlı hânesinin üyeleri olan rakiplerini birer birer bertaraf edecekti.

Bir memlûkün iktidarı ele geçirip şeyhü'l-beled olarak otoritesini, tüm seleflerinden daha başarılı bir biçimde kabul ettirdiği 1768'e dek, beyler arası mücadeleler sürmüştür. Bu kişi Ali Bey el-Kebîr (Bulutkapan Ali Bey)'dir (Marsot, 2007: 48). Ancak, Ali Bey el-Kebîr ve onun halefleri döneminde ağırlıkla hissedilen bir iktidar yoğunlaşması görülmüştür. Hakikaten, 18. yüzyılda Mısır'da önemli rol oynayan âyan grubu olan Kazdağlı kapısı/hânesi yerini şeyhü'l-beled unvanını elde eden beylere bırakmıştır. Böylece şeyhü'l-beledlik müessesesinin ortaya çıkışı ile âyan kapısının yerini bu müessese almıştır.

Kahire'de şeyhü'l-beled olan bir Memlûk beyi halk adına davranan, devletin ortaya koyduğu kararların tatbik edilmesinde, vergi toplanması gibi şehir kethüdasıyla benzerlik gösteren bir vazifeyken, sonraları yönetimde söz hakkına sahip Memlûk beylerini ihtiva

etmiştir (eş-Şeyh, 2010, c.39: 89). Şeyhü'l-beled, Mısır servetinin çoğunu memlûk hânesinin üyelerine yönlendirmiştir. Bunu, Osmanlı Devleti için tahsis edilen gelirlere fayda sağlamak yerine, mukâtaayla yani devlete ait bir kısım vergilerin iltizama verilmesiyle yapmaya özen göstermiştir.

Kahire'deki en güçlü Memlûk beyi olan ve gücünü giderek arttıran şeyhü'l-beledin etki alanı tüm Mısır'ı kapsamaktaydı. Peki, Osmanlı resmî belgelerinde şeyhü'l-beledlik payesi nasıl yer almaktaydı ve şeyhü'l-beled olan bir Memlûk beyinin sorumlulukları nelerdi? Mesela, Evâil-i Rebûlâhir 1205/17 Aralık 1790 tarihli belgede Şeyhü'l-beled Osman Bey'e, Defterdar Ali Bey'e, Cedavî Hasan Bey'e ve diğer idarecilere gönderilen hükümde Kahire-i Mısır'da asayiş ve huzurun sağlanması, gelirlerin düzenli olarak toplanması ve asilerin bölgeye girip, karışıklık çıkarmalarının engellenmesi için “*gâyetü'l-gaye tehâşî ve mübâ'adet eylemeniz bâbında.*” (BOA. C.DH., 1126) emredilmiştir. Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 1176/6 Ocak 1763 tarihli bir başka belgede Mısır vâlisi vezir Kethüdâ Mehmed Paşa'ya, Mısır kadısına, ümerâ-yı Mısriyye'ye, Yedi Ocak zâbitân ve ihtiyarlarına gönderilen emr-i şerif'de Mısır fatihi olan Ashâb-ı Kirâm-ı Seyyidü'l-Kevneyn tarafından, Mısır'ın fethi zamanında yaptırılan fakat sonra yıkılan mescidin tamiriyle *bu hususu şeyhü'l-beled marifetiyle defter ve masraf-ı mezbûr ümerâ-yı Mısriyye ve ocaklar ihtiyarlarından zî-kudret ve masraflarının padişah tarafından karşılanarak yeniden yaptırılması hususunda ferman gönderilmiştir* (BOA. C.EV., 205). Ayrıca, gönderilen bu ferman Memlûklerde devlete ait binaların müfettişi olan, sultanın yeni yaptıracığı veya tamir ettireceği köşkler, binalar ve menzillerin, surların yaptırılması göreviyle yükümlü şâddülemâyir ile benzerliğini ortaya koyması bakımından ilginçtir. Şeyhü'l-beledlik payesinin şâddülemâyir ile benzerliğini ortaya koyan kayda değer bir başka belge ise 13 Şaban 1205/17 Nisan 1791 tarihli bir belgedir. Bu belge Kahire'de kale içinde bulunan Yûsufiye hükümet konağı ve su yollarının tamirinin Mısır Vâlisi ve Şeyhü'l-beledlik keselerinden yaptırılması hükmedilmiştir: “*Mısır'da vak'i kal'a derununda kâin kadimden berû cereyân idüb su ile kal'a-i mezkûra derûnunda vak'i hükûmetgâh-ı Yûsufiye'ye hâvî su yollarının Mısır Vâlisi ve Şeyhü'l-beled keselerinden tamîr olmak üzere şerefyâfte-i sudûr olan hatt-ı hümayûn şevketmâkrûn mucibince ol bâbda müşâr u mûmâ ileyhimâya hitâben ve kitâb-ı hümayûn'dan ısdâr ve irsâl olunan bir kıt'â emr-i âlişân ilm u hayrî manzûr-ı âlî buyrulmak için ib'âs olunduğın kâ'imakâm müşârü'n-ileyhe tahrîr ider.*” (BOA. C.BLD., 101/ 5034). 12 Safer 1187/5 Mayıs 1773 tarihli bir

başka belgede ise Mısır vâlisine, kadısına ve Şeyhü'l-beled Ebuzzeheb Mehmet Bey'e vesaire hitaben gönderilen hükümde, isyanı dolayısıyla zincire vurulan Ali Bey'in Kahire-i Mısır'da olan emval ve emlakları, hulvanın zabtı ve birkaç seneden beri te'hîr olan irsaliye hazinesinin tedârik edilmesi emredilmiştir (BOA. C.DH., 246/ 12264-2). Bu konuyla ilgili olarak hatt-ı humâyûnlardan gösterilebilecek bir örnek de 29 Zilhicce 1210/5 Temmuz 1796 tarihli, Mısır vâlisi vezir el-Hac Ebubekir Paşa'ya gönderilen hükümde Mısır hazinesinin şeyhü'l-beled İbrahim Beğ ve Murad Beğ tarafından hazırlanmakta olduğu ve Süveyş Gümrüğü'nün mevsiminde zabtı istenmiştir. “*Devlet-i Aliyye'ye lazım gelen Mısır hazinesinin bu günlerde irsâline şeyhü'l-beled İbrahim ve Murad Beğ ikdâm üzere olduklarına ve Mısır Beğliği tevcihi ve tevelliyet ve sair hizmet itâsında ümerânın ittifâk ve Vilâyet-i Mısır'ın marifetî intihâmî kâidesibe riâyet itdirilmesi istidâsına*” (BOA. HAT, 0124). Bir başka hatt-ı humâyûn ise Şeyhü'l-beled İbrahim Bey kullarının 23 Rebü'l-âhir 1214/24 Eylül 1799 tarihli mektubudur. Bu mektupta Şeyhü'l-beled İbrahim Bey Mısır'ın ahvaline ve Napolyon'a dair Devlet-i Aliyye'yi bilgilendirmiştir (BOA. HAT, 0240). Diğer taraftan, bu mektup şeyhü'l-beledin etki alanının bütün Mısır'ı kapsadığını göstermesi bakımından mühimdir. Osmanlı resmî belgelerinden seçilen bu örnekler Kahire şeyhü'l-beledliği'nin görev muhtevası ve kapsamını ortaya koymaktadır. Ayrıca Memlûk beyleri için diğer memlûkler üzerinde egemenlik kurup şeyhü'l-beled seçilebilmek ve de facto yetki sahibi olmalarının önemli olduğunu da göstermektedir.

18. yüzyıl boyunca Mısır'a hükmeden Kazdağlı hânesi yerini şeyhü'l-beledlik payesini elde eden beylere bırakmıştı. Bu pâyeyi elde eden beyler Kazdağlı hânesine intisap etmişlerdi. Örneğin Kafkasyalı bir memlûk olan Bulutkapan Ali Bey Kazdağlı hânesine kapılanmıştı. Memlûk hânelerinin oluşumunda yer alan iltizamlar, gelirlerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı. Fakat, hâneler iltizamlarla ilişkili olarak ticari faaliyetlerde yer almışlardı. Bu ticari faaliyetlerin hânelere getirisinin neler olduğu, incelenmesi gereken bir diğer konudur. Zira, bu sistem insan kaynağı temininin dışında bir de ekonomik yapıyla ilişkiliydi.

2.3. MEMLÛK HÂNESİNİN EKONOMİK GÜCÜ

Genel olarak ticari bir teşebbüsün getirileri, hâne reisinin hem iltizam edinmeye başlamasını, hem de gösterişli bir ev inşa edip, memlûk satın alabilmesini, paralı asker,

koruma ve hizmetkârlar kiralamasını sağlamıştır. 18. yüzyılın başında, kurucuları belirli ticaret kollarıyla uğraşmaya başlayan birkaç hâne öne çıkmış ve elde ettikleri bu serveti stratejik ittifaklarla birleştirerek nüfuz sahibi olma yolunda mesafe katetmişlerdir. Genellikle, bu ticari faaliyetlerden geriye yalnızca hânenin kökenine işaret eden meslek adı kalmıştır. 1710 ve 1720’lerde azaban alayını elinde tutan Sabuncu hânesinin kurucusu, bir zamanlar sabun imalatı yapmış olduğu için bu adı almıştır (Hathaway, 2009a: 155). Kazdağlı hânesinin servetini oluşturan başlıca geçim kaynağı ise kahve ticaretiydi.³⁰ Kahvenin Mısır’a yolculuğu şöyledir: Yemen limanlarından demir alan gemiler önce Cidde’ye, daha sonra Süveyş’e ve Mısır’a varırdı. Mısır’dan gemilerle Âsitâne’ye veya başka Osmanlı kentlerine ve Avrupa devletlerine gönderilmekteydi. Süveyş Limanı Mısır ekonomisi için mühimdi.³¹ Yemen’den Mısır’a getirilen kahve umumiyetle İskenderiye, Dimyat ve Reşîd limanlarından sevk ediliyordu. Yükleme sırasında öncelik hakkı Âsitâne’ye kahve taşıyan Mısırlı tüccara, daha sonra diğer Osmanlı tüccarlarıyla yabancı tüccarlara veriliyordu.³² “Kahve Mısır’dan İstanbul’a

³⁰ “Kahve’nin Latince ismi “coffea arabica” olup “rubiaceae familyasına” bağlı 7-8 metre boyunca bir bitkinin ve bunun tanelerinin adıdır. Tanelerin çekirdek kısmı kavrulup toz haline getirilerek ve sıcak su ile karıştırılarak elde edilen içecek de aynı adla anılır” (Bostan, 2001, c.24: 202.) Kâtip Çelebi (1609-1657) kahvenin Yemen’de iki bölgede yetiştiğini ifade etmektedir. Biri Zebîd üzerindeki dağlardır ve Beytû’l-fakih karşısında bulunan bu dağlık bölgeye Evsâb Nahiyesi denir. Diğeri ise Nehârî Nahiyesi’nde Cezân Limanı’na yakın olan bölgelerdir. Bahsedilen bu yerler engebeli yamaçlardır. Ayrıca Kâtip Çelebi kahvenin ortaya çıkışı ile ilgili şunları kaydeder. “962/1554-55 tarihinde Anadolu ve İstanbul’da kahvehaneler ortaya çıktı. Tahtakale yakınlarında Şam’dan bir şahıs gelip burada bir kahvehane açtı. Çoğu danişmend, kadı, ehl-i keyif nazik kimseler, bazı müderrisler ve gönül ehli dervişler burada bir araya gelirlerdi. O günlerde halkın gözü gönlü zengin olduğundan kalkıp kahvehaneye gittikleri zaman nasıl denk gelirse herkes gücü yettiği nispette para verirdi. Giderek bu alışkanlık her tarafa yayıldı. Öyle ki, ehl-i keyf kibar kimselerin toplandıkları yerlere “ırfan mektebi” diye ad koyarlardı. Yine bu alışkanlık sebebiyle o diyarın önde gelenleri, makam sahipleri ve yüksek mevkilerde bulunanlar kahvehaneye teşrif etmeye başladılar” (Katip Çelebi, 2013, c.2: 799-800).

³¹ Süveyş Limanı, Nil’in sağ kıyısından otuz altı saat uzaklıkta ve Kızıl Deniz üzerinde bulunmaktadır. Bu limana Cidde’den her yıl kahve ve Hindistan mallarını taşıyan on beş büyük tekne gelmiştir. Süveyş Limanı’nın çevresinde hiç kasaba yoktu fakat sadece Acrûd adında küçük bir kale vardı. Bu kale Kahire yönünde karadan dört saat uzaklıktaydı. Ayrıca Birketü’l-Hacc’dan ayrıldıktan sonraki ikinci günde Müslüman hacıların bu kalede durup bir gün konakladıkları bilinmektedir (Cezzâr Ahmed Paşa, 1962: 18).

³² 29 Cemazeyilahir 1174 (5 Şubat 1761) tarihli tahriratta Mısır’dan Dimyat ve İskenderiye Limanlarına giden kahve ve pirinç ve emti’a-i Mısıriyye evvel Asitâne’ye gidecek tüccar kanyonlarına yükletilmesi ve tüccar kalyonları tamamen alarga (açık denize açılmak) olmadıktan sonra ne Âsitâne’ye gelecek üç direkli sefinelerine müsaade olunmayub anlar dahi tamam olub alarga olduktan sonra limana varub müste’men (İslâm ülkesine emanla giren yabancı gayri müslim) sefinelerin İstanbul’a doğru gelmek için konsoloslardan sened-i kavî alınmak şartıyla müste’men sefinelerine dahi emti’a-i saire-i Mısıriyye vaz-u tahmil cümlesi Der Aliyyeme sevk

taşınırken bir zenbil içine konuyor, üstü ferde ile sarılıyor ve onun üzerine de çul örtülüyordu. Böylece üç kat sarılan kahve rutubetten korunmuş ve kokusu muhafaza edilmiş oluyordu” (Bostan, 2001, c.24: 204). Devrin şahidi Lusignan ise kahvenin Yemen’den Süveys’e ulaştıktan sonra Mısır’a develer aracılığıyla getirildiğini ve her yıl yirmi iki veya yirmi beş bin deve yükü kahvenin hediye olarak Mısır hükümetine, geri kalanını ise Avrupalılara satmak, ev içi tüketim ve tüm Osmanlı coğrafyası için olduğunu belirtmektedir (Lusignan, 1784: 24).

Kahve, 17. yüzyılın sonlarında yaygın bir tüketim maddesi haline gelmiştir. Kahire, Yemen’den gelen “moka”nın dağıtım merkezi haline gelmişti. 200.000 kental dolaylarında satıldığı tahmin edilen kahvenin 100.000 kentali Mısır’dan geçiyor ve bunun önemli bir miktarı ülke içinde tüketilmiş (1660 dolaylarında Kahire’de 643 kahvehane vardı; bu sayı 1798’e doğru 1.200’e ulaşacaktı). Geriye kalanı ise İstanbul başta olmak üzere (50.000 kental) imparatorluk ülkelerine, sonra da Avrupa’ya (20.000 kental) gönderilmiştir (Raymond, 2016: 77-78).

Bazı ticari faaliyetler mültezim olmanın doğal uzantılarıydı. Yemen kahvesi ticareti bu açıdan önemlidir. Kahveyi Yemen’den kuzeye, Hicaz’a Kızıldeniz gemileri taşıyordu. Burada Mısırlı kahve tüccarları devreye giriyordu; kahveyi genellikle yıllık hac boyunca Mekke ve Medine’ye (Evkâfû’l-Haremeyn) hizmet eden vakıfların elinde bulunan Yukarı Mısır köylerinden gelen tahılla takas ediyorlardı. Bu nedenle, kahve ticaretinden kâr etmek isteyen bir ileri gelen, Yukarı Mısır’daki tahıl üreticisi köylerin iltizamlarını elde etmeye ve hac yolunu kontrol etmeye çalışıyordu (Hathaway, 2009a: 157-158). 1695’te, imparatorluk hazinesini ıslah edecek bir araç olarak düşünülen kayd-ı hayat şartıyla iltizam veya malikâne sistemi, Mısır’da, malikâne terimi genel kullanıma girmemiş gibi görünse de, iltizam olarak bilinen “geleneksel” vergi toplama hakkı, uygulamada ömür boyu elde tutulan bir mülk haline gelmişti. (Hathaway, 2016: 105) Kahve ticareti yoğunlaşırken, kahveyi Süveys’e getiren gemilerin bu limanı boş bırakmalarını sağlamak için Mekke ve Medine’ye gönderilen tahıllar doldurulurdu. Yukarı Mısır’ın önemli vilayeti olan Circa, Mısır’ın ana tahıl ambarıydı ve büyük kırsal iltizamlar da

olunub yoksa müste’men sefinelerine mal verilmemesi emredilmiştir. Bkz. (BOA. C. İKTS., 32/1599)

buradaydı. Böylece Circa valisi, Yukarı Mısır ve Kahire arasındaki tahıl ticaretini kontrol etmişti. Bu sebeple bu makam güçlü ve gıpta ile bakılmaktaydı (Hanna, 2011:136).

1107/1695’de Yeniçeriler Mısır’ın önemli limanlarında vergi toplama ve gelir kontrolünü ele geçirmiş; İskenderiye, Reşîd, Dimyat, Bulak ve eski Kahire’nin kontrolü karşılığında Bâb-ı Âli’ye yıllık 2.089.000 para vergi ödemişlerdir. Böylece Avrupa ile yasadışı kahve ticaretinde ordu görevlilerinin artan bir katılımı ve büyük kazançlar kazanmasını sağlamıştır. 1121/1709 tarihine kadar Yeniçeriler, başta kahve olmak üzere çeşitli mal ticaretinde tekeli elde etmeyi başarmıştır (al-Abdin, 1999: 157-158).

Kahve ticaretine dayalı Avrupa sermayesinin akışı Mısır, Suriye, Yemen ve Kuzey Afrika’daki tüccarların yoğunlaşmasına, yerel halkla bağlarını güçlendirmesine sebep olmuş ve iltizam sistemiyle birlikte yeni bir gelir kaynağı sağlamıştı. Kızıl Deniz ticaretine Fransız ilgisi iki misyoner ile kendini gösterdi. M. de Merveille (1708) ve de la Lande (1711) Yemen’de bir dizi anlaşmalar imzaladı (al-Abdin, 1999:305). Ayrıca Fransızların Yemen’e ilk ziyareti, Curieuse ve Diligent gemileri ile M. de Merveille başkanlığında gerçekleşti. Bu gemiler Fransız şirket St. Malo’ya aitti ve 6 Şubat 1708’de Brest’ten yola çıkıp, 3 Ocak 1709’da Yemen’e demir atmıştır (Playfair, 1859: 113-115).

Genel olarak Kızıldeniz’den kahveyi nakleden gemilerin sahibi Mısır’ın Yeniçeri Alayı’ndan ağalardı ve bu gemiler yeniçeri ağalarının diğer görevlilerle veya deniz aşırı tüccarlarla ortak olarak satın aldıkları gemilerdi. Mısır’ın kendisi, Osmanlı döneminin büyük bölümünde gemi inşa endüstrisine sahip değildi (Hathaway, 2006: 169). Diğer taraftan kahve, pirinç gibi malların Âsitâne’ye nasıl ulaştırılacağıyla ilgili hükümler gönderilmişti. Mısır valisi, kadısı, defterdarı, emirler ve Yedi Ocak zabıtlarına gönderilen 11 Mart 1709 (Evâhir-i Zilhicce 1120) tarihli hükümde Mısır’dan İstanbul’a ve ülkenin diğer yerlerine gönderilecek kahvenin Müslüman gemileriyle taşınması, gümrüklerde düzgün bir şekilde kayıtlarının tutulması ve kanuna aykırı olarak yabancı gemilere kesinlikle yüklenmemesi emredilmiştir (BOA C. ML., 3013). Mısır Valisi Vezir Kamil Ahmed Paşa’ya, İskenderiye ve Dimyat kadılarına ve Mısır tarafından Dimyat ve İskenderiye’ye memur olan zabıtân ve gümrükçülere gönderilen 30 Ekim 1760 (20 Rabiulevvel 1174) tarihli bir tahriratta Mısır, Dimyat ve İskenderiye’den İstanbul’a gönderilecek olan “kahve ve pirinç ve emti’a-i Mısriyye evvel Âsitâne-i sa’adetime gelecek tüccar kalyonlarına verilmesi, sonra yine Âsitâne’ye gelecek üç direkli sefinelere

verilmesi ve onlar dahi tamam olduktan sonra müste'men sefinelerinden İstanbul'a doğru gelmek şartıyla, konsoloslardan sened-i kav'i ahz alınarak müste'men sefinelerine verilmesi bu düzende hareket edilmesi ve aykırı hareket edilmesine mahal verilmemesi" hükmedilmiştir (BOA C. BLD., 7/312).

Yeniçerilerin oynadığı ekonomik rol, iki önemli sonucu doğurdu. İlk olarak, üst düzey yetkililer siyasî ve idarî işlere hâkim olmaya başladı ve Paşaların ve sancak beylerinin rolünü zayıflattı (al-Abdin, 1999:158). Örneğin Küçük Muhammed (Yeniçeri baş odabaşısı 1103-1106/1691-1694) eyaletin valisi olarak atamalarını kendisi yaptı. Kahire pazarlarında yem dağıtımının yanısıra uygulanan fiyat seviyelerini belirledi. Küçük Muhammed'in nüfuz ve popülaritesi, üst düzey yeniçeri subaylarına tehdit oluşturuyordu ve 1106/1694 tarihinde Kazdağlı hânesinin kurucusu Mustafa Kethüda el-Kazdağlı tarafından suikaste uğrayana kadar tartışmasız üstünlüğünü sürdürmüştür (al-jabarti, 2009: 29-32; al-Abdin, 1999:158). Hathaway, bu suikast hakkında Mustafa Kâhya ile Küçük Muhammed arasında, yüksek rütbeli asker-düşük rütbeli asker mücadelesinin var olduğunu ve Küçük Muhammed'in onu Hicaz'a sürdüğünü belirtmektedir. Ancak 1694'te, Mustafa Kâhya Kahire'ye dönebilmiştir. Dönüşünde, kin besleyen Mustafa, Küçük Muhammed'i öldürmesi için "Talkha bölgesindeki bir sekbanına" emir verdiğini açıklamaktadır (Hathaway, 2009a: 78). Ordunun yükselişinin ikinci sonucu çeşitli çıkar gruplarının ocaklara sızması oldu. Yaptıkları ticaret için koruma talep eden tüccarlar ve vergi muafiyeti isteyen bedevi kâşifler askeri unvan ve görevler satın aldı. Mısır'ın siyasi işlerinde daha büyük bir rol oynamak isteyen memlûkler de orduya sızdı (al-Abdin, 1999:159). Fakat bu ocaklara girmek kolay değildi. Yeniçeri ocağı başta olmak üzere bütün ocaklar, kendilerine katılan zanaatkâr ve tüccarlardan önemli miktarda gelir sağlıyorlardı. Fakat giriş bedelinin yüksek olduğu dışında başka bir şey bilinmemektedir. Öte yandan yeniçeriler, zanaatkârlar ile tüccarlardan alınan kent rüsumu kadar, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren en önemli işleticisi oldukları gümrük vergilerinden de yararlanmaktaydılar. Yeniçerilerin en önemli ve en düzenli geliri Süveyş gümrüğüydü. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi kahve ticaretinde Süveyş önemli bir noktaydı (Raymond, 2016: 88-89). Yeniçeri alayının ileri gelenleri bu emtianın vergilendirmesi üzerine bir tekel uygulayarak ve diğer altı alayın kahve tüccarlarının işlerine karışmasını engelleyerek kahve ticaretinden bir servet kazanmıştı (al-Abdin, 1999: 59). Bu açıdan bakıldığında, ocak ve kaynaklarını kontrol eden ve özellikle kahve ticareti gibi aktif ticari

faaliyetlere katılan yeniçeri kethüdalarının serveti oldukça belirgindir: Bir Kahire tüccarının ortalama serveti 299.344 para iken, yeniçeri kethüdalarının ortalama serveti 592.433 paradır (Raymond, 2004: 364). Raymond, 1700 yılına doğru kahve ticaretinden sağlanan yıllık kazancın 60 milyon para civarında olduğunu ve bu miktarın Bâb-ı Âli'nin Mısır'dan topladığı verginin neredeyse iki katı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca yeniçerilerin elinde biriken servet, ocak ağalarının çok sayıda memlûk ve asker toplayarak önemli “sülaleleri” ayakta tutabilmesini sağlayacak kadar büyüktü (Raymond, 2016: 38).

Daha önce de ifade edildiği üzere, kahve ticaretinden kâr elde etmek için Yukarı Mısır'daki tahıl üreticisi köylerin iltizamlarının yanı sıra hac güzergâhının denetimini de ele geçirmek gerekmiştir. Mısır'dan gelen üç yeniçeri zabiti, güzergâh boyunca hac kervanının resmi koruyucuları olarak görev yapıyordu. 18. yüzyılın başlarında, Kazdağlı hânesinin görevlileri hac ve kahve ticareti arasında kazançlı bir bağ yaratarak tüm bu görevleri tekelleştirmişti (Hathaway, 2006: 169). Böylece Kazdağlı hânesi, bir yeniçeri görevi olan hac kervanı komutanlığını (serdârü'l-kıtar el-hac) elde etmişti. Ayrıca Cezzâr Ahmed Paşa, 1785 yılında tamamladığı Mısır'ın ahvaliyle ilgili raporunda emîr-i hac'ın köylerden nakit gelirlerini 670 paraya sabitlediğini ve emîr-i hac'ın alışlagelmiş gelirleriyle beraber Süveyş Limanı'nda Cidde'den gelen her 1500 kilo kahve karşılığı olarak bir altın gelir topladığını belirtmiştir. Bu vergi Mısır valisi tarafından el koyulan gümrük vergilerine ilave bir vergi olmuştur (Cezzâr Ahmed Paşa, 1962: 40-41).

Kazdağlı hânesi iltizama da el atmış ve böylece sülalesinin devamı için gerekli parasal olanaklara kavuşmuştu. Mirasçıları ise hac kervanına eşlik eden kuvvetlerin kumandasını serdârü'l-kıtar el-hac konumunu ele alıp Hicaz ve Kızıldeniz ile ilişki kurdukları gibi, kahve ticaretini denetlemek suretiyle sülalenin gücünü arttırdılar. Nitekim Kazdağlı sülalesi kahve ticareti sayesinde gümrükleri kontrol altına alarak tüccarları himaye edebildiler ve o yıllarda doruk noktasında bulunan bu kârlı alışverişe girmeleri nedeniyle de büyük olanaklara ulaştılar. Mustafa Kazdağlı'nın memlûku olan Hasan Kethüda, kethüdalık görevini ancak 1714'te üstlenebildiği halde yeniçeri ocağında güçlü bir konuma sahip olmuştu. Serdârü'l-kıtar el-hac'lık görevinin yanı sıra kahve ticaretine de girmiş olması, 1715'te öldüğünde bıraktığı servetin (4,5 milyon para) kaynağını açıkça ortaya koymaktadır (Raymond, 2016: 45). Ayrıca kahve ticareti, Kazdağlı hânesinin oluşturduğu ittifakların belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kazdağlı hânesi Fikârî

hizbinin şemsiyesi altındaki çok sayıdaki kapıdan biriydi; bu konumuyla, Kasımî hizbi ile çatışmalarında Fikârîleri destekledi ve 1730'da Kasımîlere karşı Fikârîlerin kazandığı zaferde rol oynadılar. Fakat, Fikârî zaferinin ardından, Kazdağlılar dikkatlerini Fikârî hizbindeki rakip kapıların hakkından gelmeye yönelttiler. Sonunda, Kazdağlı kapısı kendisini doğuran hizbi aştı. 1740'lara gelindiğinde, Kazdağlılar eyalete gittikçe hâkim olmuştu (Hathaway, 2016: 107).

18. yüzyılın ortalarına kadar Kazdağlı hânesinin liderliği ve ittifakları bu ticarete elde edilen gelirlerin kontrolü ve ortaklıkların oluşması konusunda bir dereceye kadar bağlı kalmış gibi görünmektedir. Kayda değer bir örnek İbrahim Kâhya el-Kazdağlı ve azaban kâhya Rıdvan el-Celfi ittifakıdır. Hathaway, Celfi adına ilk kez 1715'te mühimme defterlerindeki ferman-ı hümayunlarda rastlandığını ve kökeninin belirsiz olduğunu belirtmekte, küçük ve karmaşık olmayan bir hâne görünümünde olduklarını eklemektedir. Ayrıca Celfiler, ideal bir müttelik ya da yardımcı olarak göze çarpmaktadırlar. Bu rol, gerçekten sık sık oynadıkları ve sonunda Kazdağlıların desteklenmesiyle sonuçlanan bir roldür (Hathaway, 2009a: 60). Ticaretten tahakkuk edilen gelirlerin üçte ikisini İbrahim Kâhya el-Kazdağlı ve üçte birini Rıdvan Kâhya el Celfi'nin aldığı bir ticarî ortaklık gerçekleştirdi. İbrahim Kâhya el-Kazdağlı'nın 1754'te ölümüyle birlikte, İbrahim'in halefleri onunla benzer bir ortaklık yapmayı reddetti ve Rıdvan'ı Kahire'den uzaklaştırdılar (Hathaway, 1995: 46). Diğer yandan Caberti, Yeniçeri komutanı İbrahim Kethüda el-Kazdağlı'nın ve Azaban komutanı Rıdvan Kethüda el-Celfi'nin Mısır'ın 1748-1754 yılları arasında siyasi ve ekonomik yaşamında hâkim olduğunu ve İbrahim'in hânehalkı nüfuzunu genişletmeye odaklanırken, Rıdvan'ın gösterişli konaklar inşa ettiğini ve cömert eğlenceler tertip ettiğini yazmaktadır (al-jabarti, 2009: 75; Raymond, 2016: 81). Ayrıca Celfi ittifakının, Kazdağlı hânesinin 18. yüzyılın ilk yıllarında güçlerini toplarken oluşturdukları kahve ticaretiyle ilgili tek ittifak olmadığını görmekteyiz. Kazdağlı hânesi, Mısır'ın iktisadi yaşamında belirleyici role sahip Şeraybîler ile de ittifak kurmuştur.

Güçlerinin doruğuna 1720-1760 arasında ulaşan Şeraybîler aslen Fas kökenliydi ve Mısır'a 17. yüzyıl ortalarına doğru gelmişlerdi. Ailenin servetini Muhammed ed-Dâde oluşturmuş, ortak mal varlığını birkaç yıl içinde (1700'den öldüğü 1725 yılına kadar) 15 milyon paradan 37 milyon paraya çıkartabilmişti (al-jabarti, 2009: 84-86; Raymond, 2016: 81).

Kazdağlı hânesi, kahve ticaretinden kâr elde etmek için, 18. yüzyıl başında, denizaşırı tüccarların başı anlamına gelen şey bender (kelime anlamı “limanın şeyhi”) görevini tekeline almış olan, kahve ve baharat tüccarları klanı Şeraybî ile bir ilişki geliştirmiştir (Hathaway, 2009a: 88). Pratik açıdan daha önemli olan, Özbekiyye’deki Şeraybî evinin Osman Kâhya el-Kazdağlı’nın meskeninin bitişiğinde olmasıdır. Şeraybîler ile işbirliği, Kazdağlılara yalnızca kahve ticaretinde değil, diğer hırslı ileri gelenlerle yaşanan zorluklarda da yararlı olmuştur. Şeraybîlerin 1729’da Çerkez Mehmed Bey’e karşı yapılacak bir seferi finanse etmek üzere kahve ve baharat tüccarlarını yönlendirmesi önemli bir örnektir (Hathaway, 2009a: 161).

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren piyasalara sürülen koloni kahvesinin üretimi giderek artmıştır. Peki, bu üretim kahve ticaretinde tekel haline gelen Kazdağlı hânesini nasıl etkilemiştir?

Fransa’nın Karayip kolonilerinden gelen düşük kalitedeki ve böylece daha düşük maliyetli kahve çekirdekleri, Yemen kahvesine olan talebi azaltmıştır. Zira 1730’larda Fransız tüccarlar Fransa’nın Karayip sömürgelerinden gelen daha düşük kaliteli kahveyi Akdeniz ve Kızıldeniz ticaretine sokarak Yemen kahvesine olan talebi düşürdüklerinde, hâne doğal olarak dünya kahve fiyatlarının düşüşünden etkilenmiştir. Kazdağlı hânesinin Mısır’ın tahıl üreticisi köylerinin iltizamlarını ele geçirmeye başlaması bu yıllar boyunca gerçekleşmiştir. Kahve ticaretinden elde ettikleri bu servet elbette, Kazdağlıların bu iltizamları açık arttırmada satın alabilmelerini sağlamıştır; iltizamların kontrolü ise Hicaz’da kahveye karşı tahıl ticaretini kolaylaştırmış ve bu iltizamlar, düşen kahve fiyatlarına karşı bir önlem oluşturmuştur. Sonuçta düşen kahve fiyatları ve Kızıldeniz’deki kahve ticaretinin artan belirsizliği Kazdağlı hânesinin 18. yüzyılın ikinci yarısında beyliğe nüfuz etmesine katkıda bulunmuş olabilir (Hathaway, 2009a: 161).

Kazdağlı hânesi varlığını sürdürebilmek için Kızıldeniz kahve ticaretini elde etmiş ve bu ticaretten kâr sağlamak amacıyla iltizama el atmıştı. Ayrıca hac kervanının koruyuculuğunu yaparak Hicaz’la da bağlantı kurmuşlardı. Kazdağlı hânesi gerek ekonomik bağlantıları gerek kadınların oynadığı rol sayesinde Mısır’da da otoritesini güvence altına almıştı. Kazdağlı hânesi ile Âsitâne arasında bağlantıyı kuracak, hânenin çıkarları doğrultusunda hareket etmesini sağlayacak bir müttefike ihtiyaç duymuştur. Bu

müttefik Dârüssaâde Ağası'ydı. Zira, Dârüssaâde Ağası'nın da Mısır üzerinde kendi çıkarları bulunmaktaydı ve genellikle azillerinde Mısır'a gönderilirdi.

2.4. ÂSİTÂNE VE MEMLÛK İLİŞKİSİ

Kazdağlı hânesi devletin merkezindeki farklı güç odaklarıyla ilişki geliştirebilmesi için yanı başındaki ittifakların ötesine geçmesi gerektiğinin farkındaydı. Kendilerine yakın bir valiyi Mısır'a atayabilecek ya da Kazdağlıların mülklerine el konulması emrini verebilecek konumda olanlar arasından müttefikleri seçilmişti. Bu ilişkileri geliştirirken Kazdağlılar ve onların merkezi devletteki müttefikleri hâneyi, Mısır'la payitaht arasında bir alışveriş kanalı olarak kullanmışlardır. Yerel ağırlığı olan devlet görevlilerinden biri hâneleri bu biçimde kullanma açısından ön plana çıkmaktadır. Bu kişi, harem-i hümayunun Kızlar Ağası ya da Dârüssaâde Ağası'dır (Hathaway, 2009a: 163). Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'nda Dârüssaâde Ağası 17. yüzyılın sonlarına doğru en güçlü figürlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dârüssaâde Ağası harem-i hümayun denilen saray dairesinin (kadınlar kısmının) hizmet ve muhafazasında bulunurlardı; bundan dolayı kendilerine harem ağası denilirdi. Bu hadımlar genellikle Mısır valileri tarafından saraya sunulurdu. Kızlar ağası diye bilinen Dârüssaâde Ağası Osmanlı sarayının ve bütün enderun ve harem-i hümayun ağalarının en büyüğüydü. Mevkii kapı ağası ve daha sonraları mevkileri yükselen silahdar ağadan yüksek olup derecesi sadr-ı âzam ve şeyh-ul islâm'dan sonra gelirdi. Esas vazifesi sarayın kadınlara ait olan harem-i hümayun kısmına bakmaktı; kendisi siyah hadım ağalarından olduğu gibi emri altında harem-i hümayun hizmetinde istihdam edilen siyah hadım ağaları vardı. Bu siyah hadım ağalara harem-i hümayunda vazifeleri olması dolayısıyla harem ağaları da denilirdi (Uzunçarşılı, 2014: 159).

“Osmanlı Devleti'nde saray Harem, Enderun ve Birun denilen üç ayrı teşkilâtle yönetiliyordu. Harem ağaları ile Enderun teşkilâtında Bâbüssaâde cemaatine mensup ağalar tavâşî (hadım) idi. Bunlar beyaz hadımlar (akağalar) ve zenci hadımlar (karaağalar) olmak üzere iki ayrı sınıftı. Bâbüssaâde ağalığı ile Dârüssaâde ağalığı arasındaki kesin ayırım ise 16. yüzyılda gerçekleşti. 982'de (1574) Habeşî Mehmed Ağa kendisine verilen yetkilerden faydalanarak Dârüssaâde ağalığı görevini Bâbüssaâde ağalığından ayrılmasını sağlayıp Dârüssaâde ağası unvanını almıştır” (Altındağ, 1991, c.9: 1-3). Habeşî Mehmed Ağa lakabından da anlaşılacağı üzere Habeşistanlı veya Etiyopyalı idi.

Sultan III. Murad'ın 1574'de tahta çıkışından bu yana Habeşî Dârüssaâde ağası ünvanını aldı ve böylece kara ağalar sarayda üstün bir duruma gelmiştir.³³ Dârüssaâde Ağalarının üzerlerinde Haremeyn-i şerifeyn olarak adlandırılan Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere'ye ilişkin evkafın nezareti vardı. 995 H. / 1587 M. senesinde Dârüssaâde Ağası Habeşî Mehmed Ağa Haremeyn evkafı nezaretini gönüllü olarak eline almış ve bu tarihten itibaren haremeyn evkafı nezareti oluşmuştur (Uzunçarşılı, 2014: 164). Stanford Shaw ise Memlûk ve Osmanlı Sultanları tarafından kurulmuş, halka açık büyük vakıflardan yararlanan kimselerin ve üst düzey yetkililerin, dindar ve hayırsever olduğunu belirtir. Başlangıçta bu vakıfların mütevellisi ya da genel yöneticisi, Mısır'ın ilk baş kadısı iken 1001/1593 tarihinden sonra, Osmanlı Devleti'nin Dârüssaâde Ağası olduğunu eklemektedir (Shaw, 1962: 44-45). Evkâfû'l-Haremeyn'in denetimini ele geçirmek hiç kuşkusuz Habeşî Mehmed Ağa'nın en önemli başarısıydı. Başlangıçta Evkâfû'l-Haremeyn Nezâreti haremeyn vakıflarının idaresinden sorumlu iken, daha sonradan padişah ve üst düzey yöneticilerin kurdukları vakıfların idaresinden de sorumlu hale gelmiştir³⁴. Böylece daha önemli bir Osmanlı müessesesi halini almıştır. Evkâfû'l-Haremeyn denetimi yoluyla Dârüssaâde Ağası gerek Mısır'da, gerek diğer Osmanlı eyaletlerinde birçok vakfın mali ve idari işlerinin kontrolünü sağlayarak büyük nüfuz elde etmiştir.

16. yüzyıl sonuna doğru şehzadeler eğitim gördükleri yılları sarayın haremde geçirip ancak tahta çıkmaları gerektiğinde oradan ayrılmaya başladıklarında Dârüssaâde Ağası devletin işleyişinde önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Kafes sistemi adını alan bu geleneğin ortaya çıkışıyla, o andaki ve gelecekteki sultanların anneleri çok büyük bir

³³ Zeren Tanındı, Sultan III. Murad döneminin (1574-1595) 1574-1581 yılları olaylarını anlatan, 1581 yılında minyatürlü olarak hazırlanan ve Sultan III. Murad'a sunulan *Şehinşehnâme-i Murad-ı Salis*'in birinci cildindeki dört minyatürün Mehmed Ağa ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Tanındı, bu dört resmin Osmanlı tarihinin önemli bir olayını, 1579 yılında bir suikaste uğrayan Sokullu Mehmed paşanın ölümünün bir tür kayda geçirilişini betimlediğini açıklamaktadır. Birinci resim Mehmed Ağa'nın suikaste uğrayan Sokullu Mehmed Paşa'yı görmeye gitmesini, ikincisi ölüm döşeğindeki Mehmed Paşa ile konuşmasını, üçüncüsü Mehmed Paşa'nın ölümünü sultan III. Murad'a bildirmesini, dördüncüsü Mehmed Ağa'nın Paşayı vuran kişiyi yakalatmasını betimler. Ayrıca Tanındı Osmanlı padişahı için yazılan bir şehnâmede saraylı bir ağanın peş peşe dört kez betimlenmesi, Mehmed Ağa'nın bu resimli eserin hazırlanması sırasında, eserin resim programına müdahale edebilecek yetkide olduğunu düşündürdüğünü de eklemektedir (Tanındı, 2002: 42-44; Habeşî Mehmed Ağa hakkında detaylı bilgi için Bkz. Hathaway, 2011: 179-195).

³⁴ Dârüssaâde Ağası'nın nezareti altında İstanbul'da Ayasofya, Sultan Ahmed, Nur-i Osmaniye, Yeni Cami, Şehzâde Camisi, Üsküdar'da Valide Camisi, Kösem Valide Camisi vardı (Uzunçarşılı, 2014: 164).

nüfuz sahibi olmuşlardır. Haremdeki kadınlarla sultan ve maiyeti arasındaki ilişkiyi sağlayarak haremi koruyan ve harem bütçesinden sorumlu olan haremağaları da benzeri bir önem kazanmıştır. Kısacası harem, imparatorluk gücünün merkezi haline gelmiştir. Haremin politikası geliştikçe, Dârüssaâde Ağası'nın gücü de 17. yüzyılın ortalarına dek artmış, imparatorluk politikasının de facto kontrolü için vezir-i azamla rekabet etmiştir (Hathaway, 2009a: 164). Dârüssaâde Ağası'nın Mısır'la ilişkisi çok önemliydi. Peki, bu ilişki nasıl başlamıştı?

Arap vilayetlerindeki âyan kapıları, bazıları cariye olarak hizmet ederken diğerleri gündelik ev işlerine bakan Doğu Afrikalı kadın köleler de ediniyor, bu konuda Sudan üzerinden yapılan köle ticaretinden yararlanıyordu. Âyan kapılarına eklenen Afrikalı kölelerin bir bölümü hadımlardı. 18. yüzyıl ilerledikçe, Mısır âyanı ve hepsinden çok da Kazdağlılar gittikçe artan biçimde hadım armağan etmeye başladı. Bu şekilde, genç bir hadım, kariyerinin en başından itibaren Mısır ile payitaht arasında bir bağlantı kurarak hizmet edebiliyordu (Hathaway, 2016:129-130). 18. yüzyıl Mühimme-i Mısır Defterlerine göre, Mısır Osmanlı valilerinin imparatorluk haremine siyah hadımlar sağlamadaki rolünü belgelemektedir. Farklı tarihlerde, Mısır valilerine, Topkapı Sarayı'nın haremine değişen sayıda hadım göndermeleri emredildiği görülmektedir.³⁵

Dârüssaâde Ağaları görevden alındıklarında Mısır'a ve bazıları da Hicaz'a yollanırdı; içlerinde katlolunanlar da bulunmaktaydı. Dârüssaâde Ağalarının azilleri ya Cuma günü padişahın namaza gittiği camide veya bir yere gezintiye gittiğinde ve bir rivayete göre de Surre alayı sırasında olurdu (Uzunçarşılı, 2014: 180). Dârüssaâde Ağası görevinden alındığında Mısır'a sürülme geleneği 1645'te Hoca Sünbül Ağa'nın (1050-1054/ 1640-1644) Dârüssaâde Ağası görevini yaptıktan sonra Mısır'a sürülmesiyle başladı. Gelecek 150 yıl içinde, otuz sekiz Dârüssaâde Ağası'nın on yedisi daha alt konumdaki çok sayıdaki haremağası ile birlikte Mısır'a sürgün edilmiştir (Hathaway, 1992: 142).

Dârüssaâde Ağası'nın Mısır'daki çıkarlarıyla ilgili olarak karşımıza en sık çıkan şahsiyetler onun vekilleridir. Bu vekillerin işlevleri ticari vekillerin iyi belgelenmiş faaliyetleriyle yaklaşık olarak çakışmaktadır: Vekil, bir miktar para ve mali olması gerekmeyen, belirli bir görev verilmiş kişidir. Bir anlamda vekil, mudarebe ya da

³⁵ Mısır Valisi Vezir Mehmed Paşa'ya hadım göndermeleri ile gönderilen hüküme Bkz. BOA A.DVNS. MSR. MHM. d 6, 371.

commenda olarak bilinen ticari ortaklıktaki edilgen ve yerleşik olmayan ortağa benzemektedir (Hathaway, 2009a: 168). Dârüssaâde Ağası Mısır'da bulunmadığı dönemde vekil tayin ederek işlerini görmekte ve Mısır'da bulunduğu dönemde de işlerini vekili aracılığıyla yapmaktaydı. Dârüssaâde Ağası için vekiller kariyerinin ayrılmaz bir parçasıydı. Vekil Dârüssaâde Ağası'nın çıkarlarını profesyonel ve kişisel olarak gerçekten isteyen biri olmalıydı, yalnızca bu çıkarlara hizmet etmekle kalmayıp aynı zamanda mülk satın alma veya satma kararı gibi bağımsız kararlar verirdi. Vekil Dârüssaâde Ağası'nın doğrudan gözetimi olmaksızın bu çıkarların peşinde koşmaktadır (Hathaway, 2005: 40). Böylece Dârüssaâde Ağası, vekili aracılığı ile hem nüfuz elde etmekte hem de yerel ilişkilerini kendi çıkarı için kullanmaktaydı

Dârüssaâde Ağası el-Hac Beşir Ağa (1717-1746), 1713 yılında Kahire'de bulunduğu sırada vekili Hasan Ağa'yı bir çeşme inşa etmek için görevlendirdi. Bu özel çeşme basit bir içme çeşmesi veya Müslümanların abdest almaları için değildi. Ancak Arapça sebil-küttâb adıyla bilinen alt katı herkese su temin eden bir sebil, üst katı Kuran okulundan (küttâb) oluşan formu aldı (Hathaway, 2005: 42-43). Yine Beşir isimli bir başka Dârüssaâde Ağası, görevinden alındıktan sonra, 1750 yılında Kahire'de bir sebil inşa ettirmiştir. Bu sebil özgün sanat anlayışına sahipti ve Kahire'de yaygınlaşan yeni tarzı temsil etmiştir (Raymond, 2016: 152).

Beşir El-Abdin, Kahire'ye sürülen Dârüssaâde Ağalarının hem maaş aldıklarını, hem de eyalet makamları tarafından yürütülen idari ve ekonomik işlevleri de yerine getirdiklerini ve ayrı bir grup olarak görülmediklerini belirtmektedir. Ayrıca El-Abdin Dârüssaâde Ağalarının yerel hazine üzerinde bir yük olarak gördükleri askerî ocaklardan hoşlanmadıklarını ifade etmiştir. Osmanlı Devleti için sürgündeki hadımlar hazinenin Ağaların eşyalarına el koymasına üzerine, ömür boyu kazandıkları zenginliklere bağlı olarak büyük bir yatırım oldukları da bilinmektedir (Al-Abdin, 2009: 1226-1227).

1099/1687'de Mısır'a sürülen Kızlar Ağası Yusuf Ağa'nın (1671-1687) bir hâneye reislik ettiği bilinmektedir. Mallarının müsaderesi ve satılması emredildi. İlk olarak, Yusuf'un vekili Ahmed Ağa, Kızlar Ağasının eşyaları hakkında tam bilgi vermek üzere çağrıldı. İkinci gün bulaşık, çanak ve tepsi gibi mutfak eşyaları satıldı. Yusuf Ağa'nın on sekiz memlûku da satıldı. Biri on dokuz bin paraya Mustahfizân Ağası Murad Çavuş'a, bir diğeri Müteferrika'nın Hüseyin Ağası'na on sekiz bin paraya ve İbrahim Ağa Azaban elli

bin paraya dört memlûku satın aldı. Yusuf Ağa yüksek fiyatlarla satılan çok sayıda köy ve nahiyeye sahipti. Yusuf Ağa'nın malları arasında iki pazar (vekalet), bir çeşme, bir hamam ve Kahire'de yedi dükkan vardı. Saraylar ve birkaç mülk de vardı. Fakat bunlar vakıf olduğu için satılmadılar. Yusuf Ağa'nın eşyalarının geri kalan kısmı vekili tarafından korunan nakit de dâhil olmak üzere 977 kiseye satıldı (1 kese = 25.000 para) (Al-Abdin, 2009: 1229-1230).

Hathaway, Dârüssaâde Ağalarının Mısır'a sürülmesinin, kariyerlerinde duraklamayı veya rahat bir emekliliği temsil ettiğini ifade etmektedir. Sürülen Dârüssaâde Ağası bir harçlık alır ve dahası Kahire'deki son yıllarını önceden planlayıp, Mısır'a geldiği zaman vekilleri ve yandaşlarıyla birlikte büyük, rahat bir evin kendisini beklemesini sağlayabilirdi. Mısır'da mülk edinebilir, vakıf kurabilirdi. Başka bir deyişle, sürgün edilen Dârüssaâde Ağaları Mısır'da kendi kapılarını kurdular. Aslına bakılırsa, Kahire kalesinin batısındaki bir mahalle, sürgün Dârüssaâde Ağaları ve koruması altındakilerin konaklarının yoğunlaşması sonucu 17. yüzyıl sonuna gelindiğinde neredeyse bir hadım mahallesi haline gelmiştir (Hathaway, 2016: 130-132). Bu mahalle Kahire Kalesi'nin batısındaki Birketü'l-Fîl'in kıyılarında büyümüştür. Diğer taraftan Mısır'ın seçkinlerinin mahalleleri de Birketü'l-Fîl çevresinde toplanmıştı. Bu seçkinler, Mısır'ın yerel eliti öncelikle eyalette konuşlandırılan yedi Osmanlı alaylarının zabitleri, eyalette görevli olan taşra valiliklerini yürüten beyler, hac komutanı ve hazinedar gibi görevleri elinde bulunduran ekâbir grubu ve uzun süreli yöneticiler veya sürgündeki saray haremağaları ve yerleşik Osmanlı yetkilileriydi. Genellikle bir ekâbir ikamet ettiği muhitte köleleri, ev hizmetçileri, korumaları ve çeşitli istemcileri bir maiyet inşa ederdi (Hathaway, 1995: 41). Mesela 1668 senesinde Dârüssaâde Ağalığı vazifesine tayin edilen Abbas Ağa³⁶ 16 Temmuz 1671'de azledilerek Mısır'a gönderilmiş ve Abbas Ağa'nın kendi ikametgâhı da Birketü'l-Fîl'in güney kıyısında kurulmuştur. İbn-i Tulun Camii, Şalibiyya ve Kuşun gibi büyük mahalleler de bu muhitte bulunmaktadır. Abbas'ın evi, batıda Mehmed Ağa'nın (1649-1651) ikametgâhı ile, güneyde ise Hazinedar Ali Ağa'nın (Kızlar Ağası 1686-1687) ikametgâhıyla sınırlandırılmıştır. Aslında, Hazinedar Ali'nin evi, "sürülmüş saray harem ağalarının yaygın olarak ikamet ettiklerini ima eden, ağaların saray ikametgâhı" olarak da anılmıştır (Hathaway, 1994: 304-305).

³⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Halaçoğlu, 1988, c.1, : 20-21)

Daha önce anlatıldığı üzere, Kazdağlı hânesi hac yollarının denetimini, Mısır limanlarının ve Kızıldeniz ticaretinin hâkimiyetini sağlayarak 16. yüzyılda Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalanına tanıtılan Yemen kahvesi ticaretinden büyük bir servet elde etmişti. Mısır'a sürülen Dârüssaâde Ağaları tarafından da Yemen kahvesi ticareti hatırı sayılır derecede ilgi görmüştür. Önemli yatırımlar yapmış olan el-Hac Beşir Ağa (1717-1746) Dârüssaâde Ağası olarak görev yaptığı sürede hac güzergâhı boyunca kahve geçişinden de kazanç sağlamıştır (Hathaway, 2005: 57).

Genellikle görev süreleri bitince Mısır'a gönderilen Dârüssaâde Ağaları, son derece önemli vakıf mallarını yönetmeye başlamışlar ve buradaki görev süreleri sona erdiğinde buraya yerleşmek zorunda kalacakları için Mısır'la özel olarak ilgilenip, geleceklerini hazırlamışlardır. Bu bağlamda Dârüssaâde Ağaları'nın camii, medrese, çeşme gibi yapılar yaptırdıkları bilinmektedir. Örneğin, Dârüssaâde Ağası olarak otuz yıl boyunca görev yapan el-Hac Beşir Ağa 1718'de Kahire'de çeşme yaptırmıştır (Raymond, 2016: 151-152; Hathaway, 2005: 85-103).

Dârüssaâde Ağası'nın Mısır eyaleti'nin siyasi meselelerinde de etkin olduğunu görmekteyiz. Mesela 1711'de başlayan askeri-idari kadrolar arasındaki iç savaş, son yetmiş yıldır Mısır'a egemen olan iki rakip Fikârî ve Kasımî hizbi arasında bir kan davası biçimini almıştır. Kasımî hizbi bu ayaklanma ile başlayan karmaşık olay zincirinden zafer kazanmıştır. Fakat 1718'de Kasımî lideri İbrahim Bey Ebu Şeneb'in ölümüyle, Kasımiyye hizbi kendi içinde bölünmüştür. 1730'ların sonunda Kasımîlerin yok oluşu ve 18. yüzyılın ortalarında, Fikârî dalları Dârüssaâde Ağası'nın katkısı sayesinde bir hâkimiyeti sürmekteydi ve aslında Katamiş³⁷ ve Kazdağlı hânesinin bağlantıları incelendiğinde Fikârî hizbi için Dârüssaâde Ağası'nın destek geleneği fark edilmektedir (Hathaway, 1992: 152). Böylece Dârüssaâde Ağası'nın desteklediği hâne Mısır'ın önemli görevlerini eline geçirmiştir.

Özetle, Dârüssaâde Ağası Osmanlı Mısır'ında önemli bir rol oynamıştır. Âsitâne yani merkezî yönetimle olan temasları sonucunda Dârüssaâde Ağası verimli bir ağ oluşturmuş, temsilcilerini atayabilmiş ve Mısır'da önemli görevlere müttetiklerini yerleştirmiştir. Unutulmamalıdır ki, Dârüssaâde Ağası'nın gücü mensubu olduğu hânedan gelmekteydi. Zira, âyan kapılarına eklemlenen Afrikalı kölelerin bir bölümü olan hadımlar, 18. yüzyıl

³⁷ Katamiş grubu Fikârî hânesinin diğer halefi idi.

ilerledikçe, Mısır âyanı ve Kazdağlı hânesi Âsitâne'ye hadım armağan etmişti. Dârüssaâde Ağası gerek görev süresince, gerekse Mısır'a sürgüne gönderildiğinde hâne ile bağlarını devam ettirmekteydi.

3. BEYLERİN MİSİR’İ

18. yüzyıl Mısır’ında Kahire’de şeyhü’l-beledlik müessesesi, Memlûk beylerinin Âsitâne tarafından Kahire paşası olarak tayin ve naspları mevzubahis olmadığından gelebilecekleri en üst makamdı. Daha önce de belirtildiği üzere, araştırmacılar arasında şeyhü’l-beledlik pâyesinin ilk ne zaman ve hangi Memlûk beyi için kullanıldığı ve devlet tarafından bunun ne zaman resmileştirildiğine dair tam bir mutabakat sağlanamamıştır. Ayrıca, bu tez çalışmasında şeyhü’l-beled olarak Mısır’da nüfuz sahibi olan Memlûk beylerinin hepsi ele alınmamıştır. Zira, bu tez çalışmasında, mezkur yüzyılda Kahire’de şeyhü’l-beled olarak tarihte daha çok iz bırakan Memlûk beylerinin yükseliş ve zevali, merkez-çevre ilişkileri bağlamında değerlendirilecektir.

Daha önce de belirtildiği üzere, araştırmacılar ilk şeyhü’l-beled’in Çerkes Muhammed Bey (1724-1726) mi, yoksa İbrahim Kethüda (1744-1754) mı olduğu arasında ikiye ayrılmıştır. Bu tezin mercek tuttuğu devir içerisinde, tarihte daha görünür olan Memlûk beyi İbrahim Kethüda (1744-1754) ilk şeyhü’l-beled olarak değerlendirilecek fakat Çerkes Muhammed Bey³⁸ hakkında da bilgi verilecektir.

Devrin vakanüvisi Mısırlı Şeyh Abdurrahman El-Caberti, Çerkes Muhammed Bey hakkında şunları yazmaktadır:

“Aslen Yusuf Bey al-Qird’in memlûk’üydü ve memlûkler arasında binicilik konusunda iyi bilinirdi. Yusuf Bey 1107’de (1695-96) öldüğünde, İbrahim Bey Ebû Şeneb onu himayesine aldı. Ardından sakal bırakmasına izin verdi ve al Tarrana’nın kaymakamı olarak atadı. Birkaç kez Buhayra İli’nin kâşifi olarak ve sonra da Circa’nın emiri olarak görev almıştır. 1128’de (1715-1716) hareket kuvvetlerinin komutanı olarak görev almıştır. 1130’da (1717-1718) geri döndüğünde efendisi İbrahim Bey vefat etmişti” (Al-Jabarti, 1994, c.1: 206).

Bu ölüm ile Kasımî hizbi kendi içinde bölünmüştür. Yine el-Caberti’den öğrendiğimize göre, İbrahim Bey’in oğlu Muhammed emir unvanını aldı ve İbrahim Bey’in evinde

³⁸ Çerkes Muhammed Bey hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşiv’inde yapılan taramalarda herhangi bir hükme ulaşılamamıştır. Devrin vakanüvisi Mısırlı Şeyh Abdurrahman El-Caberti’nin (1754–1822) 17. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başındaki Mısır hadiseleriyle alakalı kroniği mühim bir kaynaktır. *Acâ’ibü’l- Âsâr fi’l-Tarâcim ve’l- Ahbâr* başlıklı bu eserin İngilizce çevirisinden (*Abd al-Rahman al-Jabarti’s History of Egypt ‘Aja’ib al-Athar fi’l Tarajim wa’l-Akhbar*) yararlanılmıştır. Çerkes Muhammed Bey’le alakalı olarak bu eserden yararlanılmıştır.

yaşadı. Reis'in otoritesi ve konumu Emir İsmail Bey İbn İvaz'a geçti. İsmail Bey İbn İvaz ile Çerkes Muhammed Bey arasında uzun süren bir rekabet başlamıştı. Fikârî hizbindekiler İsmail Bey İbn İvaz'a suikast düzenlediler ve başarısız oldular. İsmail Bey ve sancak beyi Azab kışlasına gittiler. Divan'da Çerkes Muhammed Bey'in yargılanmasını istediler. Fakat Çerkes Muhammed Bey bunu reddetti ve gelmek istemedi. Onun yerine savaşa hazırlandı ve yenildi. Çerkes Muhammed Bey Kahire'den kaçtı. Fakat bedeviler onu yakalayıp İsmail Bey'e geri getirdi. İsmail Bey Çerkes'e cömertçe davranarak kıyafetler verdi, bir vizon kürk ile ödüllendirdi ve 1.000 dinar ile Kıbrıs'a sürdü. 1137 (1724-1725)'de Çerkes ve hizmetlileri geleneklerini ihlal ettiğinde ve Cuma namazının kutlamalarına son verdiğinde kibiri daha da arttı. Vali, çok sinirlendi ve Muhammed Bey Çerkes'in sancak beylerinden çıkartılması için bir kararname yayınladı. Haberler ulaştığında Muhammed Bey Çerkes ocakların ileri gelenleri ve şeyhlere bir mektup yazdı, bir saatlik bir soru ve cevap oturumu için çok yakında buluşmalarını istedi (Al-Jabarti, 1994, c.1: 206-208). Bu toplantıda bir fetva hazırlandı: Bölgede yolsuzluk yapan, insanları birbirine karşı kıskırtan, adamları öldüren ve mülklerini ele geçirmek için ayaklanmalar başlatan bir sultanın vekili hakkında ne dersin? Böyle bir durumda ne yapılması gerekiyor? Böyle bir durumda ne yapılmalı? Şeyhler, yolsuzluğu bastırmak ve kan dökülmesini önlemek için uzaklaştırılması ve görevden alınması gerektiğini yazdı. Bu fetvayı alan Çerkes Muhammed Bey, Cuma günü sabahı 1137/21 Temmuz 1725 tarihinde Ahmed Bey el-Aşer'i oraya gönderdi ve valiyi istifa etmeye ya da savaşmaya davet etti. Sonra fetvaya göre bir arzuhal yazdı. Şeyhler ve ocak beyleri tarafından imzalandı ve 1137 Zilhicce'nin ilk günü (11 Ağustos 1725) Kadı da mührünü koydu ve ocakların altı üyesiyle gönderildi (Al-Jabarti, 1994, c.1: 208-209). El-Caberti Çerkes Muhammed Bey'in alınan kararın ardından, Muhammed Bey Ebû Şeneb'i kaymakamlığa getirdiğini ve Çerkes bunları yaparken onu engelleyecek hiç kimsenin kalmadığını yazmıştır. Ali Paşa vardığında Çerkes onu Kale'de değil sadece al-Hilli Sarayı'nda karşılamıştı, emirler arasında toplam 13 sancak beyi onun adamıydı ve onlar kâşifin tüm yetki ve görevlerini devraldılar (Al-Jabarti, 1994, c.1: 209). Ayrıca, İsmail Bey ile Çerkes Muhammed Bey arasındaki ihtilaf sebebiyle Kasımî hizbinin dağılma süreci başlamıştı. Diğer taraftan rakip bu iki bey de, Fikârî hizbine karşı üstünlük elde etme mücadelesine girişmiştir.

El-Caberti İsmail Bey İbn İvaz'ın ölümüne giden süreci ve sonrasını şöyle aktarmaktadır:

“Çerkes Muhammed Bey, İranlı derviş kılığında geri döndü. Fikârî şefi Zülfikâr Bey ile yaptığı ittifak sonucu 1724’de İsmail Bey suikaste uğradı. Böylece İsmail Bey İbn İvaz’ın ölümünün ardından Fikârî-Kasımî mücadelesi yeni bir boyut kazandı. İsmail Bey’in öldürülmesinden sonra Zülfikâr Bey emir rütbesine yükseltilmişti. Muhammed Bey Çerkes Kahire’den kaçmış, evi, mülkleri ve hiziplerinin evleri yağmalanmıştı. Evinden muazzam ve kaçınılmaz miktarda mal 1.000 qintar’ın üzerinde demir ve 1.000’den fazla koyun satılmıştır. Hayvanlarının ve eşyalarının alınıp evin yağmalanmasından sonra, ahşap pencere ve kapılar kaldırıldı. Çerkes Muhammed Bey tüm bunları yaklaşık dört yılda inşa etmişti ve öğle vakti ile gün batımı arasında tamamen tahrip edilmişti. Ayrıca Çerkes’in hizmetlilerini buldular, ancak bazıları saklandı. Daha sonra çıkanlar da öldürüldü ve evleri yağmalandı. Zülfikâr Bey, Çerkes’in yakalanması için bir birlik gönderdi. Fakat Çerkes kabul edildiği Avrupa’ya doğru yelken açmıştı. Onun adına şefaath Avrupalı elçi aracılığıyla yapılmıştı, Osmanlılar Çerkes’in Mısır’a dönmesine izin verdiler ve ona önce valilik önerdiler. Daha sonra bir başka ildeki Paşa rütbesini teklif ettiler. Ancak, Çerkes sadece Mısır’a dönmek istemişti ve önerilen başka her şeyi reddetti” (Al-Jabarti, 1994, c.1: 209-210).

Çerkes Muhammed Bey’in aslında başka planları vardı. Çerkes Malta’ya vardı, bir gemi inşa etti, mühimmat, savaş makinaları, toplar yükledi ve Darnah’a geri döndü. Orada indi ve kaptanlarına gemiyi İskenderiye’ye götürmelerini emretti. Bazı emirler ve hizmetlileriyle Buhayra’ya gittiler. Ayrıca bedeviler de ona katıldı. Sonra Feyyum’a gitti ve hazineye saldırdı. Circa yakınlarında Süleyman Bey’den Kasımî üyelerinin onunla birlikte gelmesini istedi. Ahmed Bey el-Aşer ve Çerkes Bey Saghir de ona katıldı. Bu haberler Zülfikâr Bey’e ulaştı ve onun memlûkü Osman Bey tarafından kumanda edilmek üzere askeri bir birlik çıkarıldı. Bu birlikte Ali Bey Katamiş, sipahi birlikleri, Osman Çavuş el-Kazdağlı ve diğerleri de vardı (Al-Jabarti, 1994, c.1: 210). Görünüşe bakılırsa iki taraf arasındaki husumet Fikârî ve Kasımî hizbi çekişmesiydi.

El-Caberti’nin aktardığına göre, Çerkes Bey ve adamları yenildi, Süleyman Bey öldürüldü. Çerkes Muhammed Bey kaçtı ve onu günlerce takip ettiler. Çerkes, Khuwaylid Bedevileri ile birlikte Nil’in doğu tarafına geçti ve Kahire’deki Kasımiyye’nin isyan etmesini beklerken orada kaldı. Zülfikâr Bey’i öldürmek için onunla gizlice anlaşmışlardı. Bu arada Ali Bey Katamiş, birlikler ve Salim İbn Habib, Nil’i geçerek ona karşı koydular. Büyük bir savaş gerçekleşti, Çerkes ve adamları yenildi. Çerkes atıyla diğer kıyıya

yanaşmaya çalıştı, fakat atı derin suyun olduğu yerde sıkıştı. Yakınlardaki iki köylü tarafından at ölü bulundu ve Çerkes'in yanına battı. Kim olduğunu bilmiyorlardı. Onu bacağından sürüklediler, kılıcını, zırhını, elbiselerini ve cebinde ne varsa hepsini aldılar. Süleyman Bey, Sancak Beyi'ne mühür yüzüğünü göstererek, onun Muhammed Bey Çerkes olduğunu söylemişti. Başını kesme emri verdi. Onu yıkadılar, bir örtüyle örttüler ve Sharuna bölgesine gömdüler. Muhammed Bey Çerkes'in vefatı Ramazan 1142'nin ikinci yarısında (Nisan ortasında, 1730) gerçekleşmişti (Al-Jabarti, 1994, c.1: 211-213). Ayrıca, 1730 tarihinde Mısır'da Çerkes Mehmed Bey isyanının yaşandığı sırada Osmanlı Devleti'nin merkezinde de Patrona Halil İsyanı vardı (Abdi, 2014). Bu iki isyan, Osmanlı'nın imparatorluk sistemine bir meydan okumadır. Osmanlı'nın Patrona Halil ve Çerkes Muhammed Bey'in meydan okumalarına karşı verdiği tepkinin ciddiyeti, o dönemin şiddetli stresinin bir göstergesidir. Ayrıca, Patrona Halil'in isyanı ile kıyaslandığında Çerkes Muhammed Bey'in isyanı nispeten daha az öneme sahiptir: Yerel bir rakiple ufak çapta bir mücadele içinde bulunan bir eyalet ekâbiri idi (Hathaway, 2002: 113).

Çerkes Muhammed Bey'in ölümü 1730'da Kasımîlerin fiilen yok olmasıyla sonuçlanmıştı. Çerkes Muhammed Bey ve Zülfikâr Bey arasındaki ihtilaf, Osman Çavuş el-Kazdağlı'nın yükselişine ve bağımsız bir güç olarak ortaya çıkmasına fırsat sağlamıştır. Daha önce de belirtildiği üzere, Kazdağlılar Fikârî hizbinin şemsiyesi altındaki çok sayıdaki kapıdan biriydi; bu konumuyla, Kazdağlılar Kasımî hizbi ile çatışmalarında Fikârîleri destekledi ve 1730'da Kasımîlere karşı Fikârîlerin kazandığı zaferde rol oynadılar. Ama bu eksiksiz Fikârî zaferinin ardından, Kazdağlılar dikkatlerini Fikârî hizbindeki rakip kapıların hakkından gelmeye yönelttiler. Sonunda, Kazdağlı kapısı kendisini doğuran hizbi aştı. 1740'lara gelindiğinde, Kazdağlılar eyalete gittikçe hâkim olmuş, Mısır'daki ikili hizipçilik kültürü iyiden iyiye yürürlükten kalkmış durumdaydı (Hathaway, 2016: 107). Daha önce de vurgulandığı üzere, Michael Winter yüzyılın ikinci yarısı boyunca egemenliğin Kazdağlı Memlûk hizbine ait olduğunu ve şeyhü'l-beledlerin onlardan geldiğini belirtmektedir (Winter, 1986, c.9: 398).

3.1. İBRAHİM KETHÜDÂ VE RIDVAN BEY EL-CELFI³⁹

Emir İbrahim Kethüdâ, ünlü Abdurrahman Kethüdâ'nın babası ve Osman Kethüdâ'nın efendisi olan Hasan Çavuş'un küşdaşı Süleyman Kethüdâ el-Kazdağlı'nın tabisiydi (Al-Jabarti, 1994, c.1: 312). Hathaway, İbrahim Kethüdâ'nın kökenini kesin olarak tayin etmenin mümkün olmadığını, mühimme defterinde, ondan sürekli olarak Mustafa Kâhya gibi Batı Anadolu kökenli olduğu anlamına gelen Kazdağlı sıfatıyla söz edildiğini belirtmektedir. Fakat, daha önceki Kazdağlı liderleri olan Hasan ve Osman Kâhya'dan da Kazdağlı olarak bahsedildiğini ve İbrahim bir memlûk olsaydı, Kazdağlı hânesinin liderliğini gerçekleştirirken azat edilmiş memlûklardan yararlanmış olacağını belirtmiştir. Dahası, bir önceki kuşaktan Kazdağlılar gibi İbrahim'in kuşağı da açıkça, İbrahim'in patronu Süleyman Çavuş'un kendisinin de kaçamadığı, "daha güçsüz yoldaş geleneği"ne bağlı kalmıştır. Böylelikle, İbrahim, Süleyman Çavuş'un tabileri arasında *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) olarak ortaya çıkmıştır (Hathaway, 2016: 103-104).

İbrahim Kethüdâ 1148 (1735-36)'de çavuş olarak hizmet vermiştir ve çavuşluk görevi sırasında 1151 (1738-1739)'de hac kervanını koruma görevi, yani serdârü'l-kıtar el-hac olarak vazifelendirilmiştir. Fakat o yıl, Osman Bey ondan gizlice uzaklaştı. Çünkü İbrahim Bey küstah ve kusursuzdu. 1152 (1739-1740)'de İbrahim Kethüdâ hacdan döndükten sonra ünü arttı ve yayıldı. Böylece gücü ve etkisi çoğalmıştı. İbrahim Kethüdâ zeki, açığız, becerikli, hoşgörülü aynı zamanda gaddar, merhametli, bağışlayıcı, sabırlı, kararlı, cesaretli ve ileri görüşlüydü. Osman Bey'e karşı entrika çevirmeye devam etti. Osman Bey Zülfikâr ile olan rekabetinden dolayı Ahmad al Sukkari, Rıdvan Kethüdâ el-Celfi, Halil Bey Katamiş ve Ömer Bey ile daha önceden bahsedildiği üzere Havvâra bölgesinde toplandı ve sonunda Osman Bey'e karşı ani bir saldırı gerçekleştirdiler. Osman Bey Mısır'dan kaçtı. Hüseyin Bey el-Haşab'ın komplosunun kurbanları olan Ragıp Paşa, Halil Bey Katamiş, Ömer Bey Balat, Ali Bey el-Dimyati, ve Muhammed Bey öldürüldü. El-Haşab'ın kendisi de sırayla düştü. El Haşab ve tabileri Kahire'den ayrıldı ve Katamiş, el-Dimyati ve el-Haşab hizbi çöktü. Ragıp Paşa görevden alındı. Bunun üzerine Kahire'nin liderliği ve otoritesi İbrahim Kethüdâ ve ortağı Rıdvan Bey el-Celfi'ye devrolmuştur (Al-Jabarti, 1994, c.1: 312). Böylece 1157/1744'te güç İbrahim

³⁹ İbrahim Kethüdâ ve Rıdvan Bey el-Celfi'ye dair Başbakanlık Osmanlı Arşiv'inde yapılan taramalarda kaydedeğer bir sonuca varılamamıştır.

Kethüdâ önderliğindeki memlûk hânesi tarafından ele geçirilmişti. İbrahim Kethüdâ, kendinden önceki memlûk liderlerinin hatalı yönetimlerini sona erdirmeye karalı olan Vali'nin yardımıyla bu mevkiye ulaşmıştır. Shaw'a göre İbrahim Kethüdâ ilk şeyhü'l-beled idi ve şeyhü'l-beledler, 12/18. yüzyılın son yarısı boyunca Mısır siyasî tarihinde egemen olan Memlûk yöneticileri olarak tanımlanmıştır. Memlûk hiyerarşisinde mutlak üstünlük hükümetin yönetiminde mutlak otorite anlamına gelmekteydi ve İbrahim Kethüdâ bu yetkiyi bölgede düzeni ve güvenliği sağlamak için kullanmıştır (Shaw, 1962: 6-7).

Diğer taraftan Kazdağlılarla uzun süredir ittifak içinde olan birkaç beylik hânesi bulunuyordu; bunlar, çok küçülmüş olan Bilifyalar ve köy kökenli (fella) birinin kurduğu Fellahlardı. Bu hâneler, İbrahim ve Rıdvan'ın ikili yönetimi süresince (1748-1754), kararlı bir biçimde tabi konumunda olmakla birlikte, Kazdağlı kampında yer almayı sürdürmüşlerdir. İbrahim Kethüdâ'nın Rıdvan Bey el-Celfi ile ortaklığı, daha önceki Kazdağlıların, potansiyel rakipleri olan Gedikler, Zülfikârlar ve Katamişlerle giriştiği, durumun gerektirdiği ittifaklara benzeyen bir stratejik ortaklık değildi. Bu eski tip ortaklıklar yerine Celfilerin, geleneksel rolleri olan, hâneler arasında ve daha güçlü olan hâneyle, ona bağlı bulunanlar arasında yaptıkları arabuluculuk dolayısıyla gelişmiştir (Hathaway, 2016: 112). Devrin vakanüvisi Mısırlı Şeyh Abdurrahman El-Caberti, yukarıda da belirttiğimiz üzere, İbrahim Kethüdâ ve Rıdvan Bey el-Celfi'yi ortak olarak belirtmektedir. Jane Hathaway de anlatısını bu yönde ele almaktadır. Bu çalışma da İbrahim Kethüdâ ve Rıdvan Bey el-Celfi'nin ortaklığı yönündeki anlatıyı sürdürecektir.

Kahire'de şeyhü'l-beled olmak için öncelikle bir hâneye sahip olmak gerekmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere, bu hâne Osmanlı Kahire'sinde bulunan çok sayıdaki askeri hânelerden biriydi. İbrahim Kethüdâ da hânesine gücü ve yetkisi oranında çok sayıda memlûk satın almıştı. El-Caberti de, İbrahim Kethüdâ'nın artan gücü oranında çok sayıda memlûk aldığını ifade etmiştir (Al-Jabarti, 1994, c.1: 312). Hathaway ise İbrahim Kethüdâ'nın 1748'den 1754'e Mısır üzerinde fiili kontrolünü icra ettiğini, Mısır'da bir Kazdağlı hegemonyası kurduğunu belirtmektedir (Hathaway, 1995: 44). André Raymond biraz kalabalık bir memlûk birliği kurmak için önemli yatırım gerektiğini yinelemekte ve memlûkların yaşamlarını sürdürebilmeleri ve buna ek olarak efendilerinin konağındaki eğitimleri için gereken hatırı sayılır giderler de dikkate alındığında, pek az emîrin bu tür

bir yatırımı yapabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca, Raymond rivayete göre İbrahim Kethüdâ'nın iki bin memlûku olduğunu ve bu sayının onun servetinin ve gücünün ne denli büyük olduğunu gösterdiğini belirtmektedir (Raymond, 2016: 42).

Rıdvan Bey el-Celfi gençken, İbrahim Kethüdâ 1740 ve 1750'lerin politikasına hükmetti ve Osmanlı'nın en zengin bölgelerinin gelirlerinin büyük bir bölümünü kontrol etti. (Creceus, 2004: 381). Devrin vakanüvisi Ahmed Damurdaşi Kethüdâ Azaban, Mısır'ın liderliği İbrahim Kethüdâ ve Rıdvan Bey el-Celfi üzerine intikal ettiğinde her şeyin ilk İbrahim Kethüdâ'ya gittiğini, baharat gelirleri, rüşvetler ve benzeri şeylerden bahsedildiğinde Rıdvan Bey el-Celfi'ye üçte birini verdiğini yazmaktadır (Al-Damurdashi, 1991: 376). İbrahim Kethüdâ ve ortağı Rıdvan Bey el-Celfi'nin sözlerine uydu ve otoriteleri Kahire'deki emirlerin ve ihtiyariyenin (yüksek rütbeli komutanların) geri kalanı üzerinde egemenlik kurdu. İbrahim üç aylığına Müstahfızân (Yeniçeri) Alayı'nın kethüdâ pozisyonunu üstlendi ve sonra Ocak'ın haysiyetini korumak için istifa ettiğini belirtti. Ayrıca iki memlûkünü (Ali ve Hüseyin'i) sancak beyi rütbesine yükseltti. Rıdvan Kethüdâ da sancak beyleri atadı ve böylece her birinin üç sancak beyi bulunmaktaydı (Al-Jabarti, 1994, c.1: 312-313). İbrahim Kethüdâ ve Rıdvan Bey el-Celfi'nin bu ikili yönetiminde aynı sayıda tabi'nin beyliğe terfi ettirilmesi, ince eleyip sık dokunan bir iktidar paylaşımının ve güç dengesinin göstergesiydi.

İbrahim Kethüdâ, Kahire'de şeyhü'l-beled olmanın getirdiği yükümlülükleri de üstlenmişti: Kamu işleri ile meşgul olmuş, vergileri toplamış ve onları çeşitli projeler için kullanmıştır. Ayrıca devletin tahıl mülkiyetine ait vergilerini ve yem miktarını denetlemiştir. Diğer taraftan, hac için hazırlıkların yapılması, İstanbul'a devlet ve valiliklerin ihtiyaçlarına göre para havalesinin yapılmasını da üstlenmişti. İbrahim Kethüdâ'nın ortağı Rıdvan Bey el-Celfi ise zevkleri ile meşgul olmuş ve kendi ahlaksızlığı içinde terk edilmiştir. Ayrıca bir kamu işine müdahil olmamıştır. İbrahim Kethüdâ ona para göndermiş, herkesin (emîrlerin) lehine, isteklerini ve arzularını yerine getirmişti. Bu arada İbrahim Kethüdâ memlûklerinden Ali Bey (el-Gazzavi) el-Kebîr'i emîr-i hac tayin etmiştir. Ali Bey hacı yönetmiş ve 1167 (1753)'de dönmüştür. Ayrıca El-Caberti, o yıl eşek sırtı kadar yüksek bir sel meydana geldiğini, hacıların çoğunun, develerinin ve bagajlarının denizin içine süpürüldüğünü kaydetmiştir. Hacılardan sadece birkaçının güvenle geri döndüğünü belirtmiştir (Al-Jabarti, 1994, c.1: 313).

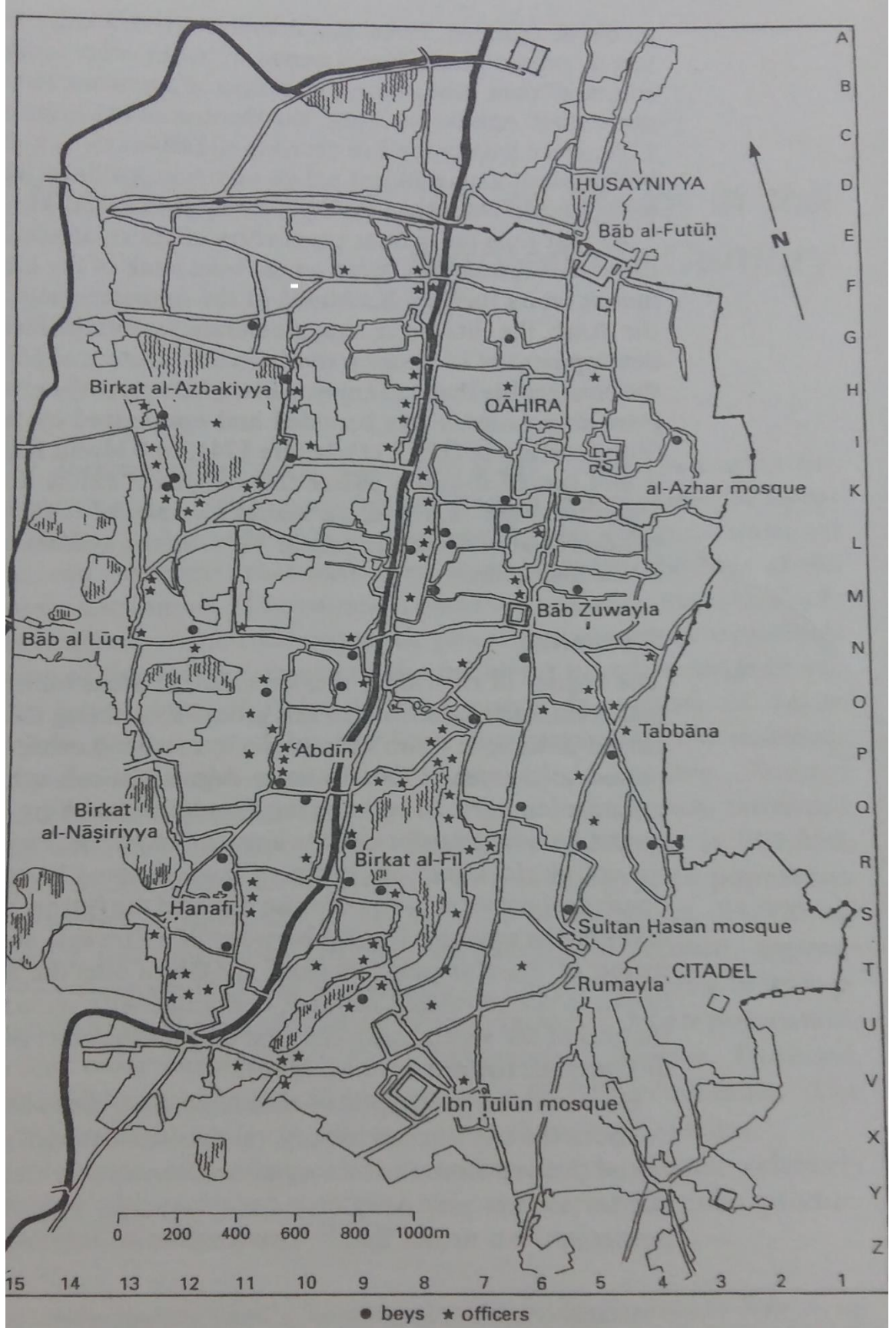
Rıdvan Bey el-Celfî hayatının diğer yönlerinde de iki alan arasında hareket etti. Bu emir devrindekiler tarafından şair çevrelerinin kurulmasıyla tanınmıştı. Burada şairler çağrılmış ve dönemin en tanınmış sanatçıları şiirlerini okumaya davet etmişti. Bu çevreler normale göre kamuoyuna daha açık gibi görünüyordu ve şiir oturumlarına farklı sosyal statülerden kişiler katılmıştı. Bu şairlerin aktardığı ya da bestelediği eserler, çoğu zaman, saraya uygun gelenekte övgülü şiirlerdi. Diğer taraftan emîr Rıdvan Bey el-Celfî önemli bir siyasi figür olmasının yanı sıra, yağ preslerinin loncası ile ilişkisini de sürdürmüştür. Dolayısıyla, Azab esnaflar tarafından ekonomik çıkarlar ve ittifaklarda taraflı bir etkiye sahipti. İktidar yapısının üyeleri, üretim ve ticarete erişim sağlamıştı. Sonuçta, esnaflar ve yerli kültürler arasında daha yakın kültürel bağlar oluşmuştu (Hanna, 2011: 126-127). Livingston, İbrahim Kethüdâ'nın (1744-54) Mısır'ın ilk yarı bağımsız Memlûk hükümdarı olduğunu ve onun kariyerinin, Osmanlı Mısır'ındaki Memlûklerin dirilişindeki en kritik noktalardan biri olduğunu belirtmektedir (Livingston – Al-Jabarti, 1970: 284). Raymond, Kazdağlılar'ın servetinin İbrahim Kethüdâ döneminde doruğa ulaştığını, kendisine karşı gelenleri, örneğin 1743'te Osman Bey Zülfikâr'ı, safdışı bıraktığı gibi, paşaların entrikalarını da (1740, 1747 ve 1748'de) boşa çıkardığını belirtmiştir. 1744-1754 arasında Mısır'ı, iktidarına ortak ettiği Azabların başı Rıdvan Kethüdâ'nın da yardımıyla Fransız elçilerin bir bakıma saygı duydukları beceriklilik, kararlılık ve bölünmezlik ilkelerine dayalı bir anlayışla yönettiğini de eklemektedir (Raymond, 2016: 45).

18. yüzyıl, Kahire şehir tarihinde de önemli değişikliklere işaret etmektedir. Kentin genişlemesi öncelikle beş yüzyıl boyunca güneye doğru yönelmiştir. Fakat, daha sonra ana nüfus akışı batıya yönelmiştir. On sekizinci yüzyılın başında Kahire güney bölgesinin belirli bir doygunluğa ulaşmasının kökeninde bir ekonomik refah dönemi ve büyük olasılıkla nüfus artışı olabilir. 1720 etrafında şekillenmeye başlayan Birketü'l-Özbekiyye bölgesinin gelişmesinde iki olay vurgulanmaktadır: tanınmış tüccar Kasım eş-Şeraybî tarafından Birka doğu kıyısında bir camii ve çeşme inşası, evinin yanında (1728) ve özellikle ünlü emîr Osman Kethüdâ el Kazdağlı tarafından göletin güneybatı köşesinde büyük bir kompleks (bir camii, bir çeşme, bir hamam ve birkaç ticari bina) inşa ettirmiştir (Raymond, 2002: 160).

18. yüzyıl boyunca elit yerleşim merkezi sürekli bir biçimde batıya kaymış, Kazdağlı evleri de bu eğilimi izlemiş ve 18. yüzyılın ikinci yarısında Birketü'l-Özbekiyye,

Kazdağlı ileri gelenlerin ve müttefiklerinin evleriyle çevrili bir çeşit Kazdağlı gölü haline gelmiştir (Hathaway, 2009a: 151). 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyılda rakamların karşılaştırılması açıkça bir elit yerleşim alanı olarak (%73.9'dan %35.4'e) güney banliyösünün düşüşünü göstermektedir. Bu düşüş özellikle Kale civarında etkindi ve neredeyse tüm elitler bölgeyi terk etmişti. Birketü'l-Fil hala birçok emîri çekse de üstünlüğünü kaybetmiş ve açıkça en gözde mahalle olmaktan çıkmıştı. İbrahim Kethüdâ ve Rıdvan Bey el-Celfî, Azab, Yeniçeriler öncülüğünde elit Birketü'l-Özbekiyye etrafında toplanmaya başladı. Bu andan itibaren 'Özbekiyye geceleri' şiiirlere ilham olmuş, 1798 felaketinden sonra mutlu günlerin sembolü olarak kalmış ve sonsuza dek kaybolmuştur (Raymond, 2002: 162).

Diğer taraftan El-Caberti de Kavsûn bölgesinde, Rıdvan Bey el-Celfî'nin hemen yanında ve ayrıca Bab al Kharq'da karısı için bir ev yaptırdığını belirtmektedir. Ayrıca, İbrahim Kethüdâ'nın eşinin eski Kahire'de bir sarayı bulunmaktaydı ve İbrahim Kethüdâ al-Adiliya'da Kaymaz Çeşme'de bir saray yaptırmıştı (Al-Jabarti, 1994, c.1: 313).

Harita 1: On sekizinci yüzyılın sonunda yönetici seçkinlerin ikametgâhı (Raymond, 2002: 161)

1166 (1752-1753)'da İbrahim Kethüdâ, Mustafa Paşa için Kavsûn bölgesindeki evinde büyük bir ziyafet vermiş ve ona ihsan ederek hediyeler vermiştir. İbrahim Kethüdâ Mısır'da hiç kimsenin elde etmediği tartışmasız otorite ve nüfuz gücü kazanmıştı. Safer 1168 (Kasım-Aralık 1754)'de yatağında ölene dek hâkim kalmıştı (Al-Jabarti, 1994, c.1: 313). Rıdvan Bey el-Celfî ve onun ortağı İbrahim Kethüdâ ile birlikte Kahire'de iktidara yerleştiğinde, yönetim ile alakalı meseleleri ortağına devrettiği daha önce de belirtilmişti. Rıdvan Bey zevk ü sefa âlemine dalmış, birkaç saray ve bina inşa ettirmişti. Onları güzelleştirmek ve süslemek için çok uğraş vermişti. Özellikle Özbekiyye gölünün kıyısındaki evi, önceleri ed-Dâde eş-Şeraybî ailesine aitti. Kapısında yerel halk tarafından "üç kutsal kadın" olarak bilinen iki burmalı sütun yükselmekteydi. Yüksek salonun üzerinde pirinç, vitray, lacivert taşı ve hoş renklerle süslenmiş kusursuz kubbeler zevk ve hassasiyetle yaptırılmıştı. Zevk ve sefa dolu bir hayat süren Rıdvan Kethüda içki ve güzelliğe olan zaafını gizlememekteydi. Ayrıca, Bab al-Azab olarak bilinen Rumayla'daki Kale'nin kapısını yeniden inşa ettirmişti (Al-Jabarti, 1994, c.1: 314). Holt'un da belirttiği gibi, Rıdvan uyuyan bir ortaktı: devlet meselelerine hiç ilgi duymadı, fakat muhteşem konutlar inşa etmek, lüks yaşamlar ve şair himayesi kurmakla meşgul olmuştu (Holt, 1966: 92).

Livingston, 1754'de İbrahim Kethüdâ'nın ölümünden sonra şeyhü'l-beledlik payesinin, daha zayıf ortağı Rıdvan Bey el-Celfî'ye geçtiğini ifade etmektedir. Ayrıca Livingston, Rıdvan Bey el-Celfî'nin, İbrahim Kethüdâ'nın güçlü beylerinin rekabetini bastırmakta başarısız olduğunu vurgulamıştır. İbrahim Kethüdâ'nın ölümünden kısa bir süre sonra Memlûkler, Rıdvan Bey'i destekleyen ve ona rakip olan, iki savaştan grup halinde ayrılmışlardır (Livingston–Al-Jabarti, 1970: 284-285). Böylece şeyhü'l-beledlik payesini elde etmek isteyen Memlûk beyleri mücadeleye başlamışlardı. Bu mücadeleler, Bulutkapan Ali Bey'in şeyhü'l-beled olarak otoritesini seleflerinden daha başarılı bir şekilde kabul ettirdiği 1768 tarihine dek sürmüştü.

Raymond, İbrahim Kethüdâ ölünce doğal olarak Abdurrahman Kethüdâ'nın Kahire'deki yöneticiler arasında ön plana çıktığını, yeniçerilerin komutanı olduğu gibi İbrahim Kethüdâ'nın izlediği akıllı siyaset sonucunda beyliğe egemen konuma yükselmiş bulunan Kazdağlı sülalesinin başına geçtiğini ve tek engelin Rıdvan Bey olduğunu da eklemektedir. İbrahim Kethüdâ'nın mirası ise şöyle düzenlenmişti: Kahire'nin denetimi

Abdurrahman Kethüdâ'ya, mirasla ilgili işler Osman Bey'e, azabların komutası da Rıdvan Bey'e bırakılmaktaydı (Raymond, 2016: 58).

Mayıs 1755'te, İbrahim Kethüdâ'nın ölümünden sadece altı ay sonra, Abdurrahman Kethüdâ müttefiklerine saldırmak ve Rıdvan Bey el-Celfî'yi öldürmek için kışkırtma başlatmıştı (Crecelius, 2004: 384).

Abdurrahman Kethüdâ'nın yönettiği ocağın gücüne dayanmasının yanı sıra, mensubu bulunduğu "sülale"nin meşruiyetinden de yararlanarak pek çok komutanı kendi çevresinde toplayıp darbe yapmıştı. Darbeciler 16 Mayıs 1755'te Rıdvan Bey'in konağına saldırmışlardı. Rıdvan Bey kaçmaya çalıştıysa da almış olduğu yaralar nedeniyle yaşamını yitirmişti (Raymond, 2016: 58-60). Öte yandan El-Caberti bu olayı şöyle aktarmaktadır:

"İbrahim Kethüda'nın memlûkleri Rıdvan'ın suikastı için entrikalar kurmaya başlamışlardı. Baştan çıkarıcı akrepler aralarında dolaşmaya başlamıştı, ancak Rıdvan planları hakkında uyarılmıştı. Destekçileri ile birlikte çalışarak kaleyi, kapıları, Mahmudiya ve Sultan Hasan Cami'yi kontrol altına almıştı. Abdurrahman Kethüdâ ve ihtiyariyenin (yüksek rütbeli komutanlar) aradıkları uzlaşmayı getirmek istemişlerdi. Onlardan bazıları Rıdvan Bey el-Celfî'ye gitmiş ve bunu söylemişlerdi. Rıdvan Bey el-Celfî onların sözlerine kapılana kadar bu şekilde devam ettiler, onlara inandı ve onların danışmanlarına güvendi, çünkü iyi bir kalbi vardı. Rıdvan Bey el Celfî ve adamları dağılmış ve Kâvsun'daki evine gitmişti. Bunun üzerine düşmanları fırsat yakalayıp gece planlarını gerçekleştirdiler. Onlar kale, kapı ve önemli mevkilerde denetimi ele geçirmişti. Evinde iyi niyetlerine güvenerek ve kaderin onun için ne sakladığını bilmeden güvende kaldı. Ali Bey'e onu öldürmesi emredilmişti, Rıdvan Bey el-Celfî atları çağırdı ve en yakın destekçileri ile birlikte kaçtı. Vurulmak ona büyük bir acı vermişti. Çünkü bacağındaki kemiği kırılmıştı. O al-Basatin'e gitmişti, fakat al-Basatin güvenli değildi. Onu kimse takip etmemişti, fakat evini yağmaladılar. O sonra Yukarı Mısır için ilerledi, Awlad-Yahya'nın doğusunda öldü ve orada gömüldü. Böylece yaklaşık yedi yıl süren rejimlerinin sona erdiğini, bu dönem boyunca Kahire'nin barışçıl, kavga ve şiddetten muaf olduğunu da belirtmiştir" (Al-Jabarti, 1994, c.1: 330-331).

Holt, bu olayın Celfî hânesinin siyasi figür olarak sonunu getirdiğini ve Kazdağlı hânesinin üstünlüğüne damgasını vurduğunu eklemiştir (Holt, 1966: 92). El-Caberti'ye

göre de Rıdvan Kethüdâ'nın ölümü ve böylece Celfî hânesinin yıkılmasıyla birlikte iktidara Kazdağlı hânesi yerleşmiştir. Osman Bey el-Circâvî müteveffa İbrahim Kethüda'nın önde gelen memlûklerinden biriydi ve Rıdvan Bey'i ortadan kaldıranlar arasındaydı. Circâvî kendi memlûklerine liderlik etmiş, fakat zülüm ve hüsrarla yönetmişti. Böylece Circâvî'ye karşı bileştiler ve 1170/1757'den kısa bir süre sonra, Ali Bey el-Gazzâvî liderliğindeki bir grup tarafından onun husumetleri ortadan kaldırılmış ve görevden azledilmiştir. Ali Bey el-Gazzâvî yerine Hüseyin Bey el-Sabuncu'yu ortaya koydular ve yeni şeyhü'l-beled yaptılar (Al-Jabarti, 1994, c.1: 338; Livingston – Al-Jabarti, 1970:284).

3.2. HÜSEYİN BEY EL-SABUNCU – ABDURRAHMAN KETHÜDÂ

İbrahim Kethüdâ'nın ölümünün ardından, tabileri Hüseyin Bey el-Sabuncu ve Bulutkapan Ali Bey, Rıdvan Bey el-Celfî'den kendilerini bey yapmalarını talep etmişlerdi (Hathaway, 2009a: 117). Hüseyin Bey emîr-i hac tayin edilmiştir. Hüseyin Bey haccı 1169 (1756) ve 1170 (1757) arasında yönetmiştir. Sonradan reis pozisyonuna atanmış ve otoritesine saygı duyulan memlûklerin başı olmuştur, yani yeni şeyhü'l-beled olmuştur. Asil, cömert ve saygındı. Hüseyin Bey doğası gereği Nisf Harâm hizbine meyilliydi, çünkü o aslında Sabuncu hânesi memlûklerinden biriydi. Fakat, Hüseyin Bey hala gençken sonraki hânesine kaçmış ve İbrahim Çavuş'a gitmişti. İbrahim Çavuş onu alıp yetiştirmişti ve İbrahim el-Sabuncu'nun oğlu olan Muhammed Çorbacı'nın dul eşiyle evlendirmiştir. Onların evinde ikamet etmeye başladı ve hâneyi yeniden düzenledi, büyüttü, ona büyük bir salon ekledi ve Sabuncu olarak bilinmeye başlandı (Al-Jabarti, 1994, c.1: 338). Hicaz'dan döndükten sonra, Hüseyin Bey Mustahfizân baş ağası olarak Abdurrahman Ağa'yı Şaban 1170 (1757 Nisan-Mayıs)'te atamıştı. Bu ünlü Abdurrahman Ağa idi. Muhammed Bey ibn el-Dali'yi de 1171 (1757)'de haccı yönetmesi için atamıştı ve aynı yıl içinde geri dönmüştü.

Hüseyin Bey el-Sabuncu görev süresi boyunca, potansiyel muhalifleri (bunlar içinde Bulut Kapan Ali Bey de vardır) sürgüne göndermiştir (Livingston – Al-Jabarti, 1970:284). Hüseyin Bey küşdaşı Bulutkapan olarak bilinen Ali Bey'in kovulmasını istemiş ve onu Nusat mezrasına sürgün etmişti. Ayrıca, küşdaşı Osman el-Circâvî'yi de ihraç etmiş ve Asyut'a sürdürmüştü. Bilmukabele, Hüseyin Bey Ali Bey el-Gazzâvî'yi de sürgün etmek istemiş ve Al-Adilliya'ya göndermişti. Fakat ihtiyariye Gazzâvî adına Ali

Kethüdâ el-Kharbutli aracılığıyla arabuluculuk yapmıştı. Böylece, Gazzâvî'yi kayınpederi Ali Kethüda'nın al-Ratlî Gölü'ndeki evinde kalmaya zorlamıştı. Gazzâvî ne evden ayrılabilirdi ne de yoldaşları ile görüşebilirdi. Dahası küşdaşı Hüseyin Bey'i, keşkeş olarak tanınan, vali olduğu yerden Circa'dan getirdi ve onun el-Ayni Sarayı'nda kalmasını ve şehre girmemesini emretmişti. Daha sonra kendisine Buhayra'ya gitmesini emretmiş ve seyahat etmesi için tekneler sunmuştu. Bu minval üzere, küşdaşlarını illere dağıtmayı ve daha sonra öldürmeyi, böylece tek başına lider olmayı planlamıştı. O zaman Kahire'yi yalnız yönetecek ve Nisf Haram rejimini ön plana çıkaracaktı. Hüseyin Bey el-Sabuncu'nun böyle gizli hedefleri vardı (Al-Jabarti, 1994, c.1: 338-339). Hüseyin Bey el-Sabuncu'nun yukarıda da belirtildiği gibi acımasız ve aşağı yukarı devrimci politikasına desteğine örnek olarak Kazdağlı memlûklerinden Nisf Haram'a kaydırma olayı verilebilir. Kasımiyye hizbi Fikâriyye hizbi tarafından 18. yüzyılın ilk yarısı boyunca güçsüzleştirilmiş ve Nisf Haram güçsüzleştirilen bu hizbin adı olmuştur (Livingston – Al-Jabarti, 1970:284).

Hüseyin Bey el-Sabuncu kendi küşdaşlarından bir grup toplamıştı ve Hüseyin Bey'in amacını kabul etmiş gibi davranmışlardı: Hasan Kaşif Juja, Kasım Kaşif, Halil Kaşif Jurji, Ali Ağa el-Munajji, İsmail Kaşif Ebu Madfa. Bunlar onun yakın dostlarıydı ve her zaman katılmışlardı. Hüseyin Bey Keşkeş onlarla birlikte gitti, fakat gizlice onları yanına çekti. Hüseyin Bey el-Sabuncu'ya suikast düzenlemek için birlikte hareket etmişlerdi (Al-Jabarti, 1994, c.1: 339). Yine el-Caberti'den öğrendiğimize göre, bir Cuma günü onların geleneklerine göre gitmişler ve onunla İmam el-Şafii'nin mezarını ziyaret etmişlerdi. Birlikte Eski Kahire'ye geri dönmüşler ve geceyi al-Wakil Sarayı'nda zevk ü sefa içinde geçirmişlerdi. Onlara sabah kahvaltı getirmişler ve kahve içmişlerdi. İstedikleri için her birine 1000 riyal ve 1000 ardabında buğday ve tahıl için belge yazmıştı. Bu belgeleri ceplerine koydular ve silahlarını çektiler. Hüseyin Bey el-Sabuncu'yu öldürüp cesedini parçaladılar. Sonra sarayı terk ettiler, memlûkleri ve birlikleri uzak tutmak için dışarıdan kilitlediler (Al-Jabarti, 1994, c.1: 339).

Hüseyin Bey el-Sabuncu'yu öldürenler birlikte Kahire'ye girdiler. Keşkeş, Hüseyin Bey el-Davudîya'nın evine gitti ve pozisyonunu aldı. Ali Bey Gazzâvî'ye Sabuncu'nun katledildiği haberi ulaştığında al-Ratlî Gölü'ndeki evde ev hapsindeydi. Suikastçılarla birlikte kaleye gitmişti. Cinayet Safer 1171 (Ekim-Kasım 1757)'de gerçekleşmişti. Ali Bey Gazzâvî'yi, katledilen Hüseyin Bey el-Sabuncu'nun yerine şeyhü'l-beled olarak

tayin etmişlerdi (Al-Jabarti, 1994, c.1: 339-340). Holt da Kasım 1757'deki suikastten sonra üstünlüğü elde eden Ali Bey el-Kebir'in, diğer bir deyişle büyük olarak da bilinen Ali Bey Gazzâvî'nin şeyhü'l-beled olduğunu yazmıştır (Holt, 1966: 93). Daha sonra Ali Bey Gazzâvî, Hüseyin Bey el-Sabuncu'nun Özbekiyye'deki evine taşınmıştı. Ali Bey (Bulut Kapan) Nusât'tan, Osman Bey el-Circâvî ise Asyût'tan geri çağırılmıştı. Halil Kaşif ve İsmail Ebu Madfa sancak beyi yapılmıştı. Kasım Kâşif'e za'im ofisi verilmiş ve birkaç ay sonra da Hasan Kaşif, Juja olarak bilinen, bir sancak beyi yapılmıştı. Bu olaylar Ali Paşa İbn el-Hâkim'in ikinci valiliği sırasında gerçekleşmişti (Al-Jabarti, 1994, c.1: 339-340). Ali Bey el-Gazzâvî'nin Kahire'de şeyhü'l-beled olarak etki alanını göstermesi bakımından mühimdir. Ayrıca şeyhü'l-beled el-Gazzâvî hami-mahmi bağları çerçevesinde, önemli mevkilere kendi mahmillerini getirmiştir. Öte yandan 18. yüzyılın ikinci yarısında bir elit yerleşim alanı olarak karşımıza çıkan Birketü'l-Özbekiyye'ye yerleşmesi de bir başka ehemmiyetli noktadır.

Hizip gruplarının ciddi meydan okumalarından arınmış olmasına rağmen Abdurrahman Kethüdâ, İbrahim Kethüdâ ve Rıdvan Bey el-Celfî'nin ölümünden sonraki liderlik mücadelesini niteleyen politik çatışma sürecine doğrudan katılmaktan kişisel olarak nefret göstermeye devam etmiştir (Crecelius, 2004: 384). 1173 (1759-60)'te Ali Bey el-Kebir (el-Gazzâvî) emîr-i hac tayin edilmiş ve el-Gazzâvî, Süleyman Bey el-Shaburi, Hasan Kethüdâ el-Sha'rawi, Halil Çavuş, Hidan Musalla ve Ahmed Çavuş el-Majnun ile komplo kurmuşlardı ve planları Abdurrahman Kethüdâ'yı öldürmekti (Al-Jabarti, 1994, c.1: 415).

Osmanlı Mısır'ında siyasi hamleleri zayıflayan merkezi otorite kültürel sahada güçlenmiş ve bunun tam tersine kültür alanını aşamalı olarak terk eden Memlûk geleneği ise siyasi açıdan kuvvetlenmiştir. Abdurrahman Kethüdâ mevcut dengeyi tersine çeviren ve hasımlar arasındaki rolleri kendi tercihi doğrultusunda dağıtmıştır (Raymond, 2016: 11). İbrahim Kethüdâ ve Rıdvan Bey el-Celfî'nin ölümleri sonrasında Abdurrahman Kethüdâ artık Kahire'nin tartışılmaz efendisidir (Raymond, 2016: 60).

Abdurrahman Kethüdâ'nın kesin doğum tarihinden emin olunmamakla birlikte, genellikle 1716'da babası Hasan Çavuş el-Kazdağlı'nın ölümünden hemen önceki bir döneme atfedilmektedir. Annesi Emine ise, Mustahfizânlar çorbacısı Hasan el-Kandakçı'nın kızı ve Hasan Çavuş'un özgür karısıydı. Dolayısıyla Crecelius,

Abdurrahman'ın özgür doğmuş bir Müslüman olmasının sonraki kariyerinde fark yarattığına inanmaktadır. Hasan Çavuş öldüğünde, oğlu Abdurrahman'ın kariyerine damgasını vuran ve pasifliğine atfedilen birçok hayal kırıklığının başlangıcını yaşamasına sebep olan babasının kıdemli memlûku Osman el-Kazdağlı'nın, Abdurrahman'ın annesi ustasının dul eşi Emine ile evlenmesi ve Abdurrahman'ın kayda değer mirasına el koymasındı (Creceus, 2004: 374-375). 1740 tarihine kadar Abdurrahman Kethüdâ, babası Hasan Kazdağlı (ö. 1715), onun memlûku Osman Kethüdâ'dan (ö. 1736) ve nihayet onun da memlûku Süleyman el-Guhdâr'dan (ö. 1739) kaynaklanan 32.9 milyon para tutarında bir mal varlığının sahibi bulunuyordu. Mahkeme kayıtları bu mirasın ancak bir bölümünü kapsadığından gerçekte çok daha büyük bir servet söz konusuydu. Başlangıçta Abdurrahman Kethüdâ'nın meslek yaşamı hem yeniçeri ocağına hem de Kahire'nin siyasal ortamına egemen olan İbrahim Kethüdâ'nın gölgesinde gelişmişti (Raymond, 2016: 52-53). İbrahim Kethüdâ yaşadığı sürece, Abdurrahman Kethüdâ politik açıdan neredeyse pasif denilebilecek bir konumda kalmayı sürdürmüştür. Daha önce de belirtildiği üzere, İbrahim'in ölümüyle ani bir şekilde İbrahim'in tabilerini idaresi altına almış ve onları, Rıdvan Bey el-Celfî'yi ortadan kaldırmak için kullanmıştır (Hathaway, 2009a: 116).

Abdurrahman Kethüdâ, İbrahim Kethüdâ'nın aksine o memlûklarını başlıca yönetim kademelerine, özellikle de beyliğe yerleştirmeye çalışmayıp, kendi "sülale"sini yaratmakla da pek ilgilenmemiştir. 1751-1765 arasında yönettiği yeniçeri ocağına egemen olmakla birlikte, çevresinde kendine bağlı adamlar toplamamıştır. Kuşkusuz bu davranış onun siyasete ilgi duymamasıyla açıklanabilir. Siyaset yerine din ve hayır işleriyle uğraşmayı, bu alanda imar etkinliklerine girmeyi, dolayısıyla kendine bir sülale oluşturup bakımını üstlenmede kullanabileceği tüm olanakları bu amaç için seferber etmiştir (Raymond, 2016: 60). El-Caberti'nin aktardığına göre, Abdurrahman Kethüdâ'nın binalar inşa etmeye, hayır işleri yapmaya ve cami inşa etmeye yoğunlaştığını belirtmiştir (Al-Jabarti, 1994, c.1: 313). Emîrin büyük yapılar dizisi (1744) Beyne'l-Kasreyn Sebili ile hemen yanı başındaki Şeyh Mutahhar Camii ve çeşmesinin yapımıyla başlamıştır. Ayrıca Abdurrahman Kethüdâ farklı zamanlarda sürgüne gönderilmişti. 1747 sonlarında üç yıl boyunca 1751'e dek Hicaz'da kaldı. Ayrıca 1751'de Hicaz'dan döner

dönmez El-Ezher Cami'ni büyütme çalışmalarına⁴⁰ başladı ve 1754'te ise Şevâzliye Cami'ni yaptırmıştı. Bütün zamanını hayır işlerine ve üstlendiği meslek görevine ayıran Abdurrahman Kethüdâ, memlûklar dünyası kadar tehlikeli bir dünyada yerini koruyabilmesi için gerekli önlemler konusunda kendini sağlama almaksızın bir hükümdarlık sürdürmüştü. Nitekim, 1760'ta artık ön plana çıkan ve iktidarı ele geçirmek amacıyla kendisini öldürtmek isteyen Ali Bey el-Gazzavî'yi karşısında bulmuştu (Raymond, 2016: 55-61). Yukarıda bahsedildiği üzere, kendisi hakkında yapılan suikast planını öğrenen Abdurrahman Kethüdâ; Halil Çavuş, Hidan Musalla ve Ahmed Çavuş'u Hicaz'a sürdü. Süleyman Bey el-Shaburi, Hasan Kethüdâ el-Sha'rawî, onun memlûkları küşdaşı, Faraskur'a sürmüştür. Ayrıca, Abdurrahman Kethüdâ düşmanlarının bu girişimlerini engellemek amacıyla "Bulutkapan" olarak tanınan Ali Bey'i öne çıkartmıştı. Abdurrahman Kethüdâ ertesi gün emirler, ihtiyariye ve sancak beyleriyle her zamanki gibi görüştü. Abdurrahman Kethüdâ ilan etti: Ali Bey (el-Gazzavî), Hicaz'a gitti ve onun tehdidini açıkladı ve "Ey emirler ve komutanlar, söyleyin bakalım ben kimim? Hepsi, "Siz efendimizin oğlu, bizim bağlı olduğumuz efendimizsiniz" diye yanıtladılar. Burada Abdurrahman Kethüdâ Ali Bey'in (Bulut Kapan) şeyhü'l-beled ve şef olacağını bildirdi. Ona ilk itaat edecek ve son karşı çıkacak kişinin kendisi olacağını söyledi. Diğerleri daha

⁴⁰ "Ezher'i mimarî açıdan inceleyen araştırmacılar buradaki bakım, onarım ve genişletme çalışmalarının en büyük çaplı olanının Kazdağlı Abdurrahman Kethüdâ tarafından yaptırılan çalışma olduğu konusunda ortak bir kanaate sahiptir. Abdurrahman Kethüdâ 1167 (1753) yılında, caminin kapalı mekânını mihrabın arkasına doğru genişlettirmiştir. Elli mermer sütunun taşıdığı kemerler üzerine oturmuş ahşap tavanla örtülen bu yeni alan kible duvarına ayrıca mermerden güzel bir mihrap yerleştirilmiş ve üzerine bir kubbe yapılmıştır. Mihrabın sağında da devrin ahşap işçiliğinin karakteristik özelliklerini taşıyan bir minber bulunmaktadır. Halen soldaki duvarda görülen, üzerinde sekizgen bir istif halinde kûfi hatla Allah, Muhammed ve aşere-i mübeşşere isimlerinin yazılı olduğu mermer levha ise bu ilave kısma bitişik yaptırılan baninin türbesinden alınıp daha sonraki bir tamirde buraya monte edilmiştir. Abdurrahman Kethüdâ'nın yaptırdığı mihrabın yakınında Mihrabü'd-derdîr adıyla anılan bir ikincisi, onun yakınında da İdaretü hıfzı'l-asari'l-Arabiyye tarafından eski mihrabı örten ahşap kısım ile bütünleştirmek için yaptırılmış bir üçüncüsü bulunmaktadır. Abdurrahman Kethüdâ'nın Ezher'in mimarisine kattığı önemli unsurlardan biri de caminin güney duvarıyla kible duvarının kesiştiği köşeye yaptırdığı Bâbüssaâyide adıyla anılan ve Harrâtü Kettâme'ye açılan iki açıklıklı büyük kapıdır. Bu kapının kible duvarına bitişik olan kısmına bir sarnıçla bir sebil yerleştirilmiş, bunun üzerine de yetim çocukların Kur'an öğrenmeleri için mermer sütunların taşıdığı kemerlere oturan bir mektep inşa edilmiştir. Böylece Ezher'in kible duvarının sağında yer alan bu ikinci büyük kapıya da öteki gibi bir sebil-küttâb fonksiyonu kazandırılmıştır. Abdurrahman Kethüdâ ayrıca biri bu kapının yanına, diğeri kible duvarının kuzeydoğusuna, mutfağa açıldığı için Bâbüşşürbe denilen yine kendisinin yaptırdığı kapının yanına iki minare inşa ettirmiş, böylece bütünüyle Osmanlı tarzında olan bu iki minare ile Ezher Külliyesi'nin o zamanki minare sayısını altıya çıkarmıştır. Abdurrahman Kethüdâ'nın külliye kazandırdığı en değerli mimari unsur yapının taçkapısı özelliğine sahip olan çift açıklıklı Bâbülmüzeyyinin'idir" Bkz. (Uzun, 1995, c.12: 53-58).

sonra "Biz de desteğimizi sunuyoruz" dedi. Ertesi sabah erkenden Abdurrahman Kethüdâ Ali Bey'in (Bulut Kapan) evine gitmiş ve o günden itibaren divan ve meclis oraya nakledilmiştir (Al-Jabarti, 1994, c.1: 416-419).

Ali Bey'in başa geçirilmesi 1760 Ekim ayı başlarında olmuştu. Hicaz dönüşü durumu öğrenen emîr-i hac Ali Bey el-Gazzâvî ise kaçıp Suriye'ye sığınmıştır. 1765 Nisan'ına kadar Abdurrahman Kethüdâ, Mısır'ın efendisi olmayı sürdürdüysede, aslında kendisini bir tür yarı emekli ederek devlet işlerinden uzaklaşmış, imar çalışmalarına yönelmiş ve böylece Ali Bey'e meydanı boş bırakıp iktidarı ele geçirmesi için gerekli hazırlıkları yapmasına olanak tanımıştı (Raymond, 2016: 62). Livingston, Ali Bey'in şeyh'ül-beledliğinin ilk 4 buçuk yılı boyunca sadece sözde lider olduğunu ve bu zaman süresince Mısır'daki gerçek gücün Abdurrahman Kethüdâ'da olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Livingston, Venedik raporlarında (Abd al-Rahman "Kumandan" ve "Abd-Rahman comanda a tutto il paese") İtalyanca olarak "Abdurrahman bütün ülkelerin komutanıdır" ifadeleriyle anıldığını aktarmaktadır. Ağustos 1760 ile Abdurrahman'ın Ali Bey tarafından sürgün edildiği Nisan 1765 arasında onun "Mısır'ın Kumandanı" olarak anıldığı bir rapora rastlamak zordur. Ali Bey'in ismine Eylül 1764'e kadar, en azından önemli bir şekilde, değinilmediğini de eklemektedir (Livingston – Al-Jabarti, 1970: 292).

1765 Nisan'a kadar Ali Bey birçok memlûku ve mülkü elinde tutarak kendi hâne halkını güçlendirmiş, alay içinde önemli pozisyonlarda üst düzey memlûk atamasını gerçekleştirmiş, aniden bir grup emirin deltaya çıkarılmasını ve Abdurrahman Kethüdâ'nın Mekke'ye sürülmesini emretmişti (Crecelius, 2004: 385). Devrin vakanüvisi El-Caberti o günü şöyle aktarmaktadır:

"O gün Kahire'de özellikle 'Abdurrahman Kethüdâ'nın ayrılışında büyük bir kargaşa yaşandı. Zira, o emîrlerin en büyüğü, efendisinin oğlu, onların başı ve güç, otorite ve itibar adamıydı. Abdurrahman Kethüdâ sayesinde yeniçeriler azablara karşı üstünlük elde etmişti. Dahası çok sayıda memlûku, yandaşı, hizmetkârı, Magriplisi ve diğer askerleri vardı. Bu yüzden Abdurrahman Kethüdâ'nın sürgüne gideceği gün insanlar büyük bir iç savaş olacağını düşünüyorlardı. Fakat o gün meydana gelen tek şey şaşkınlık olmuştu" (Al-Jabarti, 1994, c.1: 419-420).

Ali Bey'in ortağı Salih Bey'e bir ferman verdi ve onu Gazze'ye sürdü. Abdurrahman Kethüdâ ise daha önce de sürgün edildiği Hicaz'a gönderilmişti. Ali Bey'in ölümü (8

Mayıs 1773) ve Muhammed Bey Ebu'z-Zeheb'in 1775'teki ölümünden sonra Kazdağlı sülalesine mensup olan emîrlere, Abdurrahman Kethüdâ'nın geri dönmesine izin vermişlerdi. 1776'da emîr-i hac Yusuf Bey, Abdurrahman Kethüdâ'nın affedilmesi için devreye girmiş ve istediğini elde etmişti. Bunun üzerine Abdurrahman Kethüdâ yaşlılık, geçirdiği hastalıklar ve sürgün nedeniyle iyice güçten düşmüş bir durumda, 28 Mart 1776'da Kahire'ye dönebilmiştir ve geri dönüşünden sadece on bir gün sonra 8 Nisan 1776'da evinde vefat etmiştir (Raymond, 2016: 63-64). Crecelius'a göre Abdurrahman Kethüdâ, Hicaz'a ikinci sürgününü hânesini korumak ve savunmak yerine pasif bir kabul ile karşılaşmış ve direniş göstermemiştir. Memlûklerini bir araya getirmemiş, sürgünden dönmek için ve Kazdağlı hizbinin liderliği konumunu yeniden elde etmek için hiçbir çaba göstermemiştir. O Mekke'de yalnız bir yabancı olarak yaşamıştır (Creelius, 2004: 385). Ayrıca Abdurrahman Kethüdâ Mısır'ın zenginliği ve Kahire'nin yükselişinden yararlanan, dinine bağlı ve gösterişi seven bir emîr olarak, damgasını bir daha silinmemek üzere bu kente vurmuştur. Öyle ki, 1744-1765 yılları arasında Kahire'de inşa ettirdiği yapıların varlığı, bugün bile yaptıklarına tanıklık etmektedir (Raymond, 2016: 65). Abdurrahman Kethüdâ sanat ve mimarinin hamisi olmuş ve Kahire'de çok sayıda yapının inşasını ve restorasyonunu gerçekleştirmiştir. Ayrıca Abdurrahman Kethüdâ'nın en dikkat çekici girişimi Kahire'de, İslâm âleminin günümüzde de var olan en eski dinî eğitim müessesesi Ezher için ortaya koyduğu çalışmalarıdır. Abdurrahman Kethüdâ'nın türbesi de burada bulunmaktadır.

3.3. ALİ BEY EL-GAZZÂVÎ – ALİ BEY EL-KEBÎR (BULUTKAPAN) - EBÜZZEHEB MUHAMMED BEY

Şeyhü'l-beledlik payesine art arda yükselen Ali Beylerin her ikisine de, el-Kebîr saygı ifadesi verilmiştir. Kronolojik sıralamada, ilk Ali Bey Mısırlı çağdaşları tarafından daha önce el-Gazzâvî olarak bilinmektedir. İkinci Ali Bey ise daha çok Ali Bey el-Kebîr olarak tanınan, şeyhü'l-beled Bulutkapan Ali Bey (1760-1773)'dir. Livingston, Mısır tarihçisi El-Caberti'nin ilk Ali Bey'i el-Gazzâvî olarak, ikinci Ali Bey'i şeyhü'l-beled olana kadar Ali Bey Bulutkapan olarak adlandırdığını ve şeyhü'l-beled olmasının ardından Ali Bey el-Kebîr olarak nitelendirdiğini belirtmiştir. Fakat, El-Caberti'nin el-Gazzâvî'yi "Ali Bey el-Kebîr" olarak adlandırdığı beklenmeyen bir örneğin de mevcut olduğunu yazmıştır. Ayrıca Livingston, iki Ali Bey hakkında Osmanlı belgelerinde Fransız ve Venedik konsolosluk raporlarındaki gibi belirgin bir ayırım yapılmadığını belirtir. Bu raporların

yazıldığı tarihte, bir Ali Bey'in diğer Ali Bey'i takip edeceği bilinmemektedir. Aslında problem çok daha karışıktı. Çünkü Fransız ve Venedik konsolosları lakap eklemişlerdir. Bu raporlarda 1760 yılına kadar ya da kısa bir süre sonra Ali Bey Bulutkapan 'le Jeune', 'le Petit', (küçük) olarak ve Ali Bey el-Gazzâvî'ye ise yaşı daha büyük olduğu için 'le Grand' (büyük) lakabı verilmiştir (Livingston – Al-Jabarti, 1970: 284-288).

Daha önce de belirtildiği üzere, Holt Kasım 1757' deki suikastten sonra üstünlüğü elde eden Ali Bey el-Kebir'in, diğer bir deyişle büyük olarak da bilinen Ali Bey Gazzâvî'nin, şeyhü'l-beled olduğunu belirtmiştir (Holt, 1966: 93). Bulutkapan Ali Bey'in şeyhü'l-beled seçildiğini Hicaz dönüşü öğrenen Ali Bey el-Gazzâvî ise, kaçıp Suriye'ye sığınmıştır. Ali Bey el-Gazzâvî'nin kısa süreli şeyhü'l-beledlik devri böylece son bulmuştur.

Ali Bey (Bulutkapan) Abaza asıllıydı (Lusignan, 1784: 69). Bu dönemde Mısır'a seyahat eden Volney de Ali Bey'in Abaza asıllı olduğunu yazmaktadır (Volney, 1787, c.1: 116). Babası Rum kilisesinin papazıydı ve iyi bir aileye sahipti. Babası'nın adı Davud'du. Davud'un iki kız çocuğu daha vardı. Ali Bey okuma yazmayı ve İslam'ı öğrenmek için bir hocanın gözetiminde tutulmuştu. 18 ay geçtikten sonra Ali Bey'den duyulan memnuniyet sebebiyle İbrahim Kethüdâ, Ali Bey'i on beş yaşındayken hizmetlilerinden biri yapmıştı (Lusignan, 1784: 69-71). Volney, İbrahim Kethüdâ'nın evinde istihdam edilen Yahudi olan İshak ve Yusuf kardeşler tarafından Ali Bey'in satın alınarak İbrahim Kethüdâ'ya hediye verildiğini belirtmiş ve Ali Bey'in on iki ya da on dört yaşında olduğunu yazmıştır (Volney, 1787, c.1: 117). G. Wiet de Ali Bey'in erken yaşta Mısır'a getirildiğini ve İbrahim Kethüdâ'ya hediye olarak verildiğini belirtmiştir (Wiet, 1986, c.1: 391). Volney, Ali Bey'in efendisine memlûklerin her zamanki hizmetlerini yaptığını ve geleneksel bir eğitim aldığını belirtmiştir: bir atı iyi idare etmeyi, karabina ve pistolü ateşlemeyi, çeyrek atmayı, kılıç kullanmayı, az bir okuma yazma eğitimi aldığını ve deli adam (Djendali) soyadı verildiğini yazmıştır. On sekiz ya da yirmi yaşına geldiğinde efendisi onun sakal bırakmasına izin vermiş yani onu özgür kılmıştı. İbrahim Kethüdâ onu özgür kıldığında ona bir eş ve gelir vermiş ve onu Kâşif rütbesine terfi ettirmiştir (Volney, 1787, c.1: 117-118).

Ali Bey 22 yaşına kadar ağa olarak birçok görevi yerine getirmiştir. İbrahim Kethüdâ'nın çoğu bey statüsüne yükseltilmiş iki bin kölesi bulunmaktaydı, fakat Ali Bey en gözde

memlûku olmuştur. Ayrıca Lusignan, 1743 yılında Mısır valiliğine atanan Ragıp Mehmed Paşa'nın 1749 yılında Kahire'den ayrılmak zorunda kaldığı süre boyunca Ali Bey'e karşı çok nazik davrandığını ve onun tahmininden bile fazla İbrahim Kethüdâ'nın saygısına mazhar olduğunu belirtmiştir. 1750 yılında Mekke için yola koyulan büyük bir hac kervanına şeyhü'l-beled olarak atanmış olan İbrahim Kethüdâ'ya eşlik etmişti. Ali Bey efendisi ile birlikte gitmişti ve hac kervanı Arap aşireti tarafından saldırıya uğradığında cesaretini göstermenin imkânını bulmuştu. Ali Bey'e onları püskürtmek için belli sayıda askere başkanlık etmesi emri verilmişti. Böyle bir ruh ve davranışla yürüttüğü bu hizmeti sayesinde Ali Bey'in bu müdafaası fark edilmiş ve Cin Ali soy ismiyle onurlandırılmıştı. Kervan dönüşünde bir başka Arap birliği onları gasp etmiş ancak Ali Bey onlara çarpıcı bir tavırla saldırmıştı. Onlar kaçtılar ve çatışmada otuzdan fazla kişi ölmüştü. Bu davranış İbrahim'in lehine Ali'yi perçinlemiş, Kahire'ye girdiklerinde onu Paşa'ya tavsiye etmişler ve o en büyük dostluk mertebesine ulaşmış, kaftanla onurlandırılmıştı. İbrahim Kethüdâ, Ali'nin terfi ettirilmesinden endişe duymuş ve Ali'ye Bey unvanını vererek Kahire Divanı'nın bir üyesi yapmıştı. Ali Bey efendisi İbrahim için minnettar ve güçlü tutkularla dolu bir adamdı. 1763'te şeyhü'l-beledlik'e tayin edilene dek köleler satın almış ve iyi zamanlanmış hediyelerle Kahire Paşası lehine kendini çok iyi tanıtmıştı (Lusignan, 1784: 72-76). 1759'da efendisinin ölümü ile serbest kalmış ve Rıdvan Kahya'nın yıkımında mühim rol oynamıştır (Volney, 1787, c.1: 119). Ayrıca Ali Bey, Mısır liderliğine yükselmeden önce, hamisi İbrahim Kethüdâ'nın maiyetinde iken, çöl bedevîlerinin hac kervanına saldırısı karşısında sergilediği cesaret karşısında ona onurlu 'Bulut Kapan' lakabı verilmiştir (Livingston – Al-Jabarti, 1970: 284).

Bulutkapan Ali Bey'in⁴¹ şeyhü'l-beledlik pâyesini elde ettiği tarih hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bulutkapan Ali Bey'in şeyhü'l-beledlik pâyesini elde ettiği tarih olarak El-Caberti 1760 (Al-Jabarti, 1994, c.1: 419) Lusignan 1763 (Lusignan, 1784: 76), Volney ise 1763 (Volney, 1787, c.1: 118) tarihlerini vermişlerdir. Osmanlı arşivine dayanan Stanford Shaw ise Ali Bey el-Kebîr ya da Cin Ali olarak bilinen Bulutkapan Ali Bey'in 1177/1763 (Shaw, 1962: 7) tarihini bir başka eserinde ise 1171/1758 (Shaw, 1963: 451)⁴² olarak belirtmektedir. G. Wiet 1763 (Wiet, 1986, c.1: 391) tarihini, Heyworth-Dunne ise Ali Bey el-Kebir'in 18. yüzyılın en güçlü figürü olduğunu belirterek 1763

⁴¹ Ayrıca Bkz. Ek:3 Şeyhü'l-beled Bulutkapan Ali Bey'in Resmi.

⁴² Bkz. BOA. A. DVNS. MSR. MHM. d 7, s. 193/417, 197/421.

tarihini vermektedir (Heywort-Dunne, 1938: 675). Livingston'a göre 1760 Ekim ayı başlarında olmuştur (Livingston – Al-Jabarti, 1970: 289). Bulutkapan Ali Bey'in şeyhü'l-beledlik pâyesine erişmesiyle birlikte Memlûk beyleri arasında başlayan şeyhü'l-beledlik mücadelesi son bulmuştur.

Bulutkapan Ali Bey'in şeyhü'l-beled seçilmesini Livingston şöyle yorumlamaktadır: ilk olarak o zaten İbrahim Kethüdâ'nın en yakın adamlarından biriydi ve ikincisi bu yakınlığa dayanarak, yeniçerileri kendi safına çekmesinde etkili olduğunu ifade etmiştir (Livingston – Al-Jabarti, 1970: 292). Bulutkapan Ali Bey şeyhü'l-beled seçildikten sonra, Hüseyin Bey Keşkeş'i 1174 (1761) yılında hac kervanının başında emîr-i haclığa ve Halil Bey el-Kebîr'i de defterdarlığa tayin etmişti (Al-Jabarti, 1994, c.1: 416).

Bulutkapan Ali Bey bu arada yükünü tutmaya başlamış ve birçok memlûk satın almıştı. Gizli sürgün tehditleri, fahiş faiz oranları ve bu tür yöntemler aracılığıyla zengin insanların mülklerine el koymaya başlamıştı (Al-Jabarti, 1994, c.1: 419). Güner, Ali Bey'in 'ulu'l-emr' gibi davranmasının Kahire'deki Osmanlı vâlisi Gürcü Mehmed Paşa'yı şüphe ve tedirginliğe sevk ettiğini, Mehmet Paşa'nın 1177 (M. 1764)'de Bulutkapan Ali Bey'i hac emirliğine tayin ederek Mısır'dan uzaklaştırdığını ve bir daha Mısır'a dönmemesini de tembih ettiğini eklemektedir (Güner, 2013:164). El-Caberti 1177 (1764)'de emîr-i hac olarak görevlendirildiğini ve 1178'in başında (1764 ortasından kısa bir süre sonra) büyük bir ihtişamla geri döndüğünü ifade etmiştir (Al-Jabarti, 1994, c.1: 419).

Kahire'de şeyhü'l-beled olan bir kişi memlûk satın alıp onları yetiştirerek hânesini güçlendirmekteydi. Bulutkapan Ali Bey, memlûku Ebüzzeheb Muhammed'in Zemzem Kuyusu'ndaki törende sakal bırakmasına izin vermiş ve dönüşünde Ebüzzeheb'i bey rütbesine yükseltmişti. Ayrıca Bulutkapan Ali Bey, Eyüb Ağa, Rıdvan Karabta, İbrahim Bilifya, Zülfikâr ve Ali Bey el-Habaşi'yi de sancak beyi rütbesine yükseltmişti. Bu yılın sonunda Bulutkapan Ali Bey çok güçlü bir hale gelmişti. Bulutkapan Ali Bey, şeyhü'l-beled olmanın getirdiği tüm sorumlulukları yerine getirmiş; hac kervanını sorunsuz bir şekilde idare etmişti. Miri vergileri toplamış, yem harcırahı ve ödenek verilmiş, haremeyn için sadaka, zahire ve tahıl toplanılmıştı (Al-Jabarti, 1994, c.1: 419). Ayrıca Lusignan Bulutkapan Ali Bey'in hususi hayatına dair de bilgiler vermektedir. Ali Bey 1764'de güzelliği ile nam salmış olan bir kız satın almıştır. Kızın adı Mary idi ve Hristiyandı.

Mary hiçbir zaman Müslüman olmadı. Bulutkapan Ali Bey, Mary'e gizlice kendi inancını sürdürebileceğini, ancak görünürde Müslüman gibi davranmasını istemiştir. Mary, Bulutkapan Ali Bey'in bu teklifini kabul etmiş ve evlenmişlerdi. 1765'te Mary bir kız çocuğu dünyaya getirmiş ve çocuğa Hatice ismi verilmiştir (Lusignan, 1784: 82-83).

Genişleme planlarını yürütmek için, Bulutkapan otoritesini diğer memlûk hânelerine de kabul ettirmek ve ülkede hiçbir muhalefet mekânının varlığına izin vermemek zorundaydı. Bunu, ileri gelenler arasındaki hasımlarını öldürerek ve sürgün ederek gerçekleştirmişti (Marsot, 2007: 49). Yine El-Caberti'nin aktardığına göre, onların sürgün edilmesi için bir ferman yazmıştı. Diğerlerinin yanı sıra Abdurrahman Kethüdâ, Ali Kethüda el-Kharbutli, Ömer Çavuş, Rıdvan Çorbacı da vardı. Abdurrahman Kethüda önce Salih Bey'in eşlik ettiği Süveyş'e ve daha sonra Hicaz' a sürülmüştü. Grubun geri kalanı Kuzey'e sürülmüştü. Bulutkapan Salih Bey'e bir ferman göndererek onu da Gazze'ye sürmüştü. Salih Bey Gazze'ye gitmiş ve kısa bir süre kaldıktan sonra Gazze'den Kuzey Mısır'daki Rosetta'ya yerleşmişti. Bulutkapan onu yıllık 10 kese ile emekli yapmıştı (Al-Jabarti, 1994, c.1: 419-420). Salih Bey'in burada geniş mülkleri vardı ve Şeyh Humam'la⁴³ yakın ve dostça ilişkiler içindeydi. Kasımiyye hizbinin gücü çöktüğünde, Mısır'da neredeyse özerk olan Humam tarafından hizbinin kalıntılarına sığınma hakkı verilmişti. Şeyh Humam'ın hizmetine asker olarak girdiler ve Arapça'yı kendi dilleri olarak kabul ettiler. Bulutkapan'a muhalefetin bu güçlü çekirdeği onlarla birlikte genişlemişti. Kahire'ye gönderilmesi gereken hububat gelirlerini kestikleri için Yukarı Mısır'daki kontrolleri göz ardı edilemezdi. Bu sebeple Bulutkapan Ali Bey, Hüseyin Bey Keşkeş komutasında seferi kuvvet göndermişti. Fakat Hüseyin, Kahire'ye geri dönmüş ve kendi hizbini kurmaya başlamıştı (Holt, 1966: 94). Daha sonra, yeni Mısır valisinin Silâhdâr Mâhir Hamza Paşa olduğu haberi ulaşmıştı. Salih Bey bu haberleri duyar duymaz birlikleri ile birlikte Buhayra'ya doğru yola çıkmıştır. Feyyum'u çevrelemiş ve daha sonra Güney'e yönelmiştir. Bulutkapan Ali Bey ile hizbi Hüseyin Bey'e suikast yapmak veya sürgün etmek için komplo kurmuştu. Hüseyin Bey de Ali Bey'i ortadan kaldırmaya karar vermişti (Al-Jabarti, 1994, c.1: 421-422). Birdenbire, Bulutkapan kendisini evinde kuşatılmış buldu, yoldaşları tarafından terk edilmişti. Bir

⁴³ Şeyh Humam güçlü Havvâra bedevilerinin başıydı ve Yukarı Mısır'da önemli bir nüfuz elde etmişlerdi. 18. yüzyılın başlarında Yukarı Mısır'ın iltizamlarını ele geçirmişti. Circa vilayetinin kasabası olan Ferşut Şeyh Humam tarafından kontrol edilmiştir (Al-Jabarti, 2009: 97).

güç gösterisine girişti, fakat (1179) Mart 1766'da Akkâ'ya sürülmüştü.⁴⁴ 10 Zilkade 1179 (20 Nisan 1766) tarihli Mısır Valisi Vezir Hamza Paşa'ya ve Mısır kadısına, yedi ocak zâbitânı ve ihtiyârlarına gönderilen hüküm de *bundan akdem ümerâ-i Mısıriyye'den olub su-i hareketlerine binâen bu esnada cümle derûn-ı Mısır'dan tard ve teb'id olunan şeyhü'l-beled Ali Beğ ile çırağı Mehmed Beğ'in hulvanları taraf-ı hümâyûnuma aid emvâl ve eşyaları canîb-i mirîden zapt ve fûruht olunup ve hulvanlarından nakden der alıyyeme tes'üiri babında emr-i alîşânım ısdâr ve irsâl olunması...* (BOA. C.ML., 1696) emredilmiştir.

Ali Bey Akkâ valisi Zâhir el-Ömer ile iyi ilişkiler kurmuştu. Kahire'ye dönen Ali Bey 24 Ekim 1767 tarihinde rakiplerini mağlup etmiş, hâkimiyetini sağlamış ve şeyhü'l-beled olmuştur. Bu mücadeleler sırasında kendisinin en yakın yardımcıları kölesi Ebüzzeheb Muhammed Bey ile Cezzâr Ahmed Bey olmuştu. (Emecen, 1989, c.2: 383).

1758 senesinde İskenderiye'de Yahudi bir gümrük memuru Türk tüccarından bir genç satın almış ve Ali Bey'in İbrahim Kahya'nın gözdesi olduğunu bilerek, ona hediye olarak vermişti. Bu genç yaklaşık on altı yaşındaydı ve Çerkezya'da doğmuştu. Gözü pek, yiğit ve talimlerinde deneyimliydi. Onun bu niteliklere sahip olması ve kendisi gibi Çerkez olması hasebiyle Ali Bey onu almıştır. Ali Bey'in erkek çocuğu olmadığı için onu oğlu yerine koymuştu. 1766'da ondan bir Bey yaratmıştı. Lusignan, Ali Bey'in nankör bir canavara bir yığın iyilik yaptığını düşünmektedir. Bu kişi Muhammed Bey Ebüzzeheb olarak tanınmaktaydı (Lusignan, 1784: 79-80). Muhammed Bey'e Ebüzzeheb yani "altının babası" lakabının verilmesinin sebebi ise şudur: 1764 yılında Bulutkapan Ali Bey'e hac sırasında refakat eden Muhammed Bey, Kahire'ye geri dönüşlerinin ardından sancak beyliği rütbesi ile ödüllendirilmişti. Muhammed Bey Kahire kalesinde, gümüş para yerine altın para dağıtmış ve daima böyle altın ihsan ettiğinden, adı geçen lakabı almıştır (Al-Jabarti, 1994, c.1: 700).

Güner, ikbal ve zeval arasında gidip gelen Ali Bey'in bu kez artık tecrübeli bir despota dönüştüğünü gösterir adımlar attığını ve mahalli iktidarını tahkim ederken halefi Mehmet Ali Paşa'nın erken örneğini verdiğini belirtmektedir. Ayrıca hegemonyasını kurumlaştırmak ve tekrar mağduriyet yaşamamak için çok yönlü bir strateji izlemiştir (Güner, 2013: 165). Tasarılarını gerçekleştirmek için büyük bir acelesi olduğundan, genç

⁴⁴ Bkz. (BOA. A. DVNS. MSR. MHM. d 8, s.98/ 394-395; Holt, 1966: 94)

kölelerin büyümesini ve savaş sanatında ustalaşmalarını beklemeye tahammülü yoktu, bu yüzden bir paralı askerler ordusu satın almıştı. Böylelikle, memlûklerin asker toplama sistemlerini de değiştirmişti. Merkezîyetçi bir otorite sisteminin kurulmasının gerektiğinin farkındaydı. Bu yüzden Mısır'ın on dört mülki idaresinin yöneticiliğine kendi adamlarını atamıştı. Ali Bey, tek bir adama giden bir kumanda zinciriyle teşekkül eden bir bürokrasi ve yönetim hiyerarşisi oluşturmuştu (Marsot, 2007: 49). Holt'a göre Ali Bey'in restorasyonu, istikrarsız Memlûk hiyerarşisi arasında iktidar kaymasından başka bir şey değildir, fakat daha önce icra edilen otoriteden de farklıdır. Çünkü benzeri görülmemiş yasaklar ve bilinçli bir despotizmin varlığı apaçıktır (Holt, 1966: 94-95). Bulutkapan Ali Bey cinayet, gasp, müsadere ve hukuk dışı vergilere başvurmuştur. Mısırlılar ve Mısır'da ikamet eden Avrupalılar, Ali Bey'in acımasızlığından rahatsız olmuşlardı.⁴⁵

18. yüzyılın ortalarında Mısır'da gelişen Osmanlı mali sistemi, bağımsız, geniş bir Mısır'ın maddi gereksinimleri için herhangi bir hüküm getirmemiş ve kurulu vergi yapısının dışında kaynaklar bulunmak zorundaydı. Zengin Yahudi ve Avrupalı tüccarların gasp edilmesi, kapitülasyonlardan dolayı elde ettikleri büyük kazancın bir savaş vergisi biçimiydi. Ali Bey'in vergi toplama yöntemleri kuşkusuz biraz düzensizdi (Livingston, 1971: 225). Geçmişte, gümrük vergi ve harçları da, yönetici veya askerlerin giderlerini karşılamak üzere iltizamlara dönüştürülmüştü. Ali Bey, kendisine ticareti vergilendirmenin yeni yollarını gösteren yakın zamanlarda gelmiş Suriyeli göçmenleri yeni gümrük görevlileri olarak atadı ve bu kaynaklar üzerinde daha sıkı bir denetim kurmalarına izin verdi. Eskiden gümrük memurları, askerlerle daha yakın bir ittifak içinde olmaları nedeniyle Ali Bey'in pek güvenmediği Yahudilerdi (Marsot, 2007: 49). Yüzyıllar boyunca Yahudi cemaati özel evleri, para basma hakkını, sarraflığı ve çeşitli mültezimlikleri elde bulundurmıştı. Fakat Ali Bey'in politikaları dolayısıyla Yahudi cemaati zora girmişti (Winter, 1998, c.2: 26).

⁴⁵ 18 Şaban 1181 (9 Ocak 1768) tarihli tahriratta Şeyhülbeled Ali Bey'in ziyaretine varan Hoca Hasan Beğ ve Hüseyin Ali Beğ'in gece saat dörtde hânelerine giderler iken ikisini dahi kurşun ile darb ve katlettiği ve bunlar hakkında mahlulat ve yine Mısır'dan sürdürdüğü sair mesaili tahkik ve hususu çözmek için memuriyet ile Mısır'da olan Bekir Paşazade Kapıcıbaşı Mehmed Bey'in kapıcısı Seyyid Hacı Ağa kullarının takriri hususundadır. Bkz. (BOA. AE. SMST.III, nr.25/1711)

Ali Bey'in iktidarının ikinci döneminde (1767-1772) Suriyeli Hıristiyanlarla, Mısırlı Yahudiler arasındaki iç rekabet Venedik-Fransa rekabetine dönüşmüştür. Yahudilerin Venediklilerle kurduğu ilişkinin benzeri Suriyeli Hıristiyanlarla-Fransızlar arasında vardı (Livingston, 1971: 222). Ali Bey 1769'da Yahudileri muazzam bir zorlama ile tamamen mahvetmiştir. Yani, Mısırlı Yahudi vergi memurlarının beratlarını, Suriyeli Hıristiyanların eline vermişti. Böylece, yeni gümrük görevlileri olan Suriyeli Hıristiyanlar bu kaynaklar üzerinde daha sıkı bir denetim kurmuşlardı. Yaklaşık elli yıl önce Şam'dan Kahire'ye gelen bu Hıristiyanlar'a ilk önce sadece iki ya da üç aile güvenmiş ve kârlarının başkalarını cezbetmesi ile bu ailelerin sayıları hemen hemen beş yüze katlanmıştı. Özgün tevazu ve ekonomileri, bir ticaret kolunun mülkiyetini elde etmelerini sağladı ve daha sonra bir başka ticaret kolu elde ettiler. Böylece, 1769'dan itibaren büyük bir zenginlik elde etmişlerdi (Volney, 1787, c.1: 224-225). Bulutkapan Ali Bey döneminde (1183-1187 / 1769-1773), alınan toplam gümrük ve diğer masraflar ferde başına altı yüz paraya kadar çıkmıştı. Ancak Süveyş aracılığıyla gönderilen miktar, Mısır ve Batı Avrupa ulusları arasındaki ticari ilişkilerin kuvvetli olarak desteklenmesiyle yılda yirmi dört bin ferdeye ulaşmıştı (Shaw, 1962: 106). Görüldüğü üzere Bulutkapan Ali Bey iktidarının kaynağını oluşturan para, vergi ve hazine, Doğu siyasetinin meşhur daire-i adliye düşüncesinin temel direklerindedir (Crecelius, 1981: 47). Diğer taraftan Bulutkapan Ali Bey, Mekke Şerifi'nin Süveyş'ten Cidde'ye nakliye bedelini sağlaması koşuluyla Haremeyn'e tahıl sevkiyatı yapabileceğini bildirmişti. Mekke Şerifi bunu kabul etmek zorunda kalmıştı (Shaw, 1962: 263).

Zanaat ve ticareti denetlemenin en önemli aracı, başta Hicaz ve Suriye olmak üzere, en kârlı ticaret yollarını besleyen ülkeleri işgal etmektir (Marsot, 2007: 49). Siyasi durumlardan yararlanmayı iyi bilen Ali Bey, 1768'de patlak veren Osmanlı-Rus Harbini (1768-1774) fırsat bilerek, sınırlarını Suriye ve Filistin'e yayabileceğini de düşünmüştür. Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi *Tarih'inde* bu durumu şöyle tasvir etmektedir: “*Ali Bey dedikleri Abaza-oğlanı devletin Moskov ile muhârebesi zuhur edüp, bâd-ı Nusret dahi devlet cânibine esmiyecek Abaza tasallutuna bundan müsâid vakit olmaz deyü Mısır'a istilâ ve Mısır'ı cemi'...*” (Şem'dânî-zâde, 1978, c.2A: 99). Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere, 1768 Osmanlı-Rus muharebesi Bulutkapan Ali Bey'in Mısır'ı işgaline imkân sağlamıştır.

Ali Bey Mısır'da bir Osmanlı valisinin varlığına izin vermemiş, Kızlar Ağa'sı ve baş kadı pozisyonları hariç tüm önemli mevkilere kendi hânesinden memlûklerini veya hizmetlilerini tayin etmiştir. Ayrıca, garnizon birliklerinde emekliliğe zorlanan ve geri kalan düzenli birliklerin yerine memlûklarını yerleştirmiştir. Ali Bey 1768 yılına gelindiğinde kişisel planının sonraki evresini başlatmak için hazırды. Mısır'ın bağımsız hükümdarı olmak isteyen Ali Bey, haracı ödemeyi reddetmiş ve 1768'de kendi adına sikke basmaya bile başlamıştı (Volney, 1787, c.1: 120; Crecelius, 1998a, c.2: 79; Winter, 1998, c.2: 26). 1769 yazında Kahire'ye yeni bir vali gönderilmiş, fakat birkaç hafta sonra görevden alınmıştır. Ali Bey kendisini bağımsız bir hükümdar ilan etmek üzereydi. Ali Bey tarihsel eserlerle ilgilenmiş ve yakın arkadaşlarına şunları söylemiştir: '*Mısır kralları bizim gibi Memlûklerdir. Osmanlılar Mısır'ı üstün kuvvet ve halkının ihanetiyle ele geçirmişti.*' 1769 yılı sonunda meydana gelen bir olay Ali Bey'in hırslarının ilerleyiş yönünü göstermişti. Bir Cuma günü vaiz hutbeyi Ali Bey'in huzurunda okumuş ve Osmanlı Sultanı'nın ardından Şeyhü'l-beled Ali Bey'in ismini söylemiştir. Böylece Mısır'da Ali Bey'in egemenliği kastedilmiştir (Holt, 1966: 95-96). Ayrıca Bulutkapan Ali Bey 1183 / 1769-70'den 1187 / 1773-1774'e kadar tamamen bağımsızlığını ilan etmiş ve Âsitane'ye irsâliye hazinesini ve diğer yükümlülüklerini göndermeden yönetmiştir (Shaw, 1962: 299).

1768 Osmanlı-Rus seferi, Mısır'ı Osmanlı Devleti'nden ayırma amacını güden Ali Bey'e olanak sağlamış, Osmanlı ordusunun uzayan mağlubiyeti üzerine o da muhalefetini arttırmıştır. Ali Bey öncelikle Hicaz taraflarını ele geçirmek istemiştir. Medine-i Münevver'e'nin iskelesi olan Yenbû kasabasını zaptetmiştir (Şem'dânî-zâde, 1980, c.2B: 103-104). Diğer taraftan, Yenbû kasabasının ele geçirilmesi ile Haremeyn üzerinde kontrol sağlanmıştır. Fakat Hicaz işgali öncesinde, Osmanlı Devleti Evâsıt-ı Rebiülevvel 1185 (Temmuz 1771) tarihli Emîr-i Mekke-i Mükerrerme Şerif Ahmed bin Said'e hitaben gönderdiği bir fermanla şeyhü'l-beled Ali Bey'in Hicaz'a gönderdiği adamlar vasıtasıyla kışkırtmalar, fesada uğratmalarına mahal verilmemesi ve bu adamlara karşı önlem alınması bildirilmiştir. Ayrıca şeyhü'l-beled Ali Bey'in başkaldırısını bastırmak amacıyla bir ordu tertip olunduğu ve gönderilmek üzere olduğu belirtilmiştir (BOA. C.DH., 410). Fakat, Ali Bey sahte bir ferman tertibi ile Mekke emiri Şerif Ahmed'i azl ve Cidde gümrüğünü kendi emrine hasredip ceb-i hümayun varidatı olan Mısır hazinesini göndermeyerek isyanını aşikâr etmiştir (Uzunçarşılı, 1988, c.4/1: 431). Hicaz'ı Mısır'a bağlayan bu sefer sonunda

Bulutkapan Ali Bey, Kızıldeniz'in her iki kıyısının denetimini sağlayacak ve büyük doğu ticareti üzerinde Mısır'ın hâkimiyeti güçlenecekti (Mantran, 2007, c.1: 473).

Osmanlı Devleti 29 Muharrem 1185 (14 Mayıs 1771)'te Mısır'da isyan eden Bulutkapan Ali Bey ve taraftarlarına karşı Musul eyaletinden asker toplanması ve bu asakirin Şam'da memur Numan Paşa maiyetine katılması hususunda Musul Beylerbeyi Abdülfettah Paşa'ya bir hüküm göndermiştir (BOA. C. DH., 3552). Ayrıca, Ali Bey Mısır valisi Mehmet Paşa'yı önce azletmiş, sonra zehirletmişti. Bundan sonra Âsitâne tarafından dört sene kadar Mısır'a vali gönderilememiştir. (Uzunçarşılı, 1988, c.4/1: 431). Fakat Öztuna, Silâhdâr Mâhir Hamza Paşa'nın Mart 1767'de vâililikten azledilmesinin ardından Bulutkapan Ali Bey isyanının sonuna kadar sırasıyla, Çelebi Mehmed Paşa (v. Mart 1767-Nisan 1767), Râkım Mehmed Paşa (Nisan 1767-1768), Köprülüzâde Ahmed Paşa (1768-1769), Divitdâr Mehmed Paşa (ikinci kez 1769-Mart 1770), Kelleci Osman Paşa (Mart 1770-1772) ve Vekil Osman Paşa (1772-1773)'nin Mısır valiliğine atandığını söylemektedir (Öztuna, 2005, c.2: 1157). Ali Bey geniş kapsamlı fetih planlarını gerçekleştirmek için, Şeyh Zâhir el-Ömer⁴⁶ ile müttefik olmuştu. 1770'te kibirli bir beyannâme ile Suriye'yi Osman Paşa'nın zorbalığından kurtarmaya geleceğini ve bu görev için Allah tarafından seçildiğini ilan ettirdi. Remle, Gazze ve Yafa ordusunun yalnızca 500 memlûkten oluşan öncü birliklerinin saldırısına uğradı, fakat bu birlikler Osman Paşa'nın emrinde Şam'dan acilen buraya gelen Türklerin üstünlüğü karşısında dayanamadılar. Birlikleri ile zamanında yetişen Zâhir el-Ömer yine de Osman Paşa'yı tekrar Şam'a kadar geri sürmeyi ve Yafa ile birlikte Filistin'in tamamını ele geçirmeyi başarmıştı (Zinkeisen, 2011, c.6: 32).

Bulutkapan Ali Bey, Aleksî Orlof'a başvurup kendisine askerî yardımda bulunmasını istemiştir. Aleksî Orlof ise, herhangi bir yardımda bulunması için öncelikle Ali Bey'in Katerina'nın himayesini kabul etmesi gerektiğini belirtmiştir. Fakat Ali Bey'e ve Zâhir el-

⁴⁶ 18.yüzyılda Kuzey Filistin'in yerel yöneticisi olan Zâhir el-Ömer'in (1690-1775) yaşamının ilk dönemleri hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Ataları gibi Taberiye bölgesinde mültezimlik yapmıştır. Bu bölgede Sakr kabilesiyle ittifak yapmış ve 1730'lardan sonra etkisini arttırmıştır. Şam Valisi Azmzâde Süleyman Paşa'nın 1742 Eylül'deki Taberiye kuşatmasına direndi; 1743 Temmuz'undaki ikinci kuşatmada da Süleyman Paşa karşısında başarı sergiledi. Daha sonra Akkâ'ya yerleşmiş ve pamuk ticaretini tekeli altına almıştır. 1768 yılında Osmanlı Devleti tarafından "Akkâ'nın Şeyhi" olarak adlandırıldı. Zâhir el-Ömer bu bölgede gittikçe hâkim olmuştu. Bu arada Mısır eyaletinde isyan etmiş olan Bulutkapan Ali Bey ile yakın münasebet kurarak müttefik olmuştur. Zâhir el-Ömer 1775 Ağustos'da ölümüne dek bağımsızlık mücadelesini sürdürmüştür (Emecen, 2013, c.44: 90-91; Philipp, 2002, c.11: 393).

Ömer'e gerektiğinde yardımda bulunmak için donanmasının Kıbrıs sularında bulunan bölümünü Akkâ, Hayfa ve İskenderiye taraflarına göndermiştir (Sertoğlu, 2011, c.5: 2599). Diğer taraftan, Bulutkapan Ali Bey Mısır sınırlarını Memlûk Sultanlığı'nın toprakları olan Suriye ve Hicaz'a yayarak yeniden Memlûk Sultanlığı'nı diriltmeyi amaçlamıştır.

1771 yılı başında, Ali Bey kırk bin kişilik bir ordu hazırladı ve Mart ayının üçüncü günü Mısır'dan ayrılan bu gücün komutasını Ebüzzeheb Muhammed Bey'e verdi. Suriye'ye girmeden önce tüm Filistin'i bastırmak için emir almıştı. Ebüzzeheb Muhammed Bey Mısır'dan ayrılır ayrılmaz, Ali Bey Akka'ya savaş malzemeleri yüklü altı gemi göndermiştir. Mart ayının dokuzuncu günü Gazze'ye gelen Ebüzzeheb üç gün içinde şehri teslim almıştı. Rama'ya yürümüş ve 31 Mart'ta valiyi çağırması; ancak Hasan Ağa, kasabayı kanının son damlasına kadar savunacağı cevabını göndermişti. Kasaba 20 Nisan'a kadar abluka altına alınmış ve ertesi gün şehir teslim alınmıştı. Ardından Yafa'ya yürümüş ve iki ay içinde teslim almıştı (Lusignan, 1784: 104-111). Ardından Şeyh Zâhir el-Ömer ile birleşerek, Şam'a doğru yola çıkmıştı. 6 Haziran'da burada Osmanlı'nın mağlup olmasına neden olmuştu. Fakat kale sadece birkaç gün direnebilmiş ve tam teslim olacakken, Ebüzzeheb Muhammed Bey sözde yanlış bilgiler, ancak muhtemelen Osman Paşa'nın büyük miktarda para bağışları sayesinde, ordusunun tamamını alarak yola çıkmış ve Kahire'ye geri dönmüştür (Zinkeisen, 2011, c.6: 32-33). Ebüzzeheb Muhammed Bey'in Kahire'ye geri dönmesi Ali Bey'i rahatsız etmiş ve bundan dolayı araları açılmıştır. Ali Bey bir gece Muhammed Bey'i öldürtmek üzere evini bastırması ise de Muhammed Bey, Said taraflarına kaçarak kurtulmuştur. Bunun üzerine Ali Bey, Ebüzzeheb'i elde etmek için İsmail Bey kumandasıyla kuvvet sevk etmiş, fakat bu kuvvetler Ebüzzeheb Muhammed Bey kuvvetleriyle birleşerek geriye dönüp Ali Bey üzerine yürümüşlerdi. Bu sırada Ali Bey'e muhalif olan Kasımiye kuvvetleri de bunlara iltihak eylediklerinden, Kahire'ye giren Muhammed ve İsmail Beyler, Bulutkapan'ı Akkâ tarafına kaçırmışlardı. Bulutkapan'ın ana üssünü ele geçiren eski müttefikleri, vaziyeti Osmanlı hükümetine bildirmiş ve sadakatlerini arz eylemişlerdir (1186/1772 M.). Bulutkapan Ali Bey, Sayda eyaletinden kuvvet toplayarak müttefiki olan Zahir Ömer'in oğullarını da beraberine almış ve aynı zamanda Rusların Akdeniz donanmasını da Akkâ taraflarına getirtmişti (Uzunçarşılı, 1988, c.4/1: 432; Sertoğlu, 2011, c.5: 2600).

Bu minvalde Osmanlı Devleti isyanla ilgili olarak hükümler göndermiştir. 29 Muharrem 1185 (14 Mayıs 1771) tarihli Şam Valisi ve mîr-i hâcî vezirim Osman Paşa'ya gönderilen

hükümde Kahire-i Mısır'da isyan eden Ali Bey ile avanesinin verilen fetva ile kahr ve idamları için gönderilecek askerlerin çoğaltılması hususunda Mısır âyan, emir ve mütesellimlere bildirilmiştir (BOA. C. AS., 2661). 20 Rabiülevvel 1186 (21 Haziran 1772) tarihli Mısır Valisi ve Serasker Vezir Osman Paşa'ya Ali Bey ve Zâhir el-Ömer'in isyanının bastırılması ve vücutlarının ortadan kaldırılmasına dair Âsitâne'den bir hüküm gönderilmiştir (BOA. C. DH., 911). 29 Rabiülevvel 1186 (30 Haziran 1772) tarihli asi Ali Bey ve onunla beraber bulunan Zâhir el-Ömer'in haddinin bildirilmesi hususunda Mısır Valisi ve Seraskeri Osman Paşa'ya bildirilerek hareket edilmesi ve yardım edilmesi hususunda Şam Valisi Azimzade Vezir Mehmed Paşa'ya hüküm gönderilmiştir (BOA. C. DH., 14683). Ayrıca, 10 Ramazan 1186 (5 Aralık 1772) tarihli bir başka hükümde Ebüzzeheb Mehmed Beğ'e "*ümerâ-i Mısırıyye şeyhü'l-beled ü kâ'immakâm Ebüzzeheb Mehmed Beğ*" şeyhü'l-beled olarak hitab edilmiş ve birkaç seneden beri devam eden muharebeler dolayısıyla paraya şiddetle ihtiyaç olduğu bildirilerek Mısır'ın nizamına mani olan ihtilal sebebiyle tehîr olan Mısır hazine-i İrsâliyyesi Şeyhülbeled Ebüzzeheb Mehmed Bey' in gayret edip, tedarik olunup Der Aliyye' me isâl ve ikdâm olunması emredilmiştir. Aynı zamanda geç gönderilmesine rıza ü cevaz gösterilmeyeceği, zikrolunan hazine-i irsaliyye poliçesiyle gönderilmesi hususunda Ebüzzeheb Mehmed Bey'e ferman gönderilmiştir (BOA. C.ML., 1748). 29 Ramazan 1186 (24 Aralık 1772) tarihli bir başka hüküm ise Şam kadısı, müftüsü, uleması ve eşrafı ile Cebel-i Lübnan emirlerinden Dürzî Emirî Yusuf'a yazılmıştır. Bu hüküm asi Ali Bey ve onunla beraber bulunan Zâhir el-Ömer'e karşı hareket eden paşalara yardım edilmesi hususundaydı (BOA. C.DH., 2000).

Osman Paşa asıl kuvvetlerini baskı altında olduğu için acilen yardım talep eden Sayda önlerinde toplamıştı. Dolayısıyla Zâhir el-Ömer ve Bulutkapan Ali Bey toplam yedi bin kişiden oluşan birleşik kuvvetleri ile önce buraya gelmişler ve deniz tarafından bazı Rus firkateynlerinin desteği ile üç kat üstün Osmanlı birliklerini mağlup etmişlerdi (Zinkeisen, 2011, c.6: 33).

1773 yılının başında Kahire'deki ekâbirler Ebüzzeheb'e karşı yardım sözü vererek Bulutkapan Ali Bey'i geri dönmeye çağırılmıştı. Şeyh Zâhir el-Ömer'in bakanı İbrahim el-Sabbah, Ali Bey'i mektuplarda yazanlara inanmaması için uyarmıştı. Fakat Ali Bey "*Bunlar akıllı bir şahsın kuşkuları, ancak oğullarımı ve ailemi senden daha iyi tanıyorum!*" diyerek yaptığı yorumuyla tavsiyeyi reddetmiştir. 1 Mayıs 1773'te Delta'nın Doğu kenarında bulunan Sâlihiyye mevkiinde Ebüzzeheb Muhammed Bey'in birlikleri

tarafından Bulutkapan Ali Bey bozguna uğratılmış ve yaralanmıştır. Ebüzzeheb Muhammed Bey onu saygı ile karşılamış ve Kahire'ye götürüldükten 1 hafta sonra orada ölmüştür (Lusignan, 1784: 153; Holt, 1966: 98).⁴⁷ Fakat bazı araştırmacılar, Ebüzzeheb Muhammed Bey tarafından Bulutkapan Ali Bey'in zehirletirildiğini iddia etmiştir (Volney, 1787, c.1: 137; Uzunçarşılı, 1988, c.4/1: 433). El-Caberti, Bulutkapan Ali Bey'in yıkanıp, kefenlendikten sonra seleflerinin olduğu Karafa mezarlığına gömüldüğünü aktarmaktadır (Al-Jabarti, 1994, c.1: 631). Kırk beş yaşında ölen Ali Bey açık tenli, açık kahverengi saçlı, iri gözlü, oval yüzlü ve görkemli bir görünüme sahipti (Lusignan, 1784: 153). Ali Bey çok zekiydi, ayrıca Mısır'ın rakipsiz ve tartışmasız hükümdarıydı. Emirler ve valiler Ali Bey'in memlûkleri veya hizmetlileriydi (Al-Jabarti, 1994, c.1: 639). Ali Bey, Mısır'da mimarî açıdan da faaliyet göstermiştir.

Bulutkapan Ali Bey, Tanta bölgesinde büyük bir bina kompleksi yaptırmıştır. İki ulu kubbeli cami, mektep, abdesthane, çeşme ve bitişiğinde iki ana girişi bulunan büyük kapalı çarşı ve tüccar ambarları vardı. Ali Bey servetinden bu yapı için büyük bir miktar harcama yapmıştır. Burası için bir vakıf kurmuş ve camiye bağlı birkaç kadı, müderris, talebe ve mukim âlimlere günlük çorba ve ekmek dağıtılmıştır. Ayrıca Ali Bey, Nil kıyısında Bulak'ta kapalı büyük bir pazar yeri, geniş bir han ve orta büyüklükte bir cami yaptırmıştır. Fakat Ali Bey, işin tamamlanmasından önce vefat etmiştir. Diğer taraftan, Ali Bey vefat ettiği Birketü'l-Özbekiyye'ye bakan konutunu da inşa etmiştir (Al-Jabarti, 1994, c.1: 640-41).

Bulutkapan Ali Bey'in isyanı ve ölümü sonrasında Âsitâne tarafından Mısır Valisi, Kadısı ve Şeyhü'l-beled'e yollanan ferman, emr-i şerif ve tahriratlarda Bulutkapan Ali Bey'e ait olan bütün emvâl, eşya ve malların mirî için zaptı emredilmiştir. Ayrıca, bu süre zarfında geciken ve gönderilmeyen irsâliye hazinesinin gönderilmesi hükmedilmiştir. 21 Rebiülevvel 1187 (12 Haziran 1773) tarihli fermanında Hâlâ Mısır Valisi Vezir Saadetlü Halil Paşa'ya Şeyhü'l-beled Ebüzzeheb Muhammed Beğ'e ve mübaşire hitaben tahrir olunacak emr-i şerifin müsvveddesinde *Bundan akdem Kahire-i Mısır'da müddet-i vafireden berü tegalüb ve tahattür vecihle emvâl vafire idüb bi'lâhare ve isyan sebebiyle Ali Beğ'e emvâl ve eşyasından mâada zevcesine makamından mâada eşya-ı vaz'*

⁴⁷ 1 Recep 1187 (18 Eylül 1773) tarihli takrirden Müteveffa Ali Bey'in hânesinde mevcut eşyadan İstanbul'a nakledilmek üzere, Dergah-ı Ali kapıcı başlarından Rahî Süleyman'a teslim edilen kürk, at takımları, tüfek vesaire hakkındaki hüküm için Bkz. TSMA E.10549.

itdirmeyerek mücevherât eşya-ı sâiresi ve mahruse-i Mısır'da kâffe-i emvâl ve eşya ve mücevherât ve sair muhalledâtından bir helâl-i mebni ve mahfî kalmamak...(BOA. C.ML., 1769-1) tahrir olunmuştur. 29 Zilkade 1187 (11 Şubat 1774) tarihli Mısır Valisi ve Kadısına ve Şeyhü'l-beled Ebüzzeheb Muhammed Bey vesâir ümerâ-i Ezheriyye Mısırıyye ve ulemâ-i ve yedi ocak zabitân ve ihtiyarlarına hüküm ki, *Ricâl-i Devlet-i Aliyyemin mu'teber ve mu'tanelerinden olub bu def'a mübaşeret ile Mısır caniblerinden olunan itâ olunan hutut-ı şerîfe mal-ı mevaşi ol emr-i aliyye padişâhânemde tahrîr ve tasrîh olunduğu vechle Mısır'da olan emvâl ve emlâk ve hulvân ve bi'lcümle mülûkânesinin zabtı ve gerek hazine-i irsaliyesinin tedârik...* (BOA. C.DH., 12264-1) emredilmiştir.⁴⁸

18. yüzyılda mezkûr coğrafyada adem-i merkzileşmeyle beraber memlûkler farklı bir iktidar figürü olarak karşımıza çıkmıştır. Bulutkapan Ali Bey'in (1768-1773) imparatorluk merkezi ile çevre alanlar arasındaki ilişki seleflerinden çok farklıdır. Zira Bulutkapan Ali Bey, 1768'de para basarak, kendi adına hutbe okutarak ve Hicaz ve Suriye üzerine yaptığı seferler ile Osmanlı sultanına karşı bağımsızlığını ilan edecek kadar ileri gitmiştir. Adeta, Mısır'ın hükümdarı gibi hareket etmiş ve Memlûk Sultanlığı sınırlarına ulaşmak istemiştir. Ali Bey bir "Neo-Memlûk beyliği" ortaya çıkarmıştır. Bulutkapan Ali Bey'in, Mehmed Ali Paşa'nın erken örneği olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı Devleti, yıl başladığında Kara Halil Paşa (v. 1773-1774)'yı Mısır valisi olarak vazifelendirmiş ve Mısır'da idarenin eski usulde devam ettirilmesini istemişti (Güner, 2013: 175). Fakat El-Caberti'den öğrendiğimize göre, Halil Paşa'nın kâğıt üzerindeki ismi ve unvanı dışında, icraatlarda tüm güç Ebüzzeheb Muhammed Bey'deydi (Al-Jabarti, 1994, c.1: 644). Ünlü Ali Bey'in memlûku olan Ebüzzeheb Muhammed Bey kısa sürede önemli biri haline gelmişti. Efendisi Bulutkapan Ali Bey kendisinden çokça bahsetmiş ve tanınmasını sağlayan önemli görevlere ve silahlı çatışmalara tayin etmişti. Girişimlerinde şanslı ve teşebbüslerinde başarılıydı. Ebüzzeheb birçok memlûk ve siyah köle satın almış ve böylece kısa sürede, hizmetlilerini önemli mevkilere atamıştı. Ali Bey Kahire'den Suriye'ye kaçınca Ebüzzeheb Kahire'de kontrolü elde etmiş, adamlarını görevlere atamış, Osmanlı kanunlarına göre vergileri nakdî ve aynî olarak toplamış ve

⁴⁸ Ayrıca Bulutkapan Ali Bey ve taraftarlarına ait olan bütün emvâl, eşya ve malların mirî için zaptına ait iki belge daha mevcuttur. Bkz. (BOA. C. DH., 4689; BOA. C. ML., 10698).

Osmanlı Devleti'ne itaat etmiştir. O yıl kendi memlûku İbrahim Bey'i emîr-i hac olarak atamıştır. Bedevilerin erzaklarını dağıtmış, alışlagelen ödemelerini yapmış, iki kutsal kentin tahıl ve parasını göndermiştir. Daha sonra Ali Bey, Mısır'a geri dönmek için harekete geçti ve ordusunu topladı. Fakat Ebüzzeheb, Ali Bey'i yalancıları ve iki yüzlüleri toplamakla suçlamış ve onlara Ali Bey'in Kahire'ye gelmesini hızlandırmak için mektup yazmalarını söylemiştir. Mektuplar Ali Bey'e gönderilmiş ve mektupta Ebüzzeheb'i terk edip, geldiği anda onun tarafına geçeceklerini vaat etmişlerdi. Ali Bey yazılanların doğru olduğuna inanmıştı. Daha önce de ifade edildiği üzere Ali Bey, Ebüzzeheb Muhammed Bey ile Sâlihiyye mevkiinde karşılaşmış, Ali Bey esir alınmış ve birkaç gün sonra ölmüştür (Al-Jabarti, 1994, c.1: 700-701).

Ebüzzeheb Muhammed Bey, 18 Eylül 1773 tarihinde Babiâli'nin bir fermanı ile şeyhü'l-beled olarak tanınmıştır (Mantran, 2007, c.1: 474). Devrin vakanüvisi Ahmed Vâsıf Efendi, sene 1188 (1774)'de Mısır-ı Kahire tarafından vaktiyle gelen hazînenin bir müddetten beri bazı engeller nedeniyle geciktiğini ve irsâlinde acele edilmesi Şeyhü'l-beled Ebüzzeheb Muhammed Bey'e tahrîr olunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Şeyhü'l-beled Ebüzzeheb Muhammed Bey'in irsâliye hazinesini tedarik etmesi ve kış mevsiminde bir müste'men sefinesine yükleyip yollanılması istenmiştir (Ahmed Vâsıf Efendi, 2014: 22). Ebüzzeheb Muhammed Bey kâşifler ve beyler tarafından "zulüm" ile dayatılan vergilerin tamamına ek olarak kendi gelirlerini arttırmaya çalıştı. El-Caberti, 1187 sonlarına doğru Ebüzzeheb'in El-Ezher'e bakan bir medrese inşa ettirdiğini belirtmiştir. Bu medresenin planı, Bulak'daki Nil kıyısında bulunan Sinaniye Cami planındaydı. Ayrıca bir su çarkı yaptırmıştı. Geniş bir kütüphane inşa ettirmişti, sorumlusu Hafız Muhammed Efendi ve görevlisi Şeyh Muhammed el-Shafi'i al-Janaji idi. Projesi tamamlandığında Şaban 1188 (Ekim-Kasım 1774)'de ilk Cuma duasına Ebüzzeheb Muhammed Bey de katılmıştı. Medreseyi desteklemek için hem Quwaysna köyü ve diğer köyler, hem de medresenin zemin katındaki dükkanların vesayeti ile bir vakıf kurmuştur. Fakat bu gelirler sadece bir yıl boyunca verilmiştir. Çünkü Ebüzzeheb Suriye için yola çıkmış ve orada ölmüştür (Al-Jabarti, 1994, c.1: 700-701). Fakat bu vakfiye hususunda 14 Zilhicce 1188 (15 Şubat 1775) tarihli takrirden Mısır'da Şeyhü'l-beled Ebüzzeheb Beğ'in inşa ettirdiği Cami-i Ezher civarında bir cami, bir kaç oda, sakiyye, sebil, şadırvan, abdesthane, havuz ve talebe-i u'lûm, hatib ve hademe için Vilâyet-i Arabiyye de mutasarrıf olduğu ve nâm

karyede ve yine Vilâyet-i Circe'de nâm karyelerin fâizleri Câmi-i mezkûre sarf ve kendi malından sarf için tayin edilen vakıflar için vakfiye tanzim ettirilmesi hususunda müsaade buyurulması ile ilgili ferman gönderilmiştir (BOA. C. MF., 2768).⁴⁹

Ebüzzeheb Muhammed Bey, Mısır'da duruma hâkim olduktan sonra Zâhir el-Ömer'in itaatinin görünüşten ibaret olduğunu ve onun isyan için fırsat kolladığını bildirerek haddini bildirmek için Bâb-ı Âli'den müsaade istemiştir. Fakat Ebüzzeheb Muhammed Bey'in asıl amacı, iyice güçlendikten sonra isyan edip Mısır ve Suriye'de bağımsızlığını ilan etmektir (Sertoğlu, 2011 c.5: 2611-2612). Volney'e göre Ebüzzeheb Muhammed Bey Sultan'a sadakatini kanıtlamış olma bahanesiyle Zâhir el-Ömer'e karşı savaşmak için izin istemişti (Volney, 1787, c.1: 143). Bâbiâli bu teklifi kabul etmiş ve hâla Rusya ile savaş halinde olduğu için, bu yönde belirleyici bir adım atabilecek durumda olmadığından, istediği gibi hareket etmesine izin vermiştir. Şam Valisi Osman Paşa'nın Zâhir el-Ömer'in gücünü kırmak üzere giriştiği son teşebbüs de başarısız olmuş ve aksine aynı dönemde Dürzî Emiri Yusuf Bey ile yaptığı bir silah ittifakı sayesinde silahlı kuvvetlerini daha da güçlendirmişti (Zinkeisen, 2011, c.6: 34). Ebüzzeheb savaş için ağır silahlarla hazırlıklar yapmış ve onları Robinson isimli bir İngiliz'in komutasına vermiştir (Volney, 1787, c.1: 144-145). Ebüzzeheb 21 Mart 1775'de Gazze'ye vardığında, Zâhir el-Ömer'in birliklerinin Yafa'ya çekildiği bilgisine ulaşmıştır. 10 Mayıs'ta Yafa'yı işgal etmiş ve ardından Akkâ'ya ilerlemiştir. Bu gelişmeler karşısında Zâhir el-Ömer yardım talebinde bulunduğu Emîr Yûsuf ve Aneze urbanından umduğu desteği görememiştir (Emecen, 2013, c.44: 91). Ebüzzeheb Muhammed Bey ile müzakerede bulunmak üzere buraya gelen Zâhir, zaferin gelecek için kurulacak dostluk bağının ödülü olarak babasının başını talep ettiğinde, her şeyden vazgeçti, böylece Akkâ'da her yeri talan eden Memlûkler için kolay bir ganimet olmuştu (Zinkeisen, 2011, c.6: 36). Lusignan, Ebüzzeheb'in Akkâ'da ikamet etmesi sırasında Şeyh Zâhir'in toprakları ve sakinleri için bir terör olduğunu, ancak yakında bu canavardan kurtulduklarını belirtmiştir. Ayrıca Lusignan, Ebüzzeheb'in bir gece çok iyi yattığını ve ertesi sabah yatağında ölü bulunduğunu da eklemiştir (Lusignan, 1784: 159). Volney ise Ebüzzeheb Muhammed Bey'in ağır bir humma ve iki gün süren bir hastalık sonucu öldüğünü belirtmiştir (Volney, 1787, c.1: 151). El-Caberti,

⁴⁹ Ayrıca Bkz. Ek:4 Şeyhü'l-beled Ebüzzeheb Muhammed Beğ'in Ezher Camii Civarında Yaptırdığı Câmi-i Şerîf ve Diğer Binalar

Ebüzzehab Muhammed Bey'in Mısır'daki emîrlerin en iyisi olduğunu belirterek cesaretli, iyi şanslı, kararlı, bilge, hoşgörülü ve bağışlayıcı sıfatlarını da onun için kullanmıştır. Ayrıca, onun muhteşem bir görünüşe sahip ve yakışıklı bir figür olduğunu da ifade etmiştir. Öte yandan, hiçbir emir çok sayıda memlûku olmasına rağmen Ebüzzehab'ın başarısını elde edememişti. Ölümünden sonra emirler güçlü kalmışlar, ancak eğilimleri adaletten uzak ve ahmaklık yollarına doğru olmuştu. Buna karşılık, seleflerinin yaptığı gibi memlûkler satın almışlardı. Despotluğa alışkınlardı ve kazanacaklarını düşünmekteydiler. Olaylar had safhaya ve genel nüfusun üstesinden gelene dek baskı uygulamaya kesintisiz devam etmişlerdi (Al-Jabarti, 1994, c.1: 704 -705).

Ebüzzehab Muhammed Bey'in Suriye'ye yaptığı sefer sırasındaki ölümünden sonra, Kazdağlı hânesi kendi aralarında mücadele etmeye başlamıştı. Bu hâne iki rakip gruba ayrılmıştı. Bu gruplardan ilki, Ebüzzehab Muhammed Bey'in taraftarları olan İbrahim ve Murad Bey'lerin önderliğini üstlenen Muhammeddiye'dir. Diğer karşıt grup ise Ebüzzehab Muhammed Bey'in ölümünü takip eden günlerde Mısır'ın iç işlerine hâkim olan ve Aleviyye olarak adlandırılan gruptur. İsmail ve Cidavî Hasan Bey'lerin liderliğini üstlendiği bu grubu Bulutkapan Ali Bey'in taraftarları desteklemekteydi. Mısır'daki esas iktidar mücadelesi, bu iki ana grup arasında sürmüştü (Ülker, 1994: 11-12; Crecelius, 1998a, c.2: 82-83). Zira, başkenti ele geçiren burada tutunabildiği sürece ülkenin efendisi kabul edilmekteydi. İsmail Bey aslında İbrahim Kethüdâ'nın memlûkleri arasındaydı. Daha sonra Bulutkapan Ali Bey'e intisap etmişti. Efendilerinin ölümünden sonra Bulutkapan Ali Bey onu takdir etmiş ve onun korucuyusu olmuştur. Ebüzzehab Muhammed Bey ile savaşmak için Suriye'ye gitmişti. Suriye topraklarını işgal etmişler ve Yafa'yı ele geçirene kadar dört ay savaşmışlardı. Ebüzzehab Muhammed Bey öldüğünde onun Özbekiyye'deki evinde kalmıştı. Fakat İsmail Bey'e eziyet etmişler hatta Murad Bey onu öldürmeye çalışmıştır. Bu yüzden İsmail Bey bu şehirden ayrılmıştır (Al-Jabarti, 1994, c.2: 362-363). Bu şekilde kovulan karşı taraf ise genelde Nil Nehri'nden yukarıya doğru Said, Minya ve Girge şehirlerine kadar geri çekilir; burada yeniden silahlı kuvvetlerini toplar ve bilhassa nehir üzerindeki temin yollarını zorla ele geçirerek, tekrar üstünlük sağlamaya çalışırdı. Böylece başkentte açlık tehlikesi baş gösterirdi ve halk, o anda başta olan yöneticilere karşı ayaklanırdı. Ülkeyi huzursuzluk içinde tutan bu durum, birkaç yıl sürecekti (Zinkeisen, 2011, c.6: 39).

3.4. İBRAHİM VE MURAD BEYLER

İbrahim Bey'in 1735 veya 1737'de doğduğu ve Ebüzzeheb Muhammed Bey'in Çerkes kölesi olarak Mısır'a geldiği bilinmektedir. Fakat Crecelius Rus asıllı olduğunu söylemektedir (Crecelius, 1998b: 135). El-Kebîr el-Muhammedî lakabıyla anılmıştır. Efendisi onu azat etmiş ve kızkardeşi ile evlendirmiştir. 1767-1768 senesinde Mısır'ı yöneten 24 beyden biri olmuştur. 1186 (1772-1773)'da emîr-i hac sıfatıyla, Mısır hac kervanını Mekke'ye götürmüştü. Dönüşünde Ebüzzeheb ile Ali Bey arasında eskiden beri mevcut olan mücadele, Ali Bey lehine neticelenmiş bulunuyordu. 1187 (1773-1774)'de defterdar olmuş ve 1189 (1775-1776)'da, Ebüzzeheb Muhammed Bey Suriye üzerine sefere çıktığında, İbrahim Bey Kahire'de vekil şeyhü'l-beled olarak vazifelendirilmiştir. Ebüzzeheb'in Akkâ'da vefat etmesi üzerine, onun muazzam servetine ve büyük nüfuzuna vâris olmuştu. Fakat, iktidarını Ebüzzeheb Muhammed Bey'in bir diğer güçlü emiri Murad Bey'le paylaşmak mecburiyetinde kalmış ve ortağı Murad Bey'i bilgilendirmeksizin hiçbir şey yapamamıştır (Al-Jabarti, 1994, c.2: 1; Kahle, 1978, c.5/2: 890; Görgün, 2000, c.21: 285-287).

Bu iki beyin karakterleri birbirinden farklıydı. İbrahim uzlaşmacı fakat daha az belirleyici niteliğe sahipken, Murad "başı dik, cesur ve acımasız"dır (Holt, 1986, c.3: 992). Ayrıca, Ebüzzeheb Muhammed Bey'in ölümü (1775) sonrası sürekli olarak yaşanan iç siyasi mücadele ve doğal felaketler dizisi görülmüştür. 1783'den 1786'ya kadar kıtlık ve veba salgınları yaşanmıştır. Ayrıca halk ciddi ekonomik sıkıntılar çekmiştir (Raymond, 2002: 190).

İbrahim ve Murad'ın kurduğu idarî düzen Bonaparte gelene kadar devam etmişti. Dönemin seyyahlarından Browne, İbrahim Bey hakkında şunları aktarmaktadır:

"Altmış yaşın üzerinde, uzun ince bir adamdı. Çok hırslı, hazineleri ve bağlantıları sayesinde büyük taraftar sağlamıştı. Yaklaşık bin kadar memlûkü vardı" (Browne, 1799: 91).

El Caberti ise İbrahim Bey için şunları yazmaktadır:

"İbrahim Bey el-Muhammedî olarak bilinmekte ve önde gelen Mısırlı emirlerden biridir. Aslen Ebüzzeheb Muhammed Bey'in kölesiydi ve 1182 (1768-1769)'de emir olmuştur. Efendisinin ölümünün ardından şeyhü'l-beled olmuştur. 1186 (1772-

1773)'da emîr-i hac ve 1187 (1773-1774)'de defterdarlık görevini icra etmiştir. Birçok memlûk satın almış, onları eğitmiştir. Bazılarını emir yapmış, sancak beyi veya kaşîf olarak görevlendirmiştir. İbrahim Bey yaklaşık 48 yıl emir olarak kalmış ve bu süre zarfında başarılı oldu, ama sonunda sürgüne gönderilmişti. Cesaret modeli, sabırlı, olgun ve ılımlıydı” (Al-Jabarti, 2009: 330-332).

El Caberti Murad Bey için şu bilgileri vermektedir:

“Aslen Ebüzzeheb Muhammed Bey'in kölesiydi ve 1182 (1768-69)'de satın almıştı. Murad'ın köleliği kısa sürmüş, serbest bırakıldıktan sonra emir olmuş, mülkler verilmiş ve terfi etmiştir. Emir Salih Bey el-Kebir'in dul eşi Fatima ile evlenmiş. Ayrıca Ali Bey'in ölümü üzerine Murad Bey onun cariyesi Sitt Nefise ile evlenmişti. Muhammed Bey Ebüzzeheb Mısır'daki üstün güç olunca Murad Bey ve İbrahim Bey onun baş emiri olmuştu” (Al-Jabarti, 2009: 206-207).

Seyyah Browne Murad Bey'in enerjik bir karaktere sahip olduğunu ve 1796'da yaklaşık bin yediyüz kadar memlûku olduğunu yazmıştır. Ayrıca, onun taraftarları İbrahim Bey kadar çok olmamıştı. Fakat daha kararlıydı ve askerî yönü bulunmaktaydı (Browne, 1799: 91). Ebüzzeheb Muhammed Bey'in ölümünün ardından İbrahim Bey şeyhü'l-beled olarak kabul edilmişti. Murad Bey hac komutasını almış ve Ebüzzeheb'in yakın arkadaşlarından olan İsmail Bey sarayında kalmıştı, fakat hemen farklı hânelerin birbirleriyle savaşmaları için entrikalar ayarlamıştı. İsmail Bey ve müttefikleri, İbrahim Bey ve Murad Bey'i 1777 yılı Temmuz ayında Kahire'den çıkarmıştı. Fakat Mart 1778'de İsmail Bey'in taraftarları onu terk ettiğinde İstanbul'a kaçmak zorunda kalmıştı. Önümüzdeki birkaç yıl için İbrahim ve Murad Beyler birbirlerine güvenmeyerek avantaj elde etmek için tedbirler almıştı. 1780 Temmuz ayında bir vali ve Eylül 1783'te bir başka vali görevden alınmıştı. İbrahim Bey, Süveyş ve İskenderiye gümrüklerini elinde tutarken, Murad Bey Aşağı Mısır eyaletlerini talep etmişti. Mümkün olan herhangi bir yolla gelirlerini en üst düzeye çıkarmak için çabaladılar ve bu süreçte Mısır'ın zenginlik kaynaklarını yok ettiler. Murad Bey, Aşağı Mısır'da çiftçilerden olağanüstü vergiler talep etmiş ve çiftçilerin çoğu kaçmış veya isyan etmişti. Faaliyetleri İbrahim Bey tarafından kısıtlanmayan Murad Bey diğerlerine örnek olarak pek çok köyü ele geçirmişti. İbrahim Bey ise kahve ve baharatlarla ilgili vergilerin, Süveyş ve Kahire'ye ulaşan bu ürünlerin miktarlarını düşürdüğünü ve dolayısıyla gelirlerin azaldığını iddia etmişti (Crecelius,

1998, c.2: 83). Önce ikinci grup başa gelmişti, fakat çok geçmeden rakipleri tarafından yerlerinden edilmişler ve Said'e kaçmaya zorlanmışlardı. Burada kısa bir süre sonra tekrar toplandılar, emirlerindeki memlûkler ile Kahire'ye geri döndüler ve Ali Bey'in bu hadiseden sonra Circa'nın üst tarafına yerleşen yandaşlarını kovdular. Oysa Murad Bey onların burada kalmalarına bile artık müsaade etmek istemiyordu. 1783'te 2 bin süvari ile onlara karşı adeta bir yok etme seferine çıktı, onları Asvan'a ve Nil şelalerine kadar kovaladı, fakat daha sonra yokluğunda acilen üçüncü bir grubun oluşturulduğu Kahire'ye geri döndü. Murad Bey'in emrindeki Memlûklerin aniden saldırısına uğrayan bu grup, yoldan çekilmek zorunda kaldı. Kahire'den 40 mil uzaklıktaki El-Minye'ye yerleşmişlerdi. İbrahim Bey, asilere saldırmak yerine onlarla bu beş beyin Kahire'ye dönmesine izin veren bir anlaşmaya varmıştı (Zinkeisen, 2011, c.6: 39-40).

Osmanlı Devleti bu karışıklığı bitirmek amacıyla Yeğen Mehmed Paşa'yı Mısır valiliğiyle görevlendirmiştir.⁵⁰ Yeğen Mehmed Paşa, Mısır'a varıp, görevini icra edene dek İbrahim Bey vali vekilliği yapmış ve bu arada Murad Bey'le barışmıştır. İktidardaki bu Beyler, Mısır'daki faaliyetlerini yürütmüşlerdi. Mısır, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Bâbîâli ile tüm ilişkilerini kesmiş ve bunun yanında ticarî önemini de büyük ölçüde kaybetmişti. Frenklere duyulan nefretin sokak çatışmalarına kadar taşındığı İskenderiye eski ticarî ilişkilerini kaybetmiş, konsoloslar Kahire'den ayrılmıştı. Fransız ticarî temsilcilerden von Trueget tarafından 9 Ocak 1785 tarihinde, Murad Bey ile akdedilen ve Hindistan malları üzerinden yüzde üç gümrük vergisi, Türk vali için yüzde dört ve şeyhü'l-beled İbrahim Bey için yüzde iki oranında bir ödül karşılığında Fransız tüccarların Osmanlı tebaa gibi muamele görmesini ve eşkıya Bedevilere karşı güvende olmasını sağlayan antlaşma, Âsitâne'de kabul edilmemiştir (Jorga, 2009, c.5: 66-67). Ayrıca bu antlaşmanın diğer bir maddesi gereğince, Osmanlı Mısır'a asker sevkederse, Fransa İbrahim ve Murad Beylere yardımda bulunacaktı. Mısır hülyasını kuran Fransa, böylece Mısır'a müdahale etme fırsatına kavuşacaktı. Bu olaylar karşısında Bâb-ı Âli, başta Rakkâ Valisi Kedki Abdi Paşa'ya, karadan Mısır'a yürümesi için gizli

⁵⁰ 3 Rabiulahir 1199 (13 Şubat 1785) tarihli Mısır eyaleti sorumluluğu verilen Yeğen Mehmed Paşa tarafından sadrazam kethüdası ağaya yazılan mektub da Mısır'a gidebilmesi için selefleri gibi tahsis olunacak donanmâ-yı hümâyûn kalyonlarından rükûb-ı hâlisâneme vâki ta'yîn buyrulacak kalyonların biri sancak kalyonu olub ve ma'iyetine bir kıt'a karavele ittisâmıyla iki kıt'â kalyon-ı hümâyûn Anadolu İskelesi'nden sevk olmak üzere ta'yîn buyrulması ve darphâne-yi Mısır'ın zabt emri ita buyurulması hakkındaki tahrirat için Bkz.(BOA. C. DH., 16162)

bir emir yollamıştı. Fakat Paşa'nın asker toplayışını kendisi için zanneden yerli aşiret reisi tarafından Urfa'da kuşatıldığı için bu görev Gazze mütesellimi Derviş Bey'e intikal etmiş ve Çapanoğlu Süleyman Bey'in de kuvvetleriyle beraber ona katılması buyrulmuştu (Sertoğlu, 2011, c.5: 2631).

Shaw, Murad ve İbrahim Bey'lerin hazine ve mukâtaa sistemi gelirlerini kendi çıkarları için kullandıklarını, Osmanlı Devleti'nin bu durumu hulvân ödemeleri yollandığı sürece göz ardı ettiğini ve bu durumun 1798 Fransız istilasına değin değişmeden kaldığını belirtmiştir (Shaw, 1962: 9). Fakat bu Memlûk beyleri, hazine gelirlerinin birçoğunu kullanmışlar ve Mısır'ın Osmanlı hükümetine ve mukaddes şehirlere olan malî ve aynı yükümlülüklerini yerine getirmemişlerdir. Özellikle 1779'dan sonra Mısır'ın bütün vergi şeklinde olan gelirleri bu beylerin kontrolü altına geçmiş ve Osmanlı Devleti ile bütün bağları koparılmıştı (Ülker, 1994: 13). Bunun üzerine Bâbîâli, Kaptan-ı Deryâ Cezayirli Gazi Hasan Paşa'yı⁵¹ Haziran 1786 (1200 Şaban)'da donanmayla İskenderiye'ye göndermiş ve 1786 yılının Temmuz ayında Mısır'a inmiştir (Al-Jabarti, 1994, c.2: 180). Aynı zamanda Osmanlı Devleti, Cezzâr Ahmed Paşa'dan Mısır'daki koşullarla ilgili, başarılı bir akın için gerekli olan askerî kuvvet ve gereçler hakkında tam bir rapor hazırlamasını istemiştir. Cezzâr Ahmed Paşa'nın bir ay sonra Ramazan 1199 (Temmuz 1785 ortaları)'da tamamladığı rapor Mısır'daki emirler, ulema, asker gibi mühim şahsiyetler hakkında da bilgiler ihtiva etmekte ve bir asker sevk edilmesi durumunda Memlûk beyleri'ne karşı nasıl hareket edileceği hususunda bilgiler de yer almaktadır (Cezzâr Ahmed Paşa, 1962).

Gazi Hasan Paşa Kahire'ye girdiği gün, uygulamaya konulmasının amaçlandığı reformları ilan etmek amacıyla Mısır divanı üyeleriyle bir toplantı yapmış ve bu toplantıda Muhammediye grubunu iktidardan indirip yerine onların hasmı olan Aleviye

⁵¹ Gazi Hasan Paşa, "Palabıyık" lakabı ile de anılmakta ve aslen Kafkasyalı olduğu düşünülmektedir. Küçük yaşta İran sınırında esir alınmış, Hacı Osman Ağa adlı Tekirdağlı bir tüccara satılmış ve onun tarafından yetiştirilmiştir. "Gazi" unvanı ve beylerbeyi rütbesini 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında özellikle Limni Adası'nın Rus işgalinden kurtarması sonucu verilmiş ve 18 Mart 1771'de Kaptan-ı Deryâliğe atanmıştır. 1773 Aralığında Anadolu valiliği payesiyle Rusçuk seraskerliğine tayin edilmiştir. Eylül 1774-1789 tarihleri arasında ikinci kez Kaptan-ı Deryalık görevini icra etmiştir. Ayrıca, III. Selim (1789-1807) devrinde üç buçuk ay kadar sadrazamlık görevini de ifa etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Aydın, 1993, c.7: 501-503; Mordtmann-Kuran, 1991, c.2: 533-534.

grubunu iktidara getirmişti. Ayrıca, İsmail ve Cidavi Hasan Beyler Kahire'ye davet edilerek, Defterdarlık ve Emîr-i Hac'lık makamlarına atanacaklarına dair kendilerine söz verilmiştir. Yine aynı Divanda şeyhü'l-beledlik müessesesinin kaldırılmasına oy birliği ile karar verilmiştir (Ülker, 1994: 20). Ayrıca, 1786 tarihinde Gazi Hasan Paşa, Mısırlılara hitaben; Memlûk zorbalарının halkı kanunsuz ve ağır vergilerle nasıl ezdiklerini, yaptıkları zulüm ve kötülükleri anlatmış, bütün bunların artık sona ereceğini, bundan sonra Kanuni Sultan Süleyman devrindeki verginin tatbik edileceği ve isyan eden Murad ve İbrahim Beyler'in cezalandırılacağını bildiriyordu (Güner, 2015a: 232-233).⁵² Diğer taraftan 1201 (1786-1787)'de Gazi Hasan Paşa emîrleri ve takipçilerini Kahire'den sürmüştü. Vali'ye Süveyş Gümrüğü'nü iade etmiş ve Vali ferde başına toplam 1880 para olarak toplam gümrük vergilerini ve harçlarını belirlemişti. Bunlardan 546 para vali için muhafaza edilecek ve haccın masrafları için Emîr-i hac'a 900 para verilecek ve kahve ticaretine girmek için sermayeye ihtiyaç duyan yerel tüccarlar için de bir bakiye ayrılacaktı. Fakat Gazi Hasan Paşa'nın yaptığı tüm bu düzenlemeler 1203 (1788-1789)'da Murad ve İbrahim iktidara döndükten sonra gümrük vergileri ve masrafları yavaş yavaş yükselmişti. On yıl sonra Fransız seferi gelişine kadar ticaret ve toplam gümrük gelirleri gerilemişti (Shaw, 1962: 106-107).

29 Zilka'ade 1200 (23 Eylül 1786) tarihli tahriratta Mısır'da isyan edip gördükleri baskıdan dolayı firar eden İbrahim ve Murad Beylerin mallarını zaptetdikleri fakat zorla alınan paraları birlikte götürme ihtimalleri olmadığından dolayı bir yerde sakladıkları ve bu paraların meydana çıkarılması hususundaki hüküm Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'ya ve Mısır Valisi Yeğen Mehmed Paşa'ya gönderilmiştir. Gazi Hasan Paşa da beylerin mallarına ve hazinelerine el koyarak işe başlamış, daha sonra İbrahim Bey ve Murad Bey'in düşmanları İsmail Bey ve Hasan Bey'in birliklerinin de katıldığı ordusu ile Yukarı Mısır'a doğru yola çıkmıştı. Asyut'ta Gazi Hasan Paşa ve Memlûkler arasında Memlûklerin galip çıktığı bir muharebe meydana gelmişti. İbrahim Bey ve Murad Bey geçici mağlup olan orduyu Kahire önlerine kadar takip etmişler, ama yine de şehri ele geçirmeye cesaret edememişlerdi. Ancak dört ay sonra Gazi Hasan Paşa onlarla aynı yerde 12 bin askeriyle savaştı ve bu defa galip geldi. Beyler birliklerinden geri kalanlarla son anda Nil şelalelerinin diğer tarafındaki Bedevilerin yanına kaçmışlardı

⁵² Bkz. BOA. A. DVNS. MSR. MHM.d 10, s. 379/886.

(Zinkeisen, 2011, c.6: 41). 9 Cemazeyilevvel 1201 (27 Şubat 1787) tarihli taktirde şeyhü'l-beled İsmail Beğ ve mîr-i hâc Cedâvî Hasan Beğ ve Defterdar Ali Beğ ve sair ümerâ ve ocâk bâb-ı Mısıriyye cümlesi isyana düştükleri için Kapudan Hasan Paşa bütün mühimmât, levazimat ve kuvvet yollanmıştır. Muharebe zaferle sonuçlanmıştı. Fakat İbrahim ve Murad Beylerin firar ettiklerini ve bunu boşlamayıp “ahz-u istis'al” ettikleri kaimede taktir olunmuştur (BOA. HAT, 27/1318).

Cezayirli Hasan Paşa'nın Mısır'a gelişinin üzerinden yaklaşık sekiz ay geçmişti. Bu süre içerisinde önemli başarılar kazanılmakla birlikte Murad ve İbrahim Beylerin ortadan kaldırılmaları mümkün olmamıştı. Bunun için biraz daha zamana ihtiyaç vardı. Ancak Rusya'ya 17 Ağustos 1787'de savaş ilan edilmesi buna imkân vermediğinden Murad ve İbrahim Beylerle bir an evvel anlaşılması zorunlu hale geldi. Nitekim Dergâh-ı Ali kapıcıbaşlarından Hüseyin Ağa vasıtasıyla bu durum Cezayirli Hasan Paşa'ya da bildirildi ve 17 Eylül 1787'de toplanan divanda alınan kararlar Murad ve İbrahim Beylerin affedilmeleri kararlaştırıldı. Kahire'ye girmeleri yasaklanan Murad ve İbrahim Beylere ikametleri için yukarı Mısır'da bulunan İsna ve Kınna tahsis edildi (Karahan, 2017: 80-81). Cezayirli Gazi Hasan Paşa, Osmanlı nüfuzunu kuvvetlendirmek amacıyla çıktığı bu seferde muvaffak olamamıştı. Çünkü Mısır'daki bu sorunlara kalıcı bir çözüm getirememiş, Murad ve İbrahim Beyler'in yerine onların karşıt grubu olan Aleviyye grubundan Cidavî Hasan Bey ve İsmail Bey geçmişti.

Ekim 1787'de Gazi Hasan Paşa Mısır'dan ayrılırken, İsmail Bey'i şeyhü'l-beled olarak tayin etmişti (Al-Jabarti, 1994, c.2: 249). Ayrıca Hasan Bey el-Cidavî ile birlikte Muhammediye emirlerine karşı kendilerini savunmaları için yeterli birliklere sahiptiler (Crecelius, 1998, c.2: 85). Diğer taraftan Gazi Hasan Paşa kethüdası Trablus'lu İsmail Ağa'yı Mısır'da Osmanlı nüfuzu ve düzeni sağlaması amacıyla bir askeri birlikle beraber bırakmıştı. 25 Recep 1202 (1 Mayıs 1788) tarihli hatt-ı hümayun'da Kahire'de şeyhü'l-beled olan İsmail Bey tarafından Dergâh-ı Ali kapuçıbaşılardan kapudân paşa kethüdası olub Mahruse-i Mısır'da bekâya tahsili için tevkîf olunan El-Hâc İsmail Ağa'ya vezâret ile Mısır-ı Kahire tamîr cihetine dair iltimâsı havî kılan kâimede bu görevlendirme belirtilmiştir. Yani El-Hâc İsmail Ağa'nın Mısır valisi tayin olunması hususu ifade edilmiştir (BOA. HAT, 1383/54719). Daha sonradan Şeyhü'l-beled İsmail Beğ'in

kâimesine mebni gelen kâime de Kapudan Paşa tarafından kaleme alınan 29 Şevval 1202 (2 Ağustos 1788) tarihli tahriratta şeyhü'l-beled İsmail Beyle ve ümerâ-yı Mısıriyye kullarının vukûyla mûmâ-ileyh İsmail Ağa kullarının hareket-i mergûbesinden memnuniyet ve hoşnudlukları celbeyleyen Kapıcıbaşılardan İsmail Ağa'nın rütbe-i vezaretle Mısır eyaletiyle tayini faydalı olacağı belirtilmiştir (BOA. C. DH., 12267). El-Caberti 8 Mart 1789'da İsmail Kethüda'ya onun vezir olduğunu belirten bir ferman geldiğini ifade etmektedir (Al-Jabarti, 1994, c.2: 290). 29 Zilhicce 1203 (20 Eylül 1789) tarihli hükümde de Mısır Valisi olarak İsmail Paşa ismi yer almaktadır (BOA. C. DH., 7164). Böylece Cezayirli Gazi Hasan Paşa, Mısır'ı İsmail Bey'in idaresine bırakmış ve iktidarı 1791'de ölümüne dek sürmüştür.

Mısır'da bu yıllar boyunca veba ve salgın hastalıklar devam etmiştir. 1205 Recep ve Şaban (1791 Mart-Nisan) ayları boyunca veba yoğunlaşmış, etkileri artmış ve tüm sınırları aşmıştı. Bundan dolayı sayısız kız ve erkek bebek, cariyeler, köleler, memlûkler, askerler, müfettişler ve emirler ölmüştü. Emîr-i ulûf rütbeli 12 kişi ölmüştür, bunların arasında şeyhü'l-beled İsmail Bey de vardı (Al-Jabarti, 1994, c.2: 314-317). El-Caberti İsmail Bey'in iki gün boyunca hasta olduğunu ve 16 Şaban Salı günü (20 Nisan 1791) vefat ettiğini ve İsmail Bey'in selefleri İbrahim Kethüdâ ve Bulutkapan Ali Bey gibi Karafa mezarlığına gömüldüğünü yazmıştır. Ayrıca İsmail Bey muhteşem bir emir ve liderdi (Al-Jabarti, 1994, c.2: 364).

29 Zilhicce 1205 (29 Ağustos 1791) tarihli hatt-ı hümayûn'da ümerâ-i Mısıriyye'den şeyhü'l-beled İsmail Beğ ile sekiz dokuz Mısır Beği ve zâbitanın şiddetli veba sebebiyle vefat ettiği bildirilmiştir. Ayrıca bu hatt-ı hümayûn'un telhisinde yeni şeyhü'l-beled'in seçimi ve vefat eden beğlerin malları ve mukâtaaları için işe yarar bir memur tayin edilmesi emredilmiştir (BOA. HAT, 1412 / 57500).⁵³ 29 Zilhicce 1205 (29 Ağustos 1791) tarihli başka bir hatt-ı hümayûn'da Mısır'da vefat eden şeyhü'l-beled İsmail Beğ'in muhallefâtıyla zimmetinde kalan mal-ı irsâliyyenin ve ümerâ ve ocak ricâlinin de muhallefât, mukâtaa ve emlaklarının zimmet-i mîriyyelerinin zapt edilmesi hükmedilmiştir. Bunların hasılatı ve hulvân akçelerinin Dersâdet'e gönderilmek üzere

⁵³ Ayrıca Bkz. Ek:6 Veba Sebebiyle Şeyhü'l-beled İsmail Bey ile Sekiz Dokuz Mısır Beyi'nin Vefatı ve Telhis.

Hüsnü Paşa Kethüdâsı Kapuçıbaşı Mustafa Ağa'nın tayin edilmiş ve yanında Baş Muhasebe Kisedarı Seyyid Muhammed Emîn Efendi görevlendirilmiştir (BOA. HAT, 1400/56383).⁵⁴ Aynı tarihli bir başka hatt-ı hümayun'da Sâbık Mısır valisi İsmail Paşa kulları tarafından vârid olan tahrîrâtta Mısır'da ortaya çıkan vebadan dolayı erkek, çocuk üç yüz binden fazla nüfus telef olduğu ve yalnız müşârün-ileyhimânın dairesinden yüz kadar adam vefât ettiğini ve o esnâ da şeyhü'l-beled İsmail Beğ'in de öldüğünü emirlerden bekaya Defterdâr Ali Beğ ve Cedâvî Hasan Beğ ve sair Beğlerin ulaştığını bildirmiştir. Ayrıca vefat eden şeyhü'l-beled İsmail Beğ'in çırağı olan Osman Beğ'in şeyhü'l-beled tayin edildiği bildirilmiştir (BOA. HAT, 1399/56283).

“İbrahim ve Murad Beyler büyük bir kuvvetle Kahire yakınlarına kadar geldiler. Vali İzzet Mehmed Paşa ile yeni şeyhü'l-beled Osman Bey'e mektup göndererek pişman olduklarını ve kendilerine Kahire'de oturma izni verilmesini istediler. Kendilerine beş yıldır birikmiş vergi borçlarını ödemeleri gerektiği, bu şart yerine getirildikten sonra padişah nezdinde aracılıkta bulunulacağı bildirildi. Ancak, Kölemen beyleri ansızın Kahire'ye girip İsmail Bey'in konağına yerleştiler. Vali İzzet Paşa durumu İstanbul'a arz edince İstanbul'dan eski tarihli fermanlar yazılıp vergilerini vermek şartıyla suçlarının affedildiği belirtildi, böylece devlet istediklerini yapmak zorunda kaldı” (Görgün, 2000, c.21: 286-287). Mısır Valisi İzzet Mehmed Paşa'ya hitaben yazılan 29 Muharrem 1206 (28 Eylül 1791) tarihli ferman, İbrahim Bey ve Murad Bey müteallikat (yakınlarının) bundan akdem istidâları mûmâ ileyhimâ aflarına dairdir (BOA. C. DH., 2025). Bâb-ı Âli bu iki beyi İstanbul'a îrsâliye hazinesini aksatmadan göndermeleri ve her yıl Mekke'ye sürrenin güvenli bir şekilde ulaşmasını sağlama sözü karşılığında affolundular. “İtaat ve bağışlanma; eski patrimonyal sözleşmenin devreye girdiğinin işaretiydi. Ancak maddi gerçeklik, her iki tarafın hedeflerini gerçekleştirecek imkanların yokluğunda optimum dengede bulduklarını işaret ediyordu: Ne Memlûklüler, ne de Osmanlılar birbirlerini tasfiye edecek kudrete sahiptiler” (Güner, 2015a: 233).

El-Caberti, çok yüksek fiyatlar, kesintisiz zulüm ve köylerin imha edilmesi ile kentlere yiyecek bulmak için akın eden erkeklerin, kadınların ve çocukların pazarlar ve sokaklarda

⁵⁴ Ayrıca Bkz. Ek:5 Veba salgını sonucu Şeyhü'l-beled İsmail Bey'in vefatı ve muhallefati hakkında.

açlıktan dolayı gece gündüz ağladıklarını ve her gün çok sayıda insanın açlıktan öldüğünü belirtmiştir. Ağustos 1792 boyunca Nil çizgiden düştü ve mevsim sulamasından yaklaşık iki arşın daha aşağıdaydı. Tahıllar, nehir limanlarından ve avlulardan geri alındı. Böylece fiyatlar çok daha değerli hale geldi. 17 Ekim-15 Kasım 1792’de Salih Ağa Türkiye’den gelmiş ve üç gurur kıyafeti getirmişti. Biri paşa için, diğerleri İbrahim Bey ve Murad Bey içindi. Bu ay boyunca nehir limanında büyük miktarda Türk tahılı geldi ve insanlar güvenlik ve sakinlik hissetti. 1208 senesinde (1793 Ağustos-1794 Temmuz) Nil yüksek seviyesine ulaşmıştı. Bununla birlikte fiyatlar biraz düşmüş ve çok fazla tahıl alınmıştı. El-Caberti, 1209 ve 1210 yıllarında emîrlerin zulmü ve ardı ardına gerçekleşen adaletsizlikler haricinde sıradışı olaylar meydana gelmediğini belirtmiştir. Ayrıca El-Caberti, 1212 yılında (Mayıs-Haziran 1798) Mısır bölgesini kontrol eden İkizlerin yükselişle Zilhicce ayının ortasında toplam tutulma meydana geldiğini ve Fransızlar’ın bunun sonucunda ortaya çıktığını yazmıştır (Al-Jabarti, 1994, c.2: 415-446). Mısır’ın Yavuz Sultan Selim tarafından fethinden Napolyon Bonaparte’in⁵⁵ 1798’de Mısır’a girişine kadar yaklaşık üç yüz yıldır Mısır’da Osmanlı Devleti’nin kurduğu hâkimiyet devam etmekteydi. Bu hâkimiyet Osmanlı ve Memlûk unsurlarının biraradalığını içermekteydi. Daha önce de ifade edildiği üzere mezkûr yüzyılda Memlûk hizipleri arasında mücadele devam etmekteydi.

Bonaparte, Doğu’nun cazibesine ve orada bir İmparatorluk kurma hayaline kapılmıştır. Onun bu amacı tarihte “Büyük Hayal” (Grand réve veya Grande pensée) diye anılmıştır. (Soysal, 1999: 161) Bonaparte’in asıl amacı, memlûk nüfuzunu kırıp, Osmanlı egemenliğini tesis etmek bahanesini ileri sürerek Mısır’ı işgal etmektir (Sertoğlu, 2011 c.5: 2781). 1798’in 1 Temmuz’unu 2 Temmuz’a bağlayan gece, General Bonaparte komutasındaki Fransız birlikleri İskenderiye’ye çıkartma yapmışlardı (Clot, 2005: 244-245). Fransa’nın Mısır’ı istilası ile artık hiçbir şey eskisi gibi olamayacaktı. Mısır ve Ortadoğu tarihi için yeni bir çağ açılmıştı. Murad ve İbrahim Beyler Fransızlarla yüzleşmek için hazır değillerdi ve Memlûk rejimine son veren olayların öneminden

⁵⁵ 15 Ağustos 1769’da Korsika’da doğan Napolyon ilk mektebini orada bitirdikten sonra 1778’de Autun askeri kolejine girmiş, 1784’te Paris askerî mektebine kabul edilmiş ve 1785’te topçu mülâzimi rütbesiyle mezun olmuştur. Bundan sonra Napolyon Tulon’dan İngilizleri çıkarmış (1793) ve İtalya’da Avusturya ordularına karşı bir seri sefer kazanmış (1797) ve Fransa’nın en gözde komutanlarından biri olmuştur (Kartal, 1999: 47-48).

habersizlerdi (Winter, 2014: 28). Bonaparte İskenderiye'ye girince, Fransız Konsolosluğu binasına gitmiş ve Beyannamesini ilan etmişti. Bu beyannamede Bonaparte Mısır ahalisine uzun süredir Mısır'a musallat olan beyler tarafından Fransız milletinin aşağılama ve hakarete maruz kaldığını, tüccarlarına da zulüm ve acımasız bir şekilde muamele ettiklerini ve bu beylerin sonunun geldiğini de belirtmiştir (Sertoğlu, 2011 c.5: 2781). Ayrıca Bonaparte bu beyannamede Padişahın dostu gibi görünmekte, halkı ve Türk makamlarını Memlûk beylerinden ayırabilmek için zekâsını kullanmakta ve Mısır halkının dinî inanışlarına saygınlığını da dile getirmekteydi (Soysal, 1999: 225-226). Bu haberler Kahire'ye ulaştığında insanlar huzursuz olmaya başlamıştı. Çoğu kaçmaya karar vermiş ve aceleyle şehri terketmişti. Kahire'de İbrahim Bey, el-Ayni Sarayına inmiş ve Murad Bey Giza'dan gelmişti. Emirlerin geri kalanı kadı, ulema ile toplanmış ve son olaylar tartışılmıştı. Asitâne'ye bu durumu bildiren bir mektup göndermeye karar vermişlerdir (Al-Jabarti, 2009: 178; Browne, 1907: 48). Mısır Valisi Ebubekir Paşa'nın başkanlığındaki bu divanda alınan karar şu olmuştu: Kahire'deki Fransız konsolosluğu mensupları ile bütün Fransızların hapsedilmesi, İbrahim Bey ve Vali Ebubekir Paşa'nın Kahire'de kalması, Serasker tayin edilen Murad Bey ise, ordusu ile Fransızlara taarruz etmesi kararlaştırılmıştır (al-Jabarti, 2010: 22-23). Devlet-i Aliyye ise Fransızların Mısır'a taarruzu karşısında Mısır Valisi Ebubekir Paşa kullarına hitaben yazdığı 22 Muharrem 1213 (6 Temmuz 1798) tarihli hatt-ı hümayun'da *Fransa keferesinin hîle ve hud'alarına aldanmamaları ve Mısır'a taarruzlarına Devlet-i Aliyye'nin bir vechile rızası olmadığı ve müdafaa-i düşmana bezl-i nakderet eylemeleri* (BOA. HAT, 6795-C) tahrir edilmiştir. Fakat, devrin vakanüvisi Câbî Ömer Efendi Mısır'daki ahvali şöyle aktarmıştır:

“Mısır'ı istilâ' ve Mısır Vâlisi bulunan Bekir Paşa'ya cümle beyler ve şâh-ı beled [şeyhu'l-beled] İbrahim Bey ve Murad Bey; “mutlak Françalü Mısır'a Devlet-i Aliyye ittifakiyle [gelmiş]dir Ve sen de bilürsün ve senin de ittifâkın beraberdü”. (Câbî Ömer Efendi, 2003 c.1: 42).

Murad Bey Komutasındaki Memlûk birlikleri 13 Temmuz'da Şebreis'te Fransız ordusuna saldırmış, fakat muvaffak olamamıştır (Soysal, 1999: 228-230). 3 Safer 1213 / 17 Temmuz 1798 tarihli Mısır Valisi Ebubekir Paşa'nın tahrîratında *İskenderiye'nin cumhûr-ı Fransa tarafından istila ve zabtolunduğu ve mahrûse-i Mısır'a berren ve bahren imdad ve ber vech-i niyaz ve ifhâm-ı çâkerî hâzine-i mühimmat-ı cephe ile bir*

an akdem istimdâd...(BOA. HAT, 6749). Kısacası Fransa tarafından İskenderiye'nin zabtı bildirilmiş ve Mısır'a, Âsitâne tarafından askerî, para, cephane yardımı istenmiştir. Murad Bey komutasındaki birlik İmbaba'da güçlü bir yer tutmuştu. 21 Temmuz'da tarihte "Piramitler Muharebesi" olarak meşhur olan ve Bonaparte'ın Piramitleri göstererek, "Askerler 40 asrın nazarları bizim üzerimizdedir" diye girştiği bu çarpışmada, 20-25 bin kişiyi bulan Mısır ordusu, 30 bin civarındaki Fransız ordusu karşısında mağlup olmuştu (Soysal, 1999: 230). Murad Bey ve beraberindeki atlı birlik öğleden sonra 3'te ışık hızıyla oradan kaçmıştı. Yağmacılar, İbrahim Bey ve Murad Bey'in Kavsun Bölgesindeki lüks konaklarını yağmalamışlardı (Cole, 2007: 66-70). Ehramlar Zaferinin ertesi günü (22 Temmuz), Bonaparte, Kahire askerî Valisi tayin ettiği General Dupuy marifetiyle şehirde asayiş temine başlamıştı. 24 Temmuz'da şehre girmişti. Artık Mısır'da Bonaparte (yerli halk diliyle, Bunaberdi veya Sultan'ı Kebir) devri başlamıştı (Soysal, 1999: 231).

Bonaparte ikâmetgah için Muhammed Elfî Bey'in Birketü'l-Özbekiyye'deki sarayını⁵⁶ seçmişti (Cole, 2007: 70). Bonaparte, General Desaix'i Murad Bey'i takibe memur etmişti. Kendisi de İbrahim Bey'i takip etmek üzere 7 Ağustos'ta Kahire'den doğu istikametinde ayrılmış ve 11 Ağustos'ta Salâhiye mevkiinde muharebeye tutuşmuştu. 14 Ağustos'ta Kahire'ye avdet ederken, Fransız donanmasının 1 Ağustos'ta Ebukır'da İngiliz Amiral Nelson tarafından yakıldığı haberini almıştı (Soysal, 1999: 232). 17 Fransız gemisinden 13'ünü batırmış veya esir almıştı. Artık Bonaparte'ın donanması yok olmuştu. Fransız ordusunun anavatan ile bağıntısı kesilmiş, Mısır'a hapsedilmişti. Akdeniz, Fransız hâkimiyetine gireceği bir anda, İngiliz hâkimiyetine geçmiş bulunuyordu (Karal, 2017 c.5: 30). Bonaparte donanmasının kaybının ardından hızlı ve etkili bir şekilde Mısır'ın teşkilatlandırılması gerektiğine ikna olmuştu. Bonaparte, Murad Bey ve İbrahim Bey'in uzakta oluşuyla biraz dinlenmeye çekilmişti. Savaş, tahkimat, vergi, hükümet, divan'ın, ticaretin, sanatın ve bilimin düzenlenmesine dikkatini yöneltmişti (al-Jabarti, 2010: 150). Fransa Enstitüsü'nü örnek alarak, 20 Ağustos'ta Mısır Enstitüsü'nü kurmuş ve böylece eski Mısır Medeniyeti'nin tetkikine girişilmişti. Öte

⁵⁶ Muhammed Elfî Bey'in lüks sarayı Özbekiyye Gölü'nde 1798 yılı başında tamamlanmıştı. Odaların dağılımı, süslemeler, mermerler, mozaikler, yıldızlar ve mine işleri tam anlamıyla sanat işiydi. Bahçesinde beyaz mermerden sütunlar üstünde yükselen bir çeşmenin yer aldığı büyük bir oda bulunmaktaydı. Bkz. (Al-Jabarti, 2009: 220). Ayrıca Bkz. Ek:10 Muhammed Elfî Bey'in Birketü'l-Özbekiyye'deki Sarayının Görünüşü

yandan Kızıldeniz’de bir kanal açılması işini tetkik ettirmeye ve Mısır’ın iktisadî kalkınması için önlemler alarak idarî islahatı tamamlamaya çalışmıştır (Soysal, 1999: 232). Bonaparte, Mısır’da halka hoş görünmeye çalışmıştı. Nil Nehri’nin yükselme mevsimi geldiği için bir tören düzenlemişti. Ayrıca Kahire’de bir mevlid alayı yapmıştı (al-Jabarti, 2010: 150; Sertoğlu, 2011 c.6: 2788).

17 Rabiulevvel 1213 (29 Ağustos 1798) tarihli hatt-ı hümayunda Fransa’nın Mısır’ı istilası, Mısır’daki ahvalle alakalı olarak ve Fransa’ya karşı harp açılıp açılmaması hususunda Rumeli ve Anadolu defterdarı gibi diğer üyelerin görüşleri de alınarak meclis-i meşverette resmen savaş kararı alınmış ve tedbirler alınmıştır (BOA. HAT, 266/15411). 2 Eylül 1798’de usulüne uygun bir şekilde Fransa’ya harp ilan edilmiş ve Âsitâne’deki Fransız maslahatgüzarı Yedikule’ye hapsedilmişti. Bir nota ile büyük devletlerin elçilerine Osmanlı Devleti’nin savaş açma sebepleri açıklanmıştır. Osmanlı Devleti 23 Aralık 1798 tarihinde Rusya ve 5 Ocak 1799’da İngiltere’yle ittifak yapmıştır. Ayrıca iki Sicilya Krallığı ile de 21 Ocak 1799’da Fransızlara karşı bir ittifak imzalanmıştır (Karal, 2017 c.5: 31-36; Karal, 1999: 56-61; Jorga, 2012, c.5: 122; Akçura, 2016: 64-65).

Bonaparte halkın tutumunu anlamakta ve bazı emniyet önlemleri alınmasının gerektiğinin farkındaydı. Bu amaçla mahalle başlarındaki kapıları yıktırıp, sokakları genişletmiş ve şehrin tahkimatını gözden geçirmişti. Divan’da alınan kararlar vergideki artış, halk için isyanın yolunu açmıştı (21 Ekim 1798). Fransız askerlerinden birçoğu katledilmişti. Üç gün süren çatışmalar, Bonaparte’ın genel af ilanı ile son bulmuştu ve bu olay tarihte “Kahire İsyanı” olarak bilinmektedir (Sertoğlu, 2011 c.6: 2789-2790; al-Jabarti, 2010: 83-90). Sayda Valisi Cezzâr Ahmed Paşa 28 Cemâziyelahir 1213 (7 Aralık 1798) tarihli kâimesinde Mısır’ın ahvaliyle ilgili olarak ayrıntılı bilgi vermiştir: Mısır’da Bonaparte ahaliyi sayım yaparak vergilendirmiş ve hâne başına sekiz riyâl, evsâtından beş riyal, ednâsından üç riyal tahsil olunmasını kararlarştırmıştır. Ayrıca Fransız general ve askerinin halka zulmü ve kahrı, artan hareketlerini bildirmiş, Ezher Cami ve Hüseyniye Mahallesi’ne yapılan top atışlarına mâni olunması için Bonaparte’ın yanına varan ulemanın hor görüldüğü tahrir olunmuştur (BOA. HAT, 6803). Cezzâr Ahmed Paşa’nın bu tahriratı ile halka yapılan baskı ve zulmün isyan sonrasında da devam ettiği görülmüştür.

Mısır'dan Fransızları çıkarmak için hazırlıklar yapılmıştı. Hac emareti, Şam, Trablus, eyaletleri ve Kudüs ve Nablus sancakları ve Mısır seraskerliği Cezzâr Ahmet Paşa'ya verilmişti. Ayrıca Fransızların bir an önce Mısır'dan tahliyesi emredilmiştir. Bu hüküm 29 Recep 1213 (6 Ocak 1799)'te Cezzâr Ahmed Paşa'ya yollanmıştı (BOA. C. AS., 952/41380). Bu arada Bonaparte, iki Türk ordusunun Mısır'da birleşmesine ve sahillerin İngilizlere geçmesine engel olmak için Suriye'ye yürüdüğünü 10 Şubat 1799'da Directoire'a bildirmişti. Generallerden Kléber, Reynier, Bon ve Lanne ve 12 bin kişilik bir ordu ile, 24 Şubatta El-Ariş'ten hareket etmişti. 4 Mart'ta Hayfa alınmış ve Akkâ önüne 20 Mart'ta gelinmişti. (Soysal, 1999:273-275; Karal, 2017, c.5: 38-40). Akkâ muharebeleri çok çetin geçmişti. Zira Akkâ kalesinin muhafızı Cezzâr Ahmed Paşa'ydı. Deniz tarafından da kalenin müdafaasına Osmanlı ve İngiliz donanmaları destek sağlamış ve 64 gün süren muharebe sonucu Fransızlar yenilerek geri çekilmişti. 14 Haziran'da Kahire'ye dönen Bonaparte "Mısır Mısırlılarından" parolasını ortaya çıkarmıştı (Akçura, 2016: 74-77; Soysal, 1999:278-281; Jorga, 2012: c.5: 123). Cezzâr Ahmed Paşa'nın Âkka'daki Fransız esirlere karşı yürüttüğü politikası gayet hoşgörülüdür:

“Cezâr Paşa, França üserasına, kal'a-i Âkka'yı ta'mîre mübâşeret etmiş olmağla, amelelik hizmetinde istihdâm ve bu gelen askere dahi: “isteyen var ise, bunda yevmiyye altmış pâre vereyüm, kal'a ta'mîri için amelelik ederler ise. Etmienler var ise, diler ise otursunlar ve dilerler ise gitsinler” (Câbî Ömer Efendi, 2003 c.1: 81).

Bonaparte kuvvetlerini Rahmaniye'de topladıktan sonra, Ebukır'a çıkmış olan Köse Mustafa Paşa ordusunu yenmiş ve Mustafa Paşa'yı esir etmişti (25 Temmuz 1799). Fakat Bonaparte, Fransız ordularının Avusturya tarafından mağlup edilmekte olduğu haberini alınca Fransa'ya dönmüş, yerine Kléber'i bırakmıştır (23 Ağustos 1799) (Akçura, 2016: 77-79). Bonaparte, General Kléber'e bıraktığı talimatta, Mısır'a yardım edeceğini, edemediği takdirde memleketi tahliye edebileceğini söylemiştir. Şeyhü'l-beled İbrahim Bey kulları tarafından tahrîr olunan 23 Rabiulahir 1214 (24 Eylül 1799) tarihli mektub da ve Bonaparte'm İskenderiye tarafından ne tarafa gittiği kimsenin ma'lûmu olmayıp ve bundan böyle vürud iden ihbâr taraf-ı devletlerine iletileceği bildirilmiştir (BOA. HAT, 240/13450).⁵⁷

⁵⁷ Ayrıca Bkz. Ek:11 Şeyhü'l-beled İbrahim Bey Kullarının Mektubu

Sadrazam Yusuf Paşa'nın El-Ariş'e altmış bin kişilik ordu ile geldiği haberi alınca, Mısır'ın boşaltılması için tekliflerde bulunmuştu. Teklifler, İngiliz, Osmanlı ve Fransız murahhasları arasında görüşülerek Mısır'ı boşaltma şartnamesi haline konmuş ve El-Ariş Antlaşması 24 Ocak 1800 tarihinde Kléber ve Sadrazam nezareti altında imza edilmişti. Fakat İngiltere bu muahedeyi kabul etmemiş ve harp yeniden başlamıştı. Fakat Osmanlı ordusu Helyopolis'te mağlup edilince Mısır ikinci defa Fransızlar tarafından alınmıştı. 14 Haziran 1800'de General Kléber'in Halep'li Süleyman tarafından katli, olayların gidişatını değiştirmiştir. Zira, General Ménou Fransız kuvvetlerinin komutanlığını devr almıştı (Karal, 2017 c.5: 36-42). Ménou, 1800 yılı boyunca İngiliz ve Türk avansları karşısında ihtiyatlı durumunu korumuş ve Fransa'dan yardım gelmesini beklemişti. Fakat az sayıda bir malzeme gelmişti. Bu sırada Padişah III. Selim, Mısır'ın harp ile geri alınabileceğinin farkındaydı. Gerçekten de İngiltere, Amiral Keith'in donanmasıyla ve kolordusuyla Sadrazam ile mutabık olarak, Mart 1801'de General Ménou'nun ordusunu İskenderiye'de mağlup etmişti. Bu muharebe sonrası Fransız ordusunun bir kısmı Kahire'de, diğer kısmı da İskenderiye'de toplanmış ve aralarındaki irtibat kalkmıştı. Fransızlar 27 Haziran 1801'de Kahire'de, 30 Ağustos'ta da İskenderiye'de teslim olmuşlardı. General Ménou, Türk ve İngiliz komutanları ile teslim sözleşmesi yapılmış ve Fransızlar silah ve ağırlıklar ile çekilmeyi kabul etmişti. Böylece yaklaşık üç senelik bir işgal sonrası Mısır, Osmanlı Devleti'ne tekrar katılmış oluyordu (Soysal, 1999: 299-302).

Fransız işgali zamanında Murad Bey, İngilizlerle işbirliğine yakın davranmıştı (Güner, 2015a: 245). General Kléber, sonunda Murad Bey'i Fransızlarla müttefik olmaya ikna etmişti. Fakat kısa bir süre sonra İskenderiye ve liman şehirlerinde veba yayılmış ve Murad Bey vebadan ölmüştür (1216 Muharrem / 1801 Nisan). Murad Bey Sohag'da gömülmüştü (al-Jabarti, 2010: 212). Murat Bey'in (1801) ölümünden sonra, iki hizip Memluk liderliği için savaşmıştı. Biri Muhammed Bey Elfi önderliğinde ve Murad Bey'in son dönemlerini destekleyenlerden oluşmaktaydı ve İngilizlerle bir antlaşma yapmayı önermişti (Aharoni, 2004: 427). Muhammed Bey Elfi, Murad Bey (ö. 1801)'in hânesinde ve himayesinde yetişmiştir. Hatta Murad Bey, onu satın alırken bin erdeb kadar buğday ödemiştir ve lakabının buradan geldiği düşünülmektedir. Elfi Bey, Fransız işgali ardından (1798) bir lider olarak yükselmiştir (Güner, 2015b: 44) Fransız işgali sırasında Murad

Bey İngilizlerle işbirliğine yakın davranmıştır. Ayrıca Murad Bey'in ölümünün ardından karışıklık devrinde beylerin, İngiltere lehine hareket edeceklerini ilan ettikleri bilinmektedir. (Güner, 2015a: 245).

Diğer hizip, Osman Bey Bardisi ve İbrahim Bey önderliğindeydi ve bu hizip Osmanlı'ya bağlılıklarını dile getirmişti. Büyük Bedevi kabileleri her iki hizbe de yardımcı olmuştu. Yukarı Mısır'daki Bedeviler Elfi hizbinin üstünlüğünü güvence altına almıştı (Aharoni, 2004: 427). Padişah açık misyonuyla birliklerini Mısır'a göndermişti. Birlikler yalnızca Fransızların boşaltılmasıyla değil, aynı zamanda Memlûk tehdidini sona erdirmekle görevlendirilmişti. Bu amaçla 7000 asker başında bulunan Sadrazam Yusuf Ziya Paşa, Haziran 1801'de Suriye'den ayrılıp Kahire'ye gelmişti (Fahmy, 1998, c.2: 141). Otuz sekiz ay süren Fransa'nın Mısır işgali, Eylül 1801'deki tahliyesinden sonra denetim yine Osmanlı Devleti'ne geçmişti. Fakat Fransızların Mısır'ı boşaltmalarından sonra, İngiltere İskenderiye'de bulunan askerlerini geri çekmeyip, Memlûkları korumayı deneyerek, ülkenin işlerine karışmaya başlamıştı (Süslü, 1983: 266). Şeyhü'l-beledlik makamına tekrar getirilen İbrahim Bey, Mısır'da kölemen nüfuzunu kırmak isteyen Bâbîâli tarafından 20 Ekim 1801 tarihinde diğer beylerle birlikte hapse atılmıştı (Görgün, 2000, c.21: 287). Görüldüğü üzere, İngiltere ile Bâbîâli'nin Memlûk politikası birbirinden ayrı düşmüştü.

Mısır'daki Fransız fethi, Memlûklerin yerli halkla bağlarını koparmıştı. Mısırlıların onlardan kurtulacak askerî teçhizatları olmaması dışında, Memlûklere katlanmalarının tek sebebi, en azından Memlûklerin onları her türlü yabancı istiladan koruyabilecekleri inancıydı. Mısır'da Memlûk hükümrانlığına bir alternatif olabileceğini görmeye başlamışlardı (Marsot, 2007: 53).

Mehmet Ali isimli Arnavut kökenli bir Osmanlı askeri, Memlûklerin kaderini de mühürleyecekti (Clot, 2005: 246). Osmanlı Devleti Mısır'daki amacını gerçekleştirmek için 1801 Aralık'da Hüsrev Paşa'yı Mısır Valisi tayin etmişti (Fahmy, 1998, c.2: 142). 9 Ekim 1801'de Fransa ile bir ön barış antlaşması imzalanmıştı. Bonaparte, Mısır'ı feda etmiş ve bu antlaşmayla sadece İngilizler ile eşitlik talep etmişti. Nihayet Fransa ile 27 Mart 1802'de imzalanan Amiens Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin toprak

bütünlüğü garanti edilmiş ve Bonaparte, Bâbiâli'nin ön antlaşma uyarınca Fransa ile antlaşmayı imzalamasını istemişti. 25 Temmuz'da Paris'te Bâbiâli, Fransa ile İngiltere arasında akdedilen Amiens Barış Antlaşması'nda kendi çıkarları doğrultusunda verilen kararları onaylamıştı (Jorga, 2012, c.5: 130). On senedir devam eden harblere son verdiği için, Amiens Barış Antlaşması, İngiltere'de olduğu kadar, Fransa'da da büyük bir sevinçle karşılanmıştı (Soysal, 1999: 313-314).

Mısır Valisi Hüsrev Paşa, eyalet idaresini ele alabilmek amacıyla giriştiği eylemlerde başarılı olamamıştı. Ayrıca Osman Bey Bardisi, Hüsrev Paşa'yı 1802 yılında yenmiş ve Hüsrev Paşa Kahire'den kaçıp Dimyat'a yerleşmek zorunda kalmıştı (Jorga, 2012, c.5: 131; Akçura, 2016: 90). Aynı zamanda Arnavut askerinin komutanı Tahir Paşa, Kahire valiliğini ilan etmiş, ancak idaresi kısa sürmüştür. Çünkü o da birliklerinin ulufelerini ödeyemediği için çıkan isyanda, 25 Mayıs'ta askerleri tarafından öldürülmüştür (Akçura, 2016: 91; Güner, 2015b: 49). Diğer taraftan, Fransızların Mısır'ı boşaltmalarından sonra, İngiltere İskenderiye'de bulunan askerlerini geri çekmemişti. Memlûkları korumayı deneyerek, ülkenin içişlerine karışmaya başlamıştı. Fakat İngiliz birliklerinin Mısır'dan ayrılmalarını engelleyen sorunlar, Bâbiâli'nin 9 Ocak 1803 tarihli antlaşma ile Memlûk beylerinin yanlarında herhangi bir maiyet olmaksızın, Yukarı Mısır'da yaşamalarına izin verileceğini taahhüt etmesiyle ortadan kaldırılmış ve böylece son İngiliz birlikleri de Mısır'dan ayrılmıştı (Jorga, 2012, c.5: 131). Bu arada Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 1218 (1803) senesinde İbrahim Bey'i şeyhü'l-beledlik pâyesiyile Kahire'ye çağırılmıştı (Görgün, 2000, c.21: 287). Ancak, Mısır eyaletinde sorunların ardı arkası kesilmemiştir. Bâbiâli, Çerkes asıllı Cezayirli Ali Paşa'yı vali olarak atamıştır. Fakat Osman Bardisi ve Kavalalı 1804 Ocak'ta onu teslim olmaya zorlamıştı ve birkaç gün sonra da öldürülmüştü. Bu esnada Muhammed Elfi Bey'in gelişi, Osman Bey Bardisi ve Kavalalı'yı rahatsız etmişti. Birlikte Muhammed Elfi Bey'in üzerine yürüyerek onu yenmişlerdi. Fakat Osman Bey Bardisi'de güvence altında değildi. Kavalalı, Arnavutlarının ücretlerini talep etmişti ve bu bir savaş ilanıydı. Osman Bey Bardisi kaçarak hayatını kurtarmıştı. Bu anda Bâbiâli vali olarak Hurşîd Paşa'yı atamıştı. Hurşîd Ahmed Paşa, Mîr-i mîrânlık rütbesiyile İskenderiye'de Muhâfız iken 1218 Zilhicce'de bir tuğ dahi ihsâniyle rütbe-i vezâret ve Mısır-ı Kâhire kendüye tevcih ve Kılıç, kaftan ve menşûru, Mîrâhur-ı sâni Sâlih Beyefendi ile irsâl olundu (Câbî Ömer Efendi, 2003 c.1: 88). 1805 yılına kadar ülkenin tamamını ele

geçiren Hurşid Paşa, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı uzaklaştırmaya çalışmıştı. Fakat Kahireliler, Mehmet Ali Paşa'nın gitmesine karşı çıkmışlardı ve şeyhler, ulema ve kadılar Bâbiâli'den Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kutsal şehirler için ödenen vergiyi bundan sonra da ödeme şartıyla Mısır Valisi olarak tanınmasını talep etmişlerdi (Güner, 2015a: 257; Akçura, 2016: 91-98; Fahmy, 1998, c.2: 143-144; Jorga, 2012, c.5: 131-133). Mehmed Ali Ağa'ya iktizâ-yı hâle göre, üç tuğ rütbe ile rütbe-i vezâret ihsâniyle Mısır valiliği kılıç ve kaftanı irsâl olundu (Rabiülevvel 1220) (Câbî Ömer Efendi, 2003 c.1: 91). Mehmed Ali Paşa vali ilan edildiği 1805 tarihinden, Memlûk direnişinin sona erdiği 1811 tarihine değin bir mücadeleye girişmişti. Memlûkler için son tarih ve mekân 1 Mart 1811 (5 Safer 1226) ve Kahire Kalesi olmuştur. Mehmed Ali Paşa sayıları yaklaşık yirmi dördü bulan Memlûk beyini, Oğlu Tosun Ahmed'in asi Vehhabileri tenkil için Hicaz seferine çıkmasından önce, güya desteklerini almak için Kahire Kalesi'ne davet etmiştir. (Güner, 2015a: 260). Asıl amacı onlar kaleden inerlerken üzerlerine ateş açtırmaktı. Kahire kalesine inen Memlûkler Bâb-ı Azab'ın üzerinde kayadan kesilmiş dar geçitte çevrelenmiş ve ateş edilmeye başlanmıştı (Al-Jabarti, 2009: 285-287). Bu olay "Kale katliamı" olarak Mısır tarihinde yer edinmiştir. Katliamdan kurtulan Memlûkler ise Sudan'a kaçmıştır (Güner, 2015a: 260). Fakat İbrahim Bey öncesinde hâne üyesinden kalanlar ile kaçak olarak Sudan'a gitmiştir ve böylece Kahire Katliamı'ndan kurtulmuştur. İbrahim Bey Rabiülevvel 1231 (31 Ocak-28 Şubat 1816)'de vefat etmiştir (Al-Jabarti, 2009: 332). Kahire Kalesi'nde gerçekleşen bu katliamın ardından Kahire'de bir Memlûk avı başlamıştır. Aynı zamanda Memlûk beylerinin hâneleri de yağmalanmış ve katliam altı gün devam etmiştir (Güner, 2016: 47-68).

4. SONUÇ

1517'den sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetine giren Mısır, kendi tarihi ve kültürel özellikleriyle ayırt edici bir yere sahipti. Bu çalışma tüm tarihi süreci anlatacak kudrete sahip değildir. Bu sebeple Osmanlı Mısır'ının kendine has idarî ve sosyal yapısını şekillendiren Memlûk beyleri ve şeyhü'l-beledlik konusunu merkeze almıştır. Osmanlı idaresinde Mısır'ın kaderini siyasi ya da idareten ortadan kalkmış Memlûk Sultanları değil ama kadim bir uygulama olan köle olarak satın alınmış Memlûkler belirlemiştir. Memlûk beylerinin gücünün oranı, Dersaâdet'in otoritesinin hilafına tecelli etmiştir. Yani merkezî idarenin güçlü olduğu vakitler beyler dikkat çekmemişler. Fakat 18. yüzyıl gibi adem-i merkezileşmenin genel bir idarî özellik arz ettiği dönemde, beyler Mısır'da alternatif iktidar odağı haline gelmiştir. Onlar hem asker, hem tüccar, şeyhü'l-beled, hâne sahibi veya birer bani idi. Bu sebeple 18. yüzyıl Mısır tarihi Memlûk beyleri dikkate alınmadan yazılamaz.

Şeyhü'l-beledlik Memlûk beylerinin kendi aralarındaki hizipleşmenin ana sebebiydi. Şeyhü'l-beled olmak onların indinde Kahire paşası olmak kadar önemliydi. Şeyhü'l-beledliğin sunduğu imkânlar, güç ve nüfuz sahibi olma isteği 18. yüzyılda bu rekabeti daha da arttırmıştır. Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu Kanuni Sultan Süleyman'dan itibaren Mısır valisini her zaman İstanbul'dan tayin etti. Bir Memlûk beyini Mısır'da vali olarak görmek mümkün değildir.

Bu çalışma, 18. yüzyıl Osmanlı Mısır'ında şeyhü'l-beled olan Memlûk beylerinin oynadığı rol ve sorumlulukları ortaya koymaya çalışmıştır. Başlangıçta bu pâyeye, şehir idaresinden sorumlu Memlûk beyleri için kullanılmış, zamanla güçlü bir iktidar figürü haline gelmiştir.

Bu çalışmanın en özgün yanlarından biri şeyhü'l-beledlik makamının tarihsel kökenleriyle alakalıdır. Memlûk Sultanlığı'nda (1250-1517) sarayın ve hükümdarın işlerini gören emîrlerin olduğu şâddülemâyirlik kurumunun, Mısır Osmanlı idaresine geçtikten sonra, 1525 tarihli Mısır Kanunnâmesi'nde yer alan, şehremini'ne benzer bir görev olduğu görülmüştür. Şehreminilik görevini icra eden bu beyler "emîr-i Mısır, kebîrû'l-kavm, emîrû'l-ümera, kebîrû'l-beled" olarak adlandırılmıştır ve böylece şeyhü'l-beled pâyesi ortaya çıkmıştır. Ayrıca görev muhtevası da zaman içerisinde genişlemiştir.

Osmanlı Devleti'nin Mısır'da tesis ettiği idare genel özellikleriyle, on sekizinci yüzyıla değin değişmeden varlığını sürdürmüştür. Memlûklerin âyanlaşma sürecini Mısır özelinde incelediğimizde karşımıza hâne unsuru çıkmıştır. Kazdağlı hânesi mevcut düzeni değiştirmiştir. Bu araştırmanın temel hedeflerinden biri de karşılaştırmalı tarih anlayışından hareketle Anadolu'daki âyan aileleri ile Mısır'daki Kazdağlı hânesinin oluşumundaki benzerlik ve farklılıkların anlaşılmasıdır. Âyanlığın Mısır'daki karşılığı hâne idi. Âyanlar çok sayıda sekbân ve levend beslemekteydi. Sekban ve levendleri, eşkiyayı sindirmede kullanmış ve kendi otoritelerinin güvencesi olarak görmüşlerdi. Benzer şekilde, Kazdağlı hânesi de Gürcü Memlûkler yetiştirmiş ve böylece nüfuz elde etmiş, ayrıca hânedede askerî bir maiyet oluşturmuştu. Âyanlar maddi güçlerini, iltizama katılıp mültezim olarak elde etmişlerdir. Kazdağlı hânesi de aynı yöntemi izlemişti. Farklılıklar ise, Kazdağlı hânesi bir yeniçeri görevi olan serdârü'l-kıtar el-hac (hac kervanı komutanlığı) konumuna sahipti ve böylece Hicaz ve Süveyş ile bağlantı kurarak kahve ticaretinden gelirler elde etmişti. Âyan aileleri uzak mesafeler arası ticatte rol almamışlardı. Bir diğer farklılık, Kazdağlı hânesi imparatorluk merkezindeki farklı güç odaklarıyla ilişki geliştirerek Mısır'la Dersaadet arasında bir alışveriş kanalı oluşturmuştu. Bu kişi, harem-i hümayunun Kızlar Ağası ya da Dârüssaâde Ağası'ydı.

Bu tez, mezkûr yüzyılda Mısır'da şeyhü'l-beledlik pâyesini elde eden Memlûk beylerini inceleyerek hem bu müessesenin tarihte görünürlüğünü hem de bu beylerin sahip oldukları gücü ortaya koymuştur. Şeyhü'l-beledlik pâyesini elde eden Memlûk beyleri hakkında bir tarih tetkiki yapıldığında şu sonuç ortaya çıkmaktadır: Öncelikle İbrahim Kethüdâ ve Rıdvan Bey el-Celfi'nin ortaklığı, yani bir çift başlılık göze çarpmaktadır. 1754'de İbrahim Kethüdâ'nın ölümünden sonra Memlûk beyleri arasında şeyhü'l-beledlik makamı için mücadeleler, Bulutkapan Ali Bey'in şeyhü'l-beled olarak otoritesini seleflerinden daha başarılı bir şekilde kabul ettirdiği 1768 tarihine dek sürmüştü. Bulutkapan Ali Bey iddialı bir Memlûk beyi olarak "despot" bir yönetim kurmuştu. Bunu kendi meşruiyetini kuracak araçlara sahip olması sayesinde başarmıştı. Fakat Memlûku Ebüzzeheb Muhammed Bey'in ihaneti sonunu getirmişti. Başlangıçta şeyhü'l-beledlik pâyesinde görülen çift başlılık İbrahim Bey ve Murad Bey döneminde de karşımıza çıkmıştır. Şeyhülbeledliğin uygulanmasındaki farklı usullerin varlığını işaret etmektedir.

1798 Temmuz'unda Fransızlar Mısır'a ayak bastıklarında, Kahire'de şeyhü'l-beled İbrahim ve Murad Beyler'di. Bu beyler Kahire'den çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu

sebeple, beyler Kahire’de hüküm sürdükçe var olan şeyhü’l-beledlik müessesesinin artık sona erdiği kanaati oluşmuştur. Lakin bu kanının yanlış olduğu, şeyhü’l-beledlik makamının Bonaparte’ın 1798’de Mısır’ı istilasıyla sona ermediği görülmüştür. Zira, Fransızların ayrılmasından sonra 1801’de şeyhü’l-beled olarak İbrahim Bey’in tayin edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, Bâbîâli tarafından 1803’de Memlûk Osman Bey el-Bardisi şeyhü’l-beled tayin edilmiştir. Fakat, Bardisi bu teklifi kabul etmemiştir. Diğer taraftan Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın, 1803’de İbrahim Bey’i şeyhü’l-beled olarak Kahire’ye çağırdığı da bilinmektedir. Daha sonra Bâbîâli tarafından Elfi Mehmed Bey, Kahire şeyhü’l beledliğine tayin edilmiştir.

Son tahlilde, Fransız istilası sonrasında da Memlûk beyleri için gayr-ı resmi bir unvan olarak şeyhü’l-beledlik büyük bir önem arz etmekteydi. Mart 1811’de “Kale Katliamı” sonrası Memlûklerin tasfiyesi gerçekleşmiş ve şeyhü’l-beledlik pâyesi de bu sayede son bulmuştur. 1811’deki olay geleneksel bir askeri grubun da tasviyesi manasına gelmektedir.

KAYNAKÇA

YAYINLANMAMIŞ KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT)

27/1318, 0124/5161, 240/13450, 266/15411, 1383/54719, 1399/56283, 1400/56383, 1412/57500, 6749, 6795-C, 6803

Bab-ı Asafî Tasnifi

Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme-i Mısır Defterleri (A.DVNS.MSR.MHM.d)

d6: no 279, no:371

d7: no 61a, no: s.193/417 no: s.197/421.

d8: no: s.98/394-395.

d10:no: s.77/163, no: s.379/886.

Ali Emîrî Tasnifi

III. Mustafa no:25/1711

Abdülhamid I no: 138/9303, 338/23562

Muallim Cevdet Tasnifi

Dahiliye (C.DH.)

410, 911, 1126, 4689, 14683, 2000, 2025, 3552, 7164, 12264-1, 12267, 16162

Askerîye (C.AS.)

2661, 952/41380

Evkaf (C.EV.)

205

İktisat (C.İKT.)

32/ 1599

Maliye (C.ML.)

169 /7121, 1696, 1748, 1769, 10698, 3013, 5009

Maarif (C.MF.)

2768

Belediye (C.BLD.)

101/ 5034, 7/312

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

Evrak Tasnifi (E.)

E.10549

YAYINLANMIŞ KAYNAKLAR

ABDİ EFENDİ. (2014). *Abdi Tarihi*, Faik Reşit Unat (Haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

AHMED VÂSİF EFENDİ (2014). *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l- Ahbâr 1774-1779 (H.1188-1193)*, Mücteba İlgürel (Haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

AL- DAMURDASHİ, Ahmad. (1991). *Al- Damurdashi's Chronicle of Egypt 1688-1755 Al-Durra al- Musana fi Akhbar al-Kinana*, Çev. Daniel Crecelius - 'Abd al-Wahhab Bakr, Leiden: Brill.

AL-JABARTİ, 'Abd al-Rahman. (1994). *'Abd al-Rahman al-Jabartî's History of Egypt, 'Ajâ'ib al-Âthâr fi'l-Tarâjim wa'l-Akhbâr*. Çev. T. Philipp, M. Perlmann, c.1/2-2, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

_____ (2009). *Al-Jabarti's History of Egypt*, Jane Hathaway (Ed.), Princeton: Markus Wiener Publishers.

_____ (2010.) *Al-Jabarti's Chronicle of the French Occupation 1798 Napoleon in Egypt*, Princeton: Markus Wiener Publishers.

- BROWNE, Haji A. (1907). *Bonaparte in Egypt and The Egyptians of To-Day*, Londra: T. Fisher Unwin, Adelphi Terrace.
- BROWNE, William George. (1799). *Travels in Africa, Egypt and Syria from the year 1792 to 1798*, Londra: T. Cadell junior, W. Davies, Strand, T. N. Longman, O. Rees, Paternoster-Row.
- BRUCE, James. (1799). *Travels Between the Years 1765 and 1773, Through Part Of Africa, Syria, Egypt, and Arabia, into Abyssinia, To Discover The Source of The Nile*: Edinburgh: Albion Press.
- _____ (1804). *Travels to Discover the Source of the Nile in the Years 1768-1773*. C.1, Edinburgh: J.Ruthven, for G.G.J. and J.Robinson.
- CÂBÎ ÖMER EFENDÎ. (2003). *Câbî Tarihi*, C.1, Mehmet Ali Beyhan (haz). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- CEZZÂR AHMED PAŞA. (1962). *Ottoman Egypt In The Eighteenth Century: The Nizâmnâme-i Mısır of Cezzâr Ahmed Pasha*, Çev. Stanford Shaw, Cambridge: Harvard University Press.
- HÜSEYİN EFENDÎ. (1964). *Ottoman Egypt In The Age Of The French Revolution*, Çev. Stanford Shaw, Cambridge: Harvard University Press.
- JORGA, Nicolae (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.4-5, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- KATİP ÇELEBÎ. (2013). *Cihannüma*, C.2, Said Öztürk (Ed.), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- LUSIGNAN, S. K. (1784). *A History of the Revolt of Ali Bey*, London: Paine and Son.
- PLAYFAİR, L. Robert. (1859) *A History of Arabia Felix or Yemen*, Byculla: Education Society's Press.
- ŞEM'DÂNÎ-ZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDÎ. (1976). *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi Mür'i't-Tevârih*, M.Münir Aktepe (Haz.), C.1, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

_____ (1976). *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'i't-Tevârih*, M.Münir Aktepe (Haz.), C.2/B, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

_____ (1976). *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'i't-Tevârih*, M.Münir Aktepe (Haz.), C.3, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

VOLNEY, C. F. (1787). *Travels Through Syria and Egypt In The Years 1783, 1784 and 1785*, C.1, London: G.G.J. and J. Robinson.

ZINKEISEN, Johann Wilhelm. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.5-6, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

ARAŞTIRMALAR

ABOU-EL-HAJ, Rifaat. (Ekim-Aralık 1967). "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", *Journal Of The American Oriental Society*, C.87, S.4, 498-512.

_____ (2011) *1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, Çev. Çağdaş Sümer, Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.

AHARONİ, Revenue. (2004) Bedouin and Mamluks in Egypt-Co-Existence in A State Duality", *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, Michael Winter – Amalia Levanoni (Ed.), Leiden-Boston: Brill, 407-434.

AKÇURA, Yusuf. (2016). *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

AKDAĞ, Mustafa. (1966). "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.6, 201-247.

_____ (1970). "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8-12, S.14-23, 51-61.

AKGÜNDÜZ Ahmet. (1993). *Osmanlı Kanunnameleri*, 6. Kitap, Kanunî Sultân Süleyman Devri Kanunnâmeleri, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

AKSAN, Virginia. (1997). *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, Çev. Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- AKTEPE, Münir. (1958). *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- _____ (1975). “Nadir Şah’ın Osmanlı Padişahı I. Mahmud’a Gönderdiği Taht-ı Tavus Hakkında”, *Tarih Dergisi*, S. 28- 29, 113-122.
- _____ (1989). “Ahmed III”, *İA*, TDV, C.2, 34-38.
- _____ (1993). “Çeşme Vak’ası”, *İA*, TDV, C.8, 288-289.
- ANDERSON C.R. (1952). *Naval Wars In The Levant 1559-1853*, Princeton: Princeton University Press.
- AL-ABDİN, Z. Bashir. (1999). *The political system of Ottoman Egypt 1099-1143/1687-1730*, London: School of Oriental and African Studies (University of London), Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- AL-SAYYAD, Nezar. (2011). *Cairo: Histories of a City*, Harvard: Belknap Press.
- ALTINAY, Ahmet Refik. (2010). *Lâle Devri (1718-1730)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ATALAR, Münir. (1995). “Emîr-i Hac”, *İA*, TDV, C.11, 131-133.
- ATEŞ, Abdurrahman. (2006). “Nadir Şah Afşar’ın Ölümünden Sonra İran’da Hâkimiyet Mücadeleleri ve Osmanlı Devleti’nin İran Politikası”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.8, S.2, s.53-64.
- AYALON, David. (1960). “Studies in al-Jabarti, I: Notes on the Transformation of Mamluk Society in Egypt under the Ottomans”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C.3, S.3, 275-325.
- _____ (1960). “The Historians al-Jabarti and His Backgrounds” *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, C.23, S.2, 217-249.
- _____ (1989). “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, Çev. Samira Kortantamer, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.4, S.1, 211-247.
- AYDIN, Mahir. (1993). “Cezâyirli Gazi Hasan Paşa”, *İA*, TDV, C.7, 501-503.
- AYDINER, Mesut. (2007). “Râgıp Paşa”, *İA*, TDV, C.34, 403-406.

- BABINGER, Franz. (1995). “Râghıb Pasha”, *EI*, C.8, 390-391.
- BALTACI, Cahit. (1991). “Arpalık”, *İA*, TDV, C.3, 392-393.
- BARKAN, Ömer Lütfü. (1943). *XV ve XVI ncı asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları*, C.1 Kanunlar, İstanbul: Bürhaneddin Matbaası.
- _____ (1979). “Timar”, *İA*, MEB, C.12/1, 286-333.
- BAŞAR, Fahamettin. (1995). “Fetret Devri”, *İA*, TDV, C.12, 480-482.
- BAYSUN, Cavid M. (1979). “Belgrad”, *İA*, MEB, C.2, 475-485.
- BEHRENS-ABOUSELF, Doris. (1997). “The Mahmal Legend and The Pilgrimage of the Ladies of The Mamluk Court”, *Mamlûk Studies Review*, C.1, 87-96.
- BERKES, Niyazi. (2012). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Ahmet Kuyaş (Haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BEYDİLLİ, Kemal. (1997). “Halil Hamîd Paşa”, *İA*, TDV, C.15, 316-318.
- BİLGE, Reha. (2010). *1514 Yavuz Selim ve Şah İsmail Türkler, Türkmenler ve Farslar*, İstanbul: Giza Yayınları.
- BOSTAN, İdris. (2001). “Kahve”, *İA*, TDV, C.24, 202-205.
- _____ (2009). “Sâlyâne”, *İA*, TDV, C.36, 59-60.
- BOWEN H. (1986). “A’yân”, *EI*, C.1, Brill, 778.
- BURAK, Guy. (2015). “Between the Kanun Of Qaytbay And Ottoman Yasaq: A Note On The Ottomans’ Dynastic Law”, *Journal of Islamic Studies*, S.26: 1, 1-23.
- BUZPINAR, Tufan. (2006). “Nâkibüleşraf”, *İA*, TDV, C.32, 322-324.
- ÇELİK, Şenol. (2010). “Şehir Kethüdâsı”, *İA*, TDV, C.38, 451-453.
- CEZAR, Mustafa. (1965). *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul: İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları.
- CLOT, André. (2005). *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır’ı (1250-1517)*, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

COLE, Juan. (2007). *Napoleon's Egypt Invading the Middle East*, New York: Palgrave Macmillan.

CRECELIUS, Daniel. (1981). *The Roots of Modern Egypt: A Study of the Regimes of 'Ali Bey al-Kabir and Muhammad Bey Abu al-Dhahab, 1760–1775*, Chicago: Bibliotheca Islamica.

_____ (1990). *Eighteenth Century Egypt: The Arabic Manuscript*, Claremont: Regina Books.

_____ (1998). “The Mamluk Beylicate of Egypt in the Last Decades Before its Destruction by Muhammad 'Ali Pasha in 1811”, *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*, T Philipp - U. Haarmann (Ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 128-149.

_____ (1998). “Egypt in the eighteenth century”, *The Cambridge History of Egypt*, C.2, M.W. Daly (Ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 59-86.

_____ (2004). “Problems of ‘Abd al-Rahman Katkhuda’s Leadership of the Qazdughli Faction”, *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, Michael Winter ve Amalia Levanoni (Ed.), Leiden–Boston: Brill, 373-386.

ÇOLAK Kamil (2008). Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801), *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, C.10 S.2, 141-183.

DAVID, Geza. (1992). “Baron de Tott, François”, *İA*, TDV, C.5, 83-84.

DAVISON, H. Roderic. (1976). “Russian Skill and Turkish Imbecility: The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered”, *Slavic Review*, C.35, S.3, 463-483.

_____ (2000). “Küçük Kaynarca Antlaşması’nda Dosografa Kilisesi” Çev. Durdu Mehmet Burak, *Belleten*, C.64, S.239, 213-222.

DJAPARIDZE, G. – CRECELIUS, D. (2002), “Relations of the Georgian Mamluks of Egypt with their homeland in the last decades of the eighteenth century”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, V.45, 320-341.

DOĞANER, Suna. (2004). “Mısır”, *İA*, TDV, C.29, 553-555.

EL-MESSIRI, Sawsan. (1978). *Ibn Al-Balad A Concept of Egyptian Identity*, Leiden: Brill.

EMECEN, Feridun. (2009). “Selim I”, *İA*, TDV, C.36, 407-414.

_____ (2010). *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.

_____ (2013). “Zâhir El-Ömer”, *İA*, TDV, C.44, 90-91.

_____ (1989). “Ali Bey, Bulutkapan”, *İA*, TDV, C.2, 383-384.

ERGENÇ, Özer. (1992). “Osmanlı Klâsik Dönemindeki <<Eşraf ve A’yan >> Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları*, III, 105-113.

_____ (2013). *Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

EROL, Burak G. (2013). “Coğrafi Keşifler ve Memlûkler ile Portekizliler Arasındaki Mücadeleler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.24, 109-122.

ES-SEYYİD Muhammed, Seyyid. (1990). *XVI. Asırda Mısır Eyâleti*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

_____ (2002). “Kazdağlıyye”, *İA*, TDV, C.25, 143-144.

_____ (2004). “Mısır”, *İA*, TDV, C.29, 563-569.

_____ (2002). “Osmanlı Askeriyesinde ve Askerî Tarihinde Mısır’ın Yeri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 294-315.

_____ (2004). “Kâsımiyye”, *İA*, TDV, C.24, 552-553.

_____ (2003). “XVIII. Asır Başlarında Mısır Eyaletinin İdarî ve Malî Nizamında “Düsturu’l-Amel”, *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi* C.1, S.1, 53-67.

EŞ-ŞEYH, Re’fet Ganîmî. (2010). “Şeyhülbeled”, *İA*, TDV, C.39, 89-90.

FAHMY, Khaled. (1998). “The Era of Muhammad ‘Ali Pasha, 1805- 1848”. *The Cambridge History of Egypt*, C.2, M. W. Daly (Ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 139-157.

GENÇ, Mehmet. (2000). “İltizam”, *İA*, TDV, C.22, 154-158.

_____ (2003). “Mâlikâne”, *İA*, TDV, C.27, 516-518.

_____ (2006). “Mukâtaa”, *İA*, TDV, C.31, 129-132.

_____ (2006). “Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı”, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, C.1, Mehmet Genç ve Erol Özvar (Haz.), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 57-64.

GEZER, Ömer. (2016). *Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

GÖRGÜN, Hilal. (2000). “İbrahim Bey”, *İA*, TDV, C.21, 285-287.

GÖYÜNÇ, Nejat. (1997). “Hâne”, *İA*, TDV, C.15, 552-553.

GÜLER, Mustafa. (2008). “1737 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Özi’nin Elden Çıkması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.23, S.1, 137-156.

GÜNDÜZ, Tufan. (2010). *Son Kızılbaş Şah İsmail*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

GÜNER, Selda. (2013). “Mısır’da Âsi Bir Memlûk: Bulutkapan Ali Bey (El-Kebîr) (1768/69-1773)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.53, S.1, 155-182.

_____ (2013). *Osmanlı Arabistanı’nda Kıyam ve Tenkill Vehhâbî ve Suûdîler (1744-1819)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

_____ (2015a). “Mısır’ın Son Memlûk Beyleri (1801-1806)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.11, S.22 (Güz 2015), 227-266.

_____ (2015b). “Londra’da Bir Memlûk Beyi: Muhammed Bey Elfî (Ekim-Aralık 1803)”, *Gazi Akademik Bakış*, C.9, S.17, 41-69.

_____ (2016). “Abdurrahman El-Caberti ve Giovanni Reggio’nun Anlatılarında “Kahire Kale Katliamı” (Mart 1811) ve Memlûklerin Mısır’dan Tasfiyesi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 11, S. 2, 47-68.

HALAÇOĞLU, Yusuf. (1988). “Abbas Ağa”, *İA*, TDV, C.1, 20-21.

HAMMER, Von Joseph. (2002). *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.8, Erol Kılıç ve Mümin Çevik (Haz.), İstanbul: Üçdal Neşriyat.

HANNA Nelly. (2006). *Osmanlı Kahire'sinde Tüccar Olmak*, Çev. Deniz Öktem, İstanbul: Küre ayınları.

_____ (2011). *Artisan Entrepreneurs in Cairo and Early-Modern Capitalism (1600–1800)*, Syracuse: Syracuse University Press.

HATHAWAY, Jane. (1990). “Sultans, Pashas, Taqwims, and Muhimmes: a reconsideration of chronicle writing in eighteenth century Ottoman Egypt”, *Eighteenth Century Egypt*, D. Crecelius (Ed.), Los Angeles: Regina Books, 51-78.

_____ (1992). “The Role of the Kizlar Agasi in Seventeenth and Eighteenth Century Ottoman Egypt”, *Studia Islamica*, 75, 141-158.

_____ (1995). “The Military Household in Ottoman Egypt”, *International Journal of Middle East Studies*, C.27, S.1, 39-52.

_____ (1995). “The Household of Hasan Ağa Bilifya: An Assessment of Elite Politics in Seventeenth-Century Egypt” *Turcica*, C.27, s.135-151.

_____ (1995). “Marriage Alliances Among The Military Households of Ottoman Egypt”, *Annales Islamologiques*, C.29, 133-149.

_____ (2002). “Ottoman Responses to Çerkes Mehmed Bey’s Rebellion in Egypt, 1730”, *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, Jane Hathaway (Ed.) Madison: University of Wisconsin Press, 105-113.

_____ (2004). “Rewriting Eighteenth-Century Ottoman History”, *Mediterranean Historical Review*, C.19, S.1, 29-53.

_____ (2005). *Beshir Agha Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem*, Oxford: Oneworld Publications.

_____ (2006). “The Ottomans and The Yemeni Coffee Trade”, *Oriente Moderno*, S.1 (2006), 161-171.

_____ (2008). *The Arab Lands Under Ottoman Rule, 1516-1800*, London: Longman.

_____ (2009). *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları Kazdağlıların Yükselişi*, Çev. Nalan Özsoy, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

_____ (2009). *İki Hizbin Hikâyesi Osmanlı Mısır'ı ve Yemen'inde Mit, Bellek ve Kimlik*, Çev. Cemil Boyraz, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

_____ (2013). "Households in the Administration of the Ottoman Empire", *Journal Of Turkish Studies* C.40, 127-149.

_____ (2013). "Zülfikâriyye", *İA*, TDV, C.44, 559-561.

_____ (2016). *Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

HEYWORTH-DUNNE, J. (1938). "Arabic Literature in Egypt in the Eighteenth Century with some Reference to the Poetry and Poets", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, C.9, S.3, 675-689.

HOLT, Peter M. (1966). *Egypt and Fertile Crescent: A Political History, 1516-1922*, London: Longmans.

_____ (1961). "The Beylicate in Ottoman Egypt during the Seventeenth Century", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, C.24, S.2, 214-248.

_____ (1962). "Al-Jabarti's Introduction the History of Ottoman Egypt", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, C. 25 S.1/3, 38-51.

_____ (1959). "The Exalted Lineage of Ridwân Bey: Some Observations on a Seventeenth-Century Mamluk Genealogy", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, C.22, S.1/3, 221-230.

_____ (1963). "The Career of Küçük Muḥammad (1676-94)", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, C.26, S.2, 268-287.

_____ (1968). "The Pattern of Egyptian Political History from 1517 to 1798", *Political and Social Change In Modern Egypt*, P. Holt (Ed.), New York-Toronto: Oxford University Press, 79-90.

_____ (1986). "İbrahim Bey" *EI*, C.3, s.992.

_____ (1991). “Mamluks”, *EI*, C.6, 321-331.

_____ (1993). “Mişr”, *EI*, C.7, s.177-180.

_____ (1997). “Kâsımıyya”, *EI*, C.4, 722-723.

_____ (1997). “Kazdughlıyya”, *EI*, C.4, 852-853.

HOURANİ, Albert. (1968). “Ottoman Reform and the Politics of Notables”, *Beginnings of Modernization in The Middle East The Nineteenth Century*, William R. Polk ve Richard L. Chambers (Ed.), Chicago: The University of Chicago Press, s.41-68.

İNALCIK, Halil. (2009). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

_____ (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

_____ (2016). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

_____ (1997). “Selim I”, *EI*, C.9, 127-131.

_____ (1986). “Ahmad Pasha Khâ'in”, *EI*, C.1, .293.

_____ (1993). “Çiftlik”, *İA*, TDV, C.8, 313-314.

_____ (1977). “Centralization and Decentralization in the Ottoman Administration”, *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Thomas Naff ve Roger Own (Ed.), London: Southern Illinois University Press, 27-52.

_____ (1984). “The Emergence of Big Farms, Çiftlik: State, Landlords and Tenants”, *Contributions a l'histoire economique et sociale de l'Empire ottoman, Collection Turcica III*, Louvain: Peeters Press, 105-126.

_____ (1990). “Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi”, *Türkiye Günlüğü*, Çev. Mehmet Özden- Fahri Unan, S.11, 30-41.

_____ (1990). “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, M. Ü. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 21-25 Ağustos 1989. Tebliğler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1-11.

- KAFADAR, Cemal. (2011). “Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi”, Mustafa Armağan (Haz.), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, İstanbul: Timaş Yayınları, 97-150.
- KAHLE, Paul. (1978). “İbrahim Bey”, *İA*, MEB, C.V/II, 890-891.
- KARAGÖZ, Hasan. (2008). *1737-1739 Osmanlı – Avusturya Harbi ve Belgrad’ın Geri Alınması*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- KARAHAN, Ali. (2017). “Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa’nın Mısır Seferi”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.IV, S.1 75-85.
- KARAL, Enver Ziya. (1947). *Osmanlı Tarihi*, C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- _____ (2017). *Osmanlı Tarihi*, C.5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- _____ (1999). *Selim III’ün Hatt-ı Humayunları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KILIÇ, Remzi. (2001). *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasî Antlaşmaları*, İstanbul: Tez Yayınları.
- KIZILTOPRAK, Süleyman. (2004). “Memlük”, *İA*, TDV, C.29, 87-90.
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar. (2002). “Osmanlı-Memlük Münasebetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 470-485.
- KÖSE, Osman. (1999). “XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.1, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 536-549.
- _____ (2006). *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KÖPRÜLÜ Fuat- UZUNÇARŞILI, İsmail H. (1944). “Âyân”, *İA*, TDV, C.2, 40-42.
- KURAN, Ercümen-MORDTMANN, Johannes H. (1991). “Djezairli Ghazi Hasan Pasha”, *EI*, C. 2, 533-534.

KURŞUN, Zekeriya. (1999). “Osmanlı Devleti’nde Hicaz (1517-1519)”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.1, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 316-325.

KURTULUŞ, Rıza. “Kerim Han Zend”, *İA*, C.25, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul s.288.

KURTARAN, Uğur. (2012). *Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

_____ (2011). “Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı- İnan İlişkileri (1731-1747)”, *History Studies*, C.3, S.3, 177-213.

KUZUCU, Serhat. (2013). “Rus Çarı I. Pavel Dönemi Osmanlı-Rus Siyasi İlişkileri Ve Napolyon’a Karşı Ortak Mücadele”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.38, 75-87.

KÜLBİLGE, İlker. (2010). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İnan Siyasi İlişkileri (1703-1747)*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

KÜPELİ, Özer. (2010). “Anadolu’da Ayanlık Tarihine Dair Bir Derkenar: Gönen Ayanı Sepetoğlu Osman”, *Perspectives on Ottoman Studies*, Ekrem Causevic, Nenad Moacanin and Vrejan Kursar (Ed.), Berlin s.981-995.

_____ (2011). “Yenişehir (Bursa) Âyânı Sarıcaoğlu Osman Ağa ve Muhallefâtı”, *History Studies*, C.3, S.3, 245-263.

KÜTÜKOĞLU, Bekir. (1993). *Osmanlı-İnan Siyâsî Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.

KÜTÜKOĞLU, S. Mübahat. (2006). “Mühimme Defteri”, *İA*, TDV, C.31, 520-523.

_____ (2011). “Temessük”, *İA*, TDV, C.40, 413-414.

QUATAERT, Donald. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu 1700 – 1922*, İstanbul: İletişim Yayınları.

LIVINGSTON, John W. – AL-JABARTİ (1971). “Ali Bey Al-Kabir and the Jews”, *Middle Eastern Studies*, C.7, S.2, 221-228.

_____ (1970). “The Rise of Shaykh al-Balad ‘Ali Bey al-Kabir: A Study in the Accuracy of the Chronicle of al-Jabarti”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, C.33, S.2, 283-294.

MANTRAN, Robert. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.1, Çev. Server Tanilli, İstanbul: Alkım Yayınevi.

MARSOT, Afaf Lutfi Al-Sayyid. (2007). *Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih vakfı Yurt Yayınları.

MASTERS, Bruce. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918 Sosyal ve Kültürel Bir Tarih*, Çev. Feray Çoşkun, İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.

MCGOWAN, Bruce. (1994). “The Age of Ayans, 1699-1812”, H. İnalcık ve D. Quataert (Ed.), *Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 637-758.

MORDTMANN J. H. – KURAN Ercümen. (1991). “Djezairli Ghazi Hasan Pasha”, *EI*, C.2, 533-534.

MUTAFCİEVA, V.P. (1977). XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi”, Çev. Bayram Kodaman, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.31, 163-182.

OCAK, Ahmet Yaşar. (2002). “Osmanlı Kaynaklarında ve Modern Türk Tarihçiliğinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri (XVI.-XVII. yüzyıllar)”, *Bellekten*, C.66, S.246, 503-516.

OKYAR, Osman- İNALCIK, Halil (1980). *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

ÖZ, Mehmet. (2015). *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

ÖZBARAN, Salih. (1977). “Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu”, *Tarih Dergisi*, S.31, 65-146.

ÖZCAN, Abdülkadir. (1989). “Ahmed Paşa, Hain”, *İA*, TDV, C.2, 113.

_____ (2001). “Karlofça”, *İA*, TDV, C.24, 504-507.

_____ (2002). “Kul”, *İA*, TDV, C. 26, 348-350.

_____ (2003). “Mahmud I”, *İA*, TDV, C.27, 348-352.

ÖZCAN, Mert. (1991). “Âyan”, *İA*, TDV, C.4, 195-198.

ÖZEL, Oktay. (2009). *Dün Sancısı Türkiye’de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

ÖZKAYA, Yücel. (1977). *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.

_____ (1978). “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, *Belleten*, C.42, S.168, 667-723.

ÖZTUNA, Yılmaz. (2005). *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, C.2, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

ÖZVAR, Erol. (2003). *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

PHILIPP, T. (2002). “Zâhır Al-Umar Al-Zaydâni”, *EI*, C.11, 393.

PITERBERG, Gabriel. (1990). “The Formation of an Ottoman Egyptian Elite in the 18th Century”, *International Journal of Middle East Studies*, C.22, S.3, 275-289.

RANKE, Leopold Von (1843). *The Ottoman and Spanish Empires in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Çev. Walter K. Kellyy, London: Whittaker and Co.

RAYMOND, André. (1991). “Soldiers in Trade: The Case of Ottoman Cairo”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, C.18, S.1, 16-37.

_____ (2002). *Arab Cities in the Ottoman Period Cairo Syria and the Maghreb*, Aldershot: Ashgate/Variorum.

_____ (2004). “The Wealth Of The Egyptian Emirs At The End Of The Seventeenth Century”, *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, Michael Winter-Amalia Levanoni (Ed.), Leiden – Boston: Brill, 359-371.

_____ (2016). *Yeniçerilerin Kahiresi Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kenti’nin Yükselişi*, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

SALZMANN, Ariel. (2011). *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Régime'i*, Çev. Ayşe Özdemir, İstanbul: İletişim Yayınları.

_____ (2018). “Eski Rejim ve Osmanlı Ortadoğu’su”, *Osmanlı Dünyası*, Christine Woodhead (Ed.) - Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 523-540.

SERTOĞLU, Midhat. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

SHAW Stanford J. (1956). “Cairo’s Archives and the History of Ottoman Egypt”, *Middle East Institute Report on Current Research*, 59-72.

_____ (1963). “The Ottoman archives as a source for Egyptian history”, *Journal of the American Oriental Society* C.83, S.4, 447-452.

_____ (1962). *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517-1798*, Princeton: Princeton University Press.

_____ (1962). “The Land Law of Ottoman Egypt (960/1553): A Contribution to the Study of Landholding in the Early Years of Ottoman Rule in Egypt”, *Der Islam*, S.38, 106-37.

_____ (1997). *History of the Ottoman Empire And Modern Turkey*, C.1 Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808, Cambridge: Cambridge University Press.

SOYSAL, İsmail. (1999). *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

SÜSLÜ, Azmi. (1983). “Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri, 1798-1807”, *Bellekten*, C.47, S.185, 259-279.

ŞAHİN, İlhan. (2009). “Sancak”, *İA*, TDV, C.36, 97-99.

TANINDI, Zeren. (2002). “Topkapı Sarayı’nın Ağaları ve Kitaplar”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S.3, 41-56.

TANSEL, Selâhattin. (2016). *Yavuz Sultan Selim*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

TEKİNDAĞ, M.C. Şehabeddin. (1968). “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.17, S.22, 49-78.

_____ (1967). “II. Bayezid Devrinde Çukurova’da Nüfuz Mücadelesi: İlk Osmanlı-Memlûklu Savaşları (1485-1491)”, *Bellekten*, C.31, S.123, 345-373.

_____ (1971). “Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.25, 1-38.

_____ (1976). “Fatih Devrinde Osmanlı-Memlûklu Münasebetleri”, *Tarih Dergisi*, S.30, 73-98.

TIGNOR, Robert L. (2010). *Egypt: A Short History*, New Jersey: Princeton University Press.

TOK, Özen. (2003). *XVII. Yüzyılda Mısır Eyaleti*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

TOLEDANO, Ehud R. (1997), “The Emergence of Ottoman-Local Elites (1700-1900): A Framework for Research”, *Middle Eastern Politics and Ideas A History from Within*, Ilan Pappé-Moshe Ma’oz (Ed.), London: Tauris, 145-162.

_____ (2011), “An Empire of Many Households: The Case of Ottoman Enslavement”, *Slaves and Households in the Near East*, Laura Culbertson (Ed.), The Oriental Institute, Chicago: The University of Chicago, 85-97.

TURAN, Ahmet Nezihi. (1999). “Mahremiyetin Muhafızları Darüssaade Ağaları”, *Osmanlı Araştırmaları*, C.19, S.19, 123-148.

UZUN, Mustafa. (1995). “Ezher”, *İA*, TDV, C.12, 53-58.

UZUNÇARŞILI, İsmail H. (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

_____ (1940-1942). “Cezayirli Gazi Hasan Paşa’ya Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, C.VII-VIII, Cüz 1, 17-40.

_____ (1983). *Osmanlı Tarihi*, C.2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

_____ (1988). *Osmanlı Tarihi*, C.3/1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

_____ (1988). *Osmanlı Tarihi*, C.5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

_____ (2014). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ÜLKER, Necmi. (1994). “XVIII. Yüzyılda Mısır ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa’nın Mısır Seferi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.9, S.1, 1-30.

WIET, G. (1986). “Ali Bey”, *EI*, C.1, 391-392.

http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/ali-bey-SIM_0520

WINTER, Michael. (2014). *Egyptian Society Under Ottoman Rule, 1517-1798*, London: Routledge.

_____ (2017). *Society And Religion In Early Ottoman Egypt: Studies In The Writings of 'Abd al-Wahhâb al-Sha'rânî*, London: Routledge.

_____ (1986). “Shaykh Al-Balad”, *EI*, C.9, s.398.

http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/shaykh-al-balad-SIM_6892

_____ (1998). “Ottoman Egypt, 1525-1609”, *The Cambridge History Of Egypt*, C.2, Cambridge: Cambridge University Press, 1-33.

WOODHEAD, Christine. (2018). *Osmanlı Dünyası*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Alfa Yayıncılık.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin. (2002). “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.12, Güler Eren (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 479-511.

YAYCIOĞLU, Ali. (2008) *The Provincial Challenge: Regionalism, Crisis, and Integration in the late Ottoman Empire (1792-1812)*, Harvard Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi.

_____ (2018). “Geç Dönem Osmanlı Dünyasında Taşradaki İktidar Sahipleri ve İmparatorluk Çatışma mı, Ortaklık mı?”, *Osmanlı Dünyası*, Christine Woodhead (Ed.)-Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 557-578.

YİĞİT, İsmail. (2004). “Memlükler ”, *İA*, TDV, C.29, 90-97.

Kırım Hanlarına Name-i Hümayûn (2 Numaralı Name Defteri), Murat Cebecioğlu vd. (Haz.), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2013.

I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları (3 Numaralı Nâme-i Hümayûn Defteri), İbrahim Küreli vd. (Haz.), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2014.

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53009972h/f1.highres>

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53009948z/f1.highres>

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b85293881/f1.highres>

EKLER

Ek 1: Şeyhü'l-Beledlik Pâyesini Elinde Bulunduran Memlûk Beyleri

Ek 2: Kaşiflikten Beyliğe

Ek 3: Şeyhü'l-beled Bulutkapan Ali Bey'in Resmi

Ek 4: Şeyhü'l-beled Ebüzzeheb Muhammed Bey'in Ezher Camii Civarında Yaptırdığı Câmi-i Şerîf ve Diğer Binalar

Ek 5: Veba Salgını Sebebiyle Şeyhü'l-beled İsmail Bey'in Vefatı ve Muhallefatı

Ek 6: Veba Salgını Sebebiyle Şeyhü'l-beled İsmail Bey ile Sekiz Dokuz Mısır Beyi'nin Vefatı ve Telhis

Ek 7: Mısır Valisi Vezir-i Elhâc Ebubekir Paşa'nın Mısır'a Girdiği ve Âsitâne'ye Gönderilecek Mısır Hazinesinin Şeyhü'l-beled İbrahim Bey ve Murad Bey Tarafından Hazırlandığı ve Süveyş Gümrüğü'nün Mevsiminde Zabtı

Ek 8: Murad Bey'in Resmi

Ek 9: Mısır'ın Fransızlar Tarafından İstilasının ve Kahire'nin Ele Geçirilişinin Resmi (1798 Ağustos)

Ek 10: Bonaparte'nin İkâmetgah için Kullandığı Muhammed Elfî Bey'in Birketü'l-Özbekiyye'deki Sarayının Görünüşü

Ek 11: Şeyhü'l-beled İbrahim Bey Kullarının Mektubu

Ek 12: Etik Kurul İzni Muafiyet Formu

Ek 13: Ethics Board Waiver Form

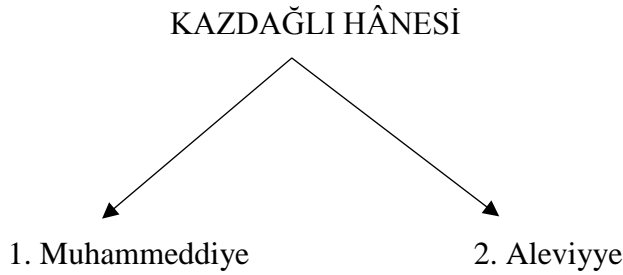
Ek 14: Orjinallik Raporu

Ek 15: Originality Report

Ek 1: Şeyhü'l-Beledlik Pâyesini Elinde Bulunduran Memlûk Beyleri

1. Çerkes Muhammed Bey (?-1730)
2. İbrahim Kethüdâ (1744 -1754)
3. Rıdvan Bey el-Celfî (1754 - 16 Mayıs 1755)
4. Osman Bey el-Circâvî (16 Mayıs 1755 - 1757)
5. Hüseyin Bey el-Sabuncu (1757- Kasım 1757)
6. Ali Bey el-Gazzâvî (Kasım 1757 sonrası - 1760)
7. Bulutkapan Ali Bey (el-Kebîr) (1760 Ekim – 1766) – Mart 1766'da Akka sürgünü 24 Ekim 1767 (1767 - 1772)
8. Ebüzzeheb Muhammed Bey (1772 - 1775)

Ebüzzeheb Muhammed Bey'in 1775'de ölümünden sonra Kazdağlı hânesi kendi içinde ikiye ayrılmıştır.

9. İbrahim Bey şeyhü'l-beled ve Murat Bey emîr-i hac (1775 - Temmuz 1777 sürgün)
10. İsmail Bey (Temmuz 1777 - Mart 1778)
11. İbrahim Bey ve Murad Bey (Mart 1778 - 1786 Temmuz)
12. İsmail Bey ve Cidavî Hasan Bey (Temmuz 1786 - 1791) Şeyhü'l-beled İsmail Bey 1791'de vebadan ölmüştür.
13. Osman Bey (29 Ağustos 1791 - 28 Eylül 1791)
14. İbrahim Bey ve Murad Bey (28 Eylül 1791 – 1798) Murad Bey 1801'de vebadan ölmüştür. İbrahim Bey 1801 ve 1803'de şeyhü'l-beledlik makamına tayin olmuştur.
15. Elfi Mehmed Bey (1806)

Ek 2: Kaşiflikten Beyliğe

BOA. C.ML, 5009

Hâlâ Mısır Valisi Vezir-i mükerrerem izzetlü el-Hâc Ebubekir Paşa Hazretleri tarafından vârid olan tahrirâtdan iki maddenin hulâsasıdır.

Mahrûse-i Mısır da olan kâşiflerden birine Beğlik i'tâsı ve tevellid ve sairesine tevcîhinde şeyhü'l-beled ve defterdar ve ümerâ-yı saire ile bi'l-müzâkere ve bi'l- ittifak vilâyet-i Mısır ma'rifetleriyle tanzimine ibtidâr olunur iken bazı beğler kendulere tâbi kâşiflerden bazısını Âsitâne tarafına müracaat ile beğ itmek dâ'iyesinde olup ancak bu keyfiyet-i bâis-i ihtilâl olacağından bahsle fîmâ-ba'd gerek beğlik tevcîhi ve gerek hususât-ı sairenin tanzimi iktizâ eyledik de Mısır valisi ve şeyhü'l-beled ve defterdar Mısır taraflarından memhûr arz olmadıkca Deraliyye'ye bu maddelere dâire-i istid'â idenlere müsaade buyrulmayub öteden beru o liyakât-ı kaideye riâyet olunmak hususı niyâz olunmasını şeyhü'l-beled mûmâ-ileyhe müşârün-ileyhe gelub Murad Beğ tarafından dahi mahsus ricâ itmiş oldukları beyânıyla ba'dezîn vali ve şeyhü'l-beled ve defterdar ve Mısır câniblerinden bir kıt'a memhûr arz olmadıkça gerek beğlik ve gerek tevelliyet tevcîhinde müsaade olunmayacağına mabeyn müşârün-ileyhe ve ümerâ ve sair icab idenlere hitaben bâlâsı mübarek hatt-ı hümayûnuyla müveşşah bir kıt'a emr-i âlîşân ısdâr olunub mûmâ-ileyhimânın ifadelerine nazaran mahrûse-i mezkûreyi ihtilâlden siyânet kılındık olacağıın.

Mısır-ı Kahire'nin keyfiyet-i ra'na malum-ı âlî olup müşârün-ileyhin işbu tahrîri mîr-i mûmâ-ileyhimânın takrîrlerine mebnî olmak hasebiyle husus-ı mezkûrun karîn-i is'af olması müşârün-ileyhin nezd-i âlîde itibarı olduğunu beyân ideceğini müşârün-ileyh tahrîr ider.

12 Cemâziyelevvel [1]211 / 13 Kasım 1796

Ek 3: Şeyhü'l-beled Bulutkapan Ali Bey'in Resmi

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b85293881/f1.highres>

Ek 4: Şeyhü'l-beled Ebüzzeheb Muhammed Bey'in Ezher Camii Civarında Yaptırdığı Câmi-i Şerîf ve Diğer Binalar

BOA. C. MF., 2768.

Mısır'da şeyhü'l-beled Ebüzzeheb Mehmed Beğ Câmî'-i Ezher civarında bir bâb câmî'-i şerîf bina ve ebnâ-yı züemâ mahsus medrese heyetinde birkaç bâb oda ve sakiyye ve sebîl ve şâdırvân ve abdesthâne ve havuz müceddeden inşâ ve ulemâ u müderrisîn ve müftîler ve talebe-i ulûm ve imâm ve hatîb ve hademe ve vazife-i sairesiçün Vilâyet-i Arabiyye'de vâki mutasarrıf olduğu ve molla nâm karye ve gayrisi ber vechî kâmil yine Vilâyet-i Circe'de ber suyûde nâm karyelerin faizleri câmî'-i mezkûra sarf u cânib-i mîrîye vechen ve noksan tutar kalmamak şartıyla kendü malından vakf ve erbâb-ı zâif olan sâlifü'z - zikr zevâta sarf için bir vakfiyeye muhtaç olmağla bir muktezâ-yı şer-i kavim bir kıt'a emr-i âlî ihsân buyrulması mîrî mûmâ-ileyhe kâimesinde istidâ ider.

Arz-ı bendeleridir ki

Mısır'da şeyhü'l-beled Ebüzzeheb Muhammed Beğ'in vürud iden kâimesi hulâsasında mîr-i mûmâ-ileyhe Câmî'-i Ezher civarında bir bâb câmî'-i şerîf bina ve ebnâ-yı züemâ mahsus medrese heyetinde birkaç bâb oda ve sakiyye ve sebîl ve şâdırvân ve abdesthâne ve havuz müceddeden inşâ ve ulemâ u müderrisîn ve müftîler ve talebe-i ulûm ve hatîb ve hademe ve vazife-i sairesiçün Vilâyet-i Arabiyye'de vâki mutasarrıf olduğu ve molla nâm karye ve gayrisi ber vechî kâmil yine Vilâyet-i Circe'de ber suyûde nâm karyelerin fâizleri câmî'-i mezkûra sarf u cânib-i mîrîye vechen mine'l vecîve kesrî ve noksan tutar kalmamak şartıyla kendü malından vakf ve erbâb-ı zâif olan sâlifü'z- zikr zevâta sarf için bir vakfiyeye muhtaç olmağla bir muktezâ-yı şer-i kavim bir kıt'a emr-i âlî ita buyrulmasını tahrîr ve istidâ ve hulâsa mûcibince divân-ı hümâyûndan iktizâ üzere emr-i âlî isdârı telhîs olunmak bâbında fermân-ı âlîleri sudûr itmekle sâdır olan fermân-ı âlîleri mûcîbince divân-ı hümâyûndan iktizâsına göre emr-i şerîf tahrîr olunmak bâbında fermân devletlü, saâdetlü, sultânım hazretlerininidir.

14 Zilhicce [1]188 / 15 Şubat 1775

Ek 5: Veba Salgını Sebebiyle Şeyhü'l-beled İsmail Bey'in Vefatı ve Muhallefatı

BOA. HAT, 1400 / 56383

Bihi

Şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, veliyy-i ni'metim, efendim, pâdişâhım

Bu defâ Mısır'da vefât iden şeyhü'l-beled İsmail Beğ'in muhallefâtıyla zimmetinde kalan mal-ı irsâliyyenin ve kezâlik ümerâ-i Mısriyye'den malum-el esâmî fevt olan ümerâ ve ocak ricâlinin dahi kâffe-i muhallefât ve mukataât ve emlâkları zimmet-i mîrîyyelerine mahsûben zabt u fûrûht ve cümlesinin hâsılâtı ve hulvân akçeleri serî'ân Dersaâdet'e ib'âs olunmak üzere Hüsni Paşa Kethüdâsı Kapûcıbâşî Mustafa Ağâ kulları kapucular kethüdâlığı pâyesiyle mahsûs mübâsir ta'yîn ve yanına Silahşordan Ca'fer Beğ ve muharrer muhallefât olmak üzere sabikâ başmuhasebe kîsedârî Seyyid Muhammed Emîn Efendi terfîk olunmağla mevâdd-ı mezkûre zımnında çend-rûz mukaddem ısdâr olunub bâlâlarına hatt-ı hümayûnları keşide buyrılan iki kıt'a emr-i âlişânın tebdîli iktizâ itdiğine binâen iktizâsına göre ikiside tebdil ve ba'dehû evvel ısdâr olunanlar şukka olunmak üzere derdîde ma'rûz-ı atebe-i ulyâları kılındı. Mantûk-ı hümayûnları buyruldu da muahharen ısdâr olunan iki kıt'a emr-i şerîflerin dahi bâlâlarına mücebince a'mel oluna. Bu mübârek hatt-ı şerîf mülûkâneleri keşide buyruluyor ise fermân şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, veliyyi-i ni'metim, efendim, pâdişâhım hazretlerindir.

29 Zilhicce [1]205 / 29 Ağustos 1791

Ek 6: Veba Salgını Sebebiyle Şeyhü'l-beled İsmail Bey ile Sekiz Dokuz Mısır Beyi'nin Vefatı ve Telhis

BOA. HAT, 1412 / 57500

Şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, veliyy-i ni'metim efendim pâdişâhım

Esnâ-yı mâh-ı şa'bân-ı şerîfde hikmeti Allahu tealâ Mısır-ı Kahire'ye ber azîm vebâ müstevlî olub ümerâ-i Mısrıyye'den şeyhü'l-beled İsmail Beğ ile sekiz dokuz Mısır Beği ve sair zâbitân nazra-i dar-ı fenadan dar-ı bekâya gûzar itmiş oldukları ve elhâletü hazîhi diyar-ı Mısır'da veba hastalığı şiddet üzere olduğu bu defâ Mısır-ı İskenderiye'sinde sakın Taceddin bir nefer kimesnenin şa'bân-ı şerifin yigirminci günü tarihiyle merzim bu tarafda sakın-i şerîkine tevarüd iden kağıdında muharrer ve mestûr olmağla meâl-i mektub bir kağıda derc ve vefât iden ümerâ-i Mısır'ın isimleri dahi tasrîh ve mücedded mantûk-ı hümâyûnları buyrulmak için atebe-i ulyâlarına takdîm olunduğı ma'lûm-ı hümâyûnları buyruldukda fermân şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, veliyy-i ni'metim efendim pâdişâhım hazretlerindir.

Mısır'da ta'vil olub şeyhü'l-beled'in ve sair beğlerin vefâtı ma'lûm oldı. Şimdi Mısır'da perişaniyet vardır. Taşra'da olan bağı Beğler hürmet bulup Mısır'a dahil olur ise müşkil olur Mısır valisine ve sair ahaliye aciletten fermân yazılmak lazımdır. Ve ber nihâ şeyhü'l-beled idüb taşrada olan beğleri Mısır'da kovmamalarını te'kîd itmek lazımdır. Vefât iden beğlerin malları ve mukatâaları için işe yarar bir adam me'mûr olmak lazımdır. Bu maddeyi gâyet hala hatt idesin.

29 Zilhicce [1]205 /29 Ağustos 1791

Ek 7: Mısır Valisi Vezir-i El-hâc Ebubekir Paşa'nın Mısır'a Girdiği ve Âsitâne'ye Gönderilecek Mısır Hazinesinin Şeyhü'l-beled İbrahim Bey ve Murad Bey Tarafından Hazırladığı ve Süveyş Gümrüğü'nün Mevsiminde Zabtı

BOA, HAT. 0124/ 5161

Şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, veliyy-i ni'metim, efendim, pâdişâhım

Hâlâ Mısır Valisi Vezir-i el-Hâc Ebubekir Paşa kulları derûn-ı Mısır'a duhûl ve makar hükümetine kıyam-ı nüzûl eylediğine ve cânib-i Devlet-i Aliyye'ye irsâli lazım gelen Mısır hazînesinin bu günlerde irsâline şeyhü'l-beled İbrahim Beğ ve Murad Beğ ikdâm üzere olduklarına ve Mısır Beğliği tevcîhî ve tevelliyyet ve sair hizmet i'tâsında ümerânın ittifak ve Vilâyet-i Mısır'ın ma'rifeti intihâmî kaidesine riâyet itdirilmesi istid'âsına ve Nasûh Paşa'nın vezâreti ibkâsına ve Vilâyet-i Mısır taraflarından zabt olunduğundan Süveyş Gümrüğünün mevsim zabtına ve Cidde valisi Yusuf Paşa kullarının Dersaâdet'e gönderilmek üzere Mısır'a irsâl eylediği tahrîrâtın Deraliyyeme gönderildiğine dair müşârun-ileyhe el-Hâc Ebubekir Paşa ve mûmâ-ileyhimâ İbrahim Beğ ve Murad Beğ taraflarından bir takım tahrîrât vârid olmağla tahrîrât-ı mezkûr madde-yi madde hulâsa ve muktezâları sarahatle bâlâlarına işaret itdirülüb manzûr-ı şâhâneleri buyrulmak için ma'rûz-ı atebe-i ulyâyı mülûkâneleri kılındığı ve bir kat' neşât ve zaman inbisât-ı şâhânelerinde mütâla'asına himmet-i seniyyeleri erzânı buyrulur ise tafsili ma'lûm-ı hümâyûnları buyrulacağı karîn-i ilm-i âlîleri buyruldukda fermân şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, veliyy-i ni'metim, efendim, pâdişâhım hazretlerindir.

29 Zilhicce [1]210 / 5 Temmuz 1796

Ek 8: Murad Bey'in Resmi

*Hathaway, 2016: 279. (Description de L'Egypte)

Ek 9: Mısır'ın Fransızlar Tarafından İstilasının ve Kahire'nin Ele Geçirilişinin Resmi (1798 Ağustos)

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

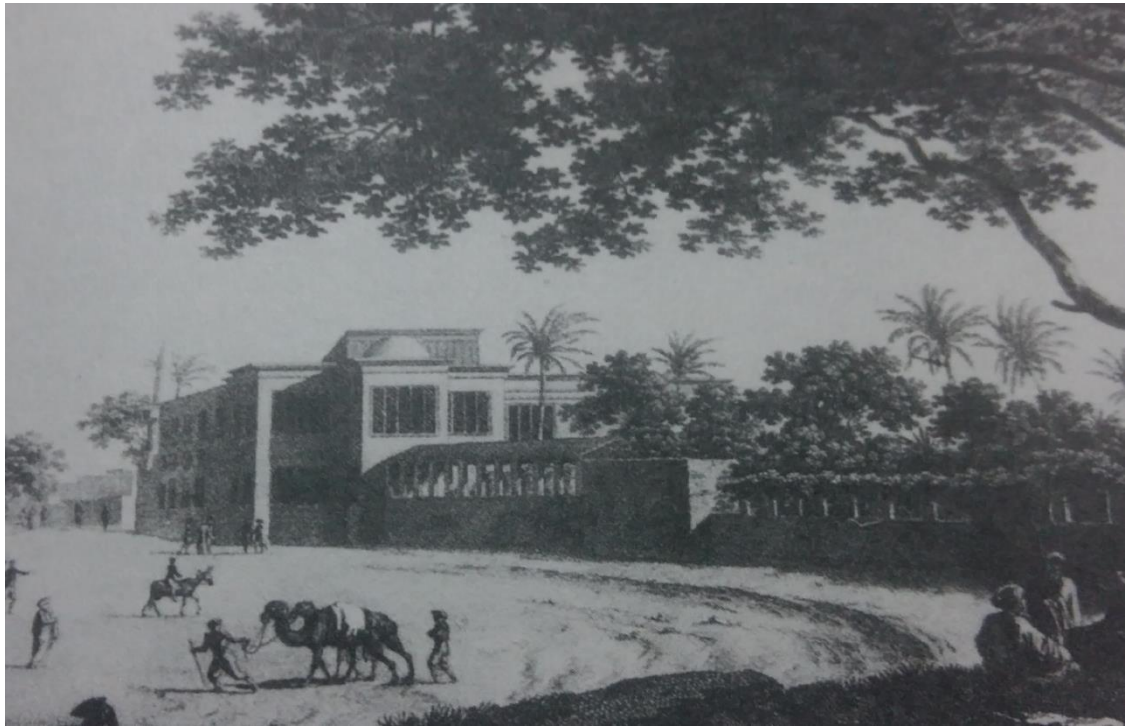
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53009972h/f1.highres>

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53009948z/f1.highres>

Ek 10: Bonaparte'ın İkâmetgah için Kullandığı Muhammed Elfî Bey'in Birketü'l-Özbekiyye'deki Sarayının Görünüşü

* Raymond, 2016: 113-115 (Description de L'Egypte)

EK 11: Şeyhü'l-beled İbrahim Bey Kullarının Mektubu

BOA. HAT, 240/ 13450

Devletlü, inâyetlü, merhametlü, veliyyü'n-ni'am, kesîrü'l-latîf ve ekrem, efendim, sultânım hazretleri

Arzihâl kullarıdır ki

Tatar Nu'man kulları yediyle irsâl buyrulan kerem nâme-i âlîleri ve bir aded efrencelû keferesi taraf-ı bendelerine vusûl ve emr-i veliyyü'n-ni'amı üzere kefer-i mezkûrun yanına urban ve adamlar kulları ta'yîn olunub ve taraf-ı bendelerinden dahi kal'a-i mezkûrda olan keferelere mektub tahrîr olunub ve gün-i nâme-i âlîyyelerinde her ne gün emr ü devletleri buyruldu ise mefhûmı üzere amel ve hareket olunub ve eğer mezkûrlardan taraf-ı bendelerine ne türlü haber zuhûr ider ise der akab akdeminden tahrîr ve ifâde bendegânem olur ve bundan akdem Mısır havâlîlerinin havâdisâtı akdeminde tahrîr olunmuş idi ve Banapart (Bonaparte) hüsrânının bu ana kadar İskenderiye tarafından nâ-bedîd olub ne tarafa gitdiği kimsenin ma'lûmı olmayub ve bundan böyle vürûd iden ihbâr taraf-ı devletlerine ifâde-i bendeleri olur ve bu kulları üzerinden hüsn-i nazr u himmet ve devletlerin derd buyrulmak bâbında emr u fermân devletlü inâyetlü merhametlü veliyyü'n-ni'am efendim, sultânım hazretlerindir bağı umûr-ı devletlerindir.

23 Rebûlahir [1]214 / 24 Eylül 1799

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 02/07/2018

Tez Başlığı: 18. Yüzyılda Mısır'da Şeyhü'l-Beledlik

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

02/07/2018

Adı Soyadı: Şeyda Şerife GÜL

Öğrenci No: N14125700

Anabilim Dalı: Tarih

Programı: Tezli Yüksek Lisans

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

UYGUNDUR.

Doç. Dr. Selda GÜNER

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY DEPARTMENT

Date: 02/07/2018

Thesis Title: Shaykh AL - Balad In Egypt During The 18th Century

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname: Şeyda Şerife GÜL

Student No: N14125700

Department: History

Program: Masters with Thesis

Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

02/07/2018

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

APPROVED.

Doç. Dr. Selda GÜNER

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 02/07/2018

Tez Başlığı: 18. Yüzyılda Mısır'da Şeyhü'l-Beledlik

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 155 sayfalık kısmına ilişkin, 30/06/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %8'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Şeyda Şerife GÜL
Öğrenci No: N14125700
Anabilim Dalı: Tarih
Programı: Tezli Yüksek Lisans

02.07.2018

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

(Doç. Dr. Selda GÜNER)

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY DEPARTMENT

Date: 02/07/2018

Thesis Title : Shaykh AL - Balad In Egypt During The 18th Century

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 30/06/2018 for the total of 155 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 8 %.

Filtering options applied:

- Approval and Declaration sections excluded
- Bibliography/Works Cited excluded
- Quotes excluded
- Quotes included
- Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

02.07.2018

Name Surname: Şeyda Şerife GÜL

Student No: N14125700

Department: History

Program: Masters with Thesis

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

(Doç. Dr. Selma GÜNER)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Şeyda Şerife GÜL

Doğum Yeri ve Tarihi : Çorlu, 24.12.1992

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü (2010-2014)

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İletişim Bilgileri

E-Posta Adresi : seydaar1992@hotmail.com